

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ
ЖАЛАЛ-АБАД МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

Кол жазма укугунда

УДК 378:378.937:371.126

Нусупова Роза Сарыпбековна

**Жогорку окуу жайларында болочок мугалимдерди окуучуларды
толеранттуулукка тарбиялоого даярдоону ишке ашыруунун
педагогикалык негиздери**

13.00.08. – кесиптик билим берүүнүн теориясы жана методикасы

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган

ДИССЕРТАЦИЯ

Илимий жетекчи:

педагогика илимдеринин доктору, профессор

Байсалов Джоомарт Усубакунович

КИРИШҮҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Ар бир өлкө өзүнүн мамлекет катары өнүгүү жолунда ар түрдүү чыр-чатакка, зордук-зомбулукка, кагылышууларга, катаал шарттарга дуушар болуп келгени тарых барактарынан белгилүү. Мындай көрүнүшкө адамдардын бири-бири менен болгон мамилени толук кандуу түзүүдөгү жана көп маданияттуу чөйрөдө биргеликте жанаша жашоону өздөштүрүүдөгү кетирилген мүчүлүштүктөрү, коомдун өнүгүүсүндөгү социалдык-экономикалык абалындагы айрымачылыктары себеп болуп келген.

Көптөгөн өлкөлөр сыяктуу эле Кыргызстан да көп маданияттуу, көп улуттуу мамлекеттин катарына кирет. Кыргыз Республикасынын улуттук статистикалык комитетинин маалыматы боюнча бүгүнкү күндө Кыргызстанда жүздөн ашуун улуттун өкүлү жашайт жана калктын 72,3% га жакыны кыргыздар, 14,4% га жакыны өзбектер, 6,6%га жакыны орустар, 6,7% га жакыны башка улуттун өкүлдөрү түзөт [165], (13-тиркеме). Ушундай шартта жашоо менен бүгүнкү күндө көп маданияттуу, ар түрдүү улуттун өкүлдөрү менен коопсуздукта, эркин, жанаша жашай билүү жөндөмдүүлүгү коомдогу маанилүү баалуулуктардын бири болуп олтурат.

Кыргыз педагогикасында көп улуттуу, көп маданияттуу чөйрөдө кызматташуу, баарлашуу маданиятын калыптандыруу, адеп-ахлактык тарбия берүү, студенттерди этнопедагогикалык ишмердүүлүккө даярдоонун аспектилери, окуучуларын толеранттуулукка тарбиялоо (**ОТТ**) багытында бир катар изилдөөлөр жүргүзүлгөн. Бирок, чет элдик изилдөөлөргө салыштырмалуу толеранттуулукка тарбиялоо проблемасы кыргыз педагогикасында өзүнчө багыт катары орун ала элек.

Бул багыттагы изилдөөлөргө Г.Адылбек кызынын [4], К.Р.Алдашеванын [5], А.Алимбековдун [9], Н.А.Асипованын [17], Н.К.Дюшееванын [64], О.Г.Кимдин [81], М.Х.Манликованын [107], К.М.Миталиповдун [118], М.Г.Сидорованын [166], Ж.К.Сулайманкулованын [173] ж.б. эмгектерин киргизүүгө болот.

Аталган изилдөөлөрдө мектеп окуучуларын толеранттуулукка тарбиялоого болочок мугалимди даярдоо проблемасы жалпы түрдө каралгандыгын жана бул багыттагы жүргүзүлгөн биздин изилдөө ишибиздин маанилүүлүгүн көрсөтөт. Биздин изилдөө ишибизди жүргүзүүдө ОТТдогу теория менен практиканы салыштырып, анализдеп, бул багытта төмөндөгүдөй **карама-каршылыктар** бар экендиги аныкталды:

- кыргыз педагогикасында ОТТго жогорку окуу жайларында болочок мугалимди даярдоо зарылдыгы менен бул проблеманын атайын изилдөөгө алына электиги;

- өсүп келе жаткан муундарды толеранттуулукка тарбиялоодо коюлган заманбап коомдун талабы менен бул талапты чечүү үчүн орто мектептердин мугалимдеринин даяр эместиги;

- ОТТго болгон муктаждык менен болочок мугалимди даярдоонун илимий-педагогикалык негиздери жана программалык-методикалык камсыздалышы тууралуу илимий билимдердин иштелип чыкпагандыгы.

2020-жылга чейин Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүү концепциясында бул жагдай жөнүндө мындайча белгиленет: “Азыркы коомдо маданий жана этникалык көп түрдүүлүк өнүгүүнүн ресурсу” [98, 6-б] катары каралат. Бирок, 1990-жылы кыргыз-өзбек, 2010-жылдын июнь айындагы Ош, Жалал-Абаддагы кандуу окуялар көрсөткөндөй жана бул окуялардын күбөсү катары, алар Кыргызстанда чыр-чатактардын да себеби болушу мүмкүн экендигин айта алабыз. Чыр-чатактар мектептин бүтүрүүчүлөрүнүн көп маданияттуу коомдо жашоого даярдыгы жетишпегендигин, чатактарды сыйсыпаа жол менен чечүүнү билбегендиктерин жана жалпылап айтканда социалдык компетенттүүлүктөрдүн деңгээли төмөн экендигин көрсөттү.

ЮНЕСКОнун XXI кылым үчүн билим берүү боюнча эл аралык комиссиясы келечектеги билим берүү үчүн төрт негизги компетенттүүлүгүн аныктады, алардын бири - «бирге жашоого үйрөнүү». Ошондуктан, билим берүү көп этностуу жана көп маданияттуу коомдо биригүүнүн каражаты болгондой кылып, этностук, маданий жана диний ар түрдүүлүктү камсыз

кылгандай жолго салып системаны кайра куруп чыгуу керек. Кыргыз Республикасында билим берүүнүн бардык баскычтарында көп маданияттуу жана көп тилдүү билим берүүнү өнүктүрүү бул сыноого карата көрүлгөн даярдык болуп саналат” [98, 4-б].

Ошондуктан бүгүнкү күндө мектептерде балдарды тарбиялоо ишинде толеранттуулук маданиятына тарбиялоо боюнча атайын иш аракеттерди жүргүзүү, жандандыруу зарыл.

Илим чөйрөсүндө коомдо толеранттуулук маданиятын жайылтуу жана жаштарды тарбиялоо жаатында атайын илимий изилдөөлөр жүргүзүлүп, ал педагогика илиминде жаңы багыт катары таанылып жатат.

Белгиленген проблемаларды чечүү максатында өлкөбүздө 2020-жылга чейин билим берүүнү өнүктүрүү концепциясы [98], Кыргыз Республикасында элдин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди чыңдоо Концепциясы [95], КРнын Билим берүү жана илим министрлигинин коллегиясынын 2008-жылдын, 24-апрелдеги № 3/1 чечими [97] менен Кыргыз Республикасында көп маданияттуу жана көп тилдүү билим берүү Концепциясы [96] кабыл алынып, биз карап жаткан проблеманын маанилүүлүгүн тастыктайт.

Аталган расмий документтер педагогдорго көп маданияттуу чөйрөдө билим берүүнү уюштурууга, көп маданияттуулук компетенттүүлүктөрүн, сабырдуулукка тарбиялоону окуу пландарына киргизүү маселелерин алдыга коёт.

Биздин изилдөө ишибиз да жогоруда белгиленген мамлекет тарабынан билим берүү системасынын алдына коюлган милдеттердин аткарылуусуна салым кошот деп айтууга толук негиз түзөт.

Жогоруда айтылгандардын негизинде мектеп окуучуларын толеранттуулукка тарбиялоо үчүн мугалимдердин кесиптик даярдыгынын зарылдыгын түшүнүү менен, мындай даярдыкты жүргүзүү үчүн атайын түзүлгөн, иштелип чыккан маани-маңызы жеткиликтүү, системалаштырылган окуу куралдарынын, методикалык колдонмолордун жоктугу, иштелип чыкпагандыгы; жогорку окуу жайларындагы педагогикалык адистиктердин

студенттерин даярдоодо ОТТ боюнча атайын тандоо курстарынын программалары иштелип чыкпагандыгы изилдөөнүн **актуалдуулугун** тастыктады. Андыктан аталган проблеманын негизинде изилдөөбүздүн темасын **“Жогорку окуу жайларында болочок мугалимди ОТТго даярдоону ишке ашыруунун педагогикалык негиздери”** деп тандап алдык.

Диссертациялык иштин илимий изилдөө иштери менен байланышы: Диссертациялык изилдөө ЖАМУнун Педагогика жана психология кафедрасынын илим изилдөө ишинин планы менен тыгыз байланышта аткарылды.

Изилдөөнүн максаты: Болочок мугалимди ОТТго даярдоонун педагогикалык шарттарын теориялык жактан негиздөө жана аны практикага киргизүүнүн жолдорун иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого болочок мугалимди даярдоонун теориялык жана практикалык абалын талдоо.
2. Толеранттуулукту коомдун жана инсандын баалуулугу катары калыптандырууда педагогика илиминин ролун көрсөтүү.
3. Жогорку окуу жайларында болочок мугалимди ОТТго даярдыгынын деңгээлин көрсөтүүчү компоненттерин жана көрсөткүчтөрүн тактоо.
4. Болочок мугалимди ОТТго даярдоонун моделин жана аны практикага ашыруунун технологиясын иштеп чыгуу.
5. Түзүлгөн моделдин эффективдүүлүгүн педагогикалык эксперименттин жардамы менен текшерүү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

- мектеп окуучуларын толеранттуулукка тарбиялоого жогорку окуу жайларында болочок мугалимди даярдоонун зарылдыгынын далилдениши;
- болочок мугалимди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоонун модели иштелип чыкты;
- окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого студенттерди даярдоодо студенттердин илимий-изилдөө иштери жана педагогикалык практика

маанилүү каражат экендиги такталды, окутуу-тарбиялоо иштеринин формалары, мазмуну иштелди;

- болочок мугалимди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоо процессинде толеранттуу окутуу чөйрөсүн түзүү принциптери негизделди, даярдоонун этаптары такталып, педагогикалык негиздерин жана каражаттарын камтыган программа даярдалды.

Изилдөөнүн практикалык мааниси:

Диссертацияда алынган натыйжалар, сунуштар жана илимий негизделген жоболор, “Толеранттуулукка тарбиялоо” тандоо курсунун программасы атайын кесиптик окуу жайларында жана ЖОЖдордо педагогикалык адистиктердин студенттери үчүн, мектеп мугалимдеринин, тарбия иштери боюнча орун басарларынын, тарбиячылардын кесиптик чеберчилигин жогорулатууда колдонсо болот.

Алынган натыйжалардын экономикалык маанилүүлүгү:

ОТТ багытында болочок мугалимди ЖОЖдун базасында тиешелүү билимдерди, билгичтиктерди, көндүмдөрдү калыптандыруунун натыйжасында мектеп мугалимдеринин педагогикалык ишмердүүлүктөрүнүн интенсивдүүлүгү артып, коомталамдуу инсандарды тарбиялоого зор салым кошот.

Коргоого коюлган негизги жоболор:

- ЖОЖдо болочок мугалимди ОТТго даярдоонун мазмуну, структурасы жана компоненттери;

- ЖОЖдо болочок мугалимди ОТТго даярдоонун теориялык модели жана аны ишке ашыруунун педагогикалык каражаттары: окутуунун методдору, толеранттуулукка тарбиялоону практикада ишке ашыруу, студенттердин илимий-изилдөө иштери;

- педагогикалык эксперименттин мазмуну жана жыйынтыктары.

Изилдөөчүнүн өздүк салымы:

- болочок мугалимдердин ОТТдогу кесипкөйлүгүн байытуу боюнча илимий изилдөөлөрдүн анализи жасалды;

- ОТТго болочок мугалимди даярдоо боюнча атайын курстун программасы иштелип чыкты;

- даярдоонун моделин ишке ашыруучу окутуунун программасы иштелди, изилденип жаткан процесс окуу-методикалык жактан камсыздалды, белгиленген проблема боюнча изилдөө иши уюштурулду.

Изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо жана жайылтуу:

Диссертациялык иштин жүрүшү жана жыйынтыктары Кыргыз билим берүү академиясынын 60 жылдыгына арналган XXIV Республикалык педагогикалык окууларда (2011) жана (2012), Ж.Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университетинде (2013), И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинде (2012), “Казахстан жогорку мектебинде” (2013), “Түрк дүйнөсү, социалдык билимдер” конгрессинде (2013), Жалал-Абад мамлекеттик университетинин (2011, 2012, 2013, 2014), Ош мамлекеттик университетинин (2012) ж.б. эл аралык жана республикалык илимий-практикалык конференцияларда талкууланды жана илимий журналдарда жарык көрдү.

Мындан тышкары, Жалал-Абад мамлекеттик университетинин, Ош мамлекеттик университетинин студенттерине, мугалимдердин кесиптик квалификациясын өркүндөтүү курстарынын угуучуларына окулган лекцияларда чагылдырылды.

Изилдөөнүн эксперименталдык базасынын милдетин ЖАМУнун, ОшМУнун окутуучулары жана педагогикалык адистиктеринин ар түрдүү курстарынын студенттери, Ош жана Жалал-Абад областтарынын мектептеринин мугалимдери, жалпы - 707 (студенттер - 492, окутуучулар - 35, мектеп мугалимдери - 180) адам катышты. Диссертациянын темасына байланыштуу изилдөөлөр 2009-2015-жылдары жүргүзүлүп жыйынтыктар чыгарылды.

Диссертациянын түзүлүшү: Диссертациялык иш киришүүдөн, үч главадан, корутундудан, колдонулган адабияттардын тизмесинен жана тиркемеден туруп, 150 бетти түзөт. Анда 18 таблица, 5 сүрөт камтылган.

Кириш бөлүмүндө проблема аныкталып, анын актуалдуулугу ачылып, негизделди, изилдөөнүн максаты, милдеттери, изилдөөчүнүн өздүк салымы,

изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо жана жайылтуу, илимий жаңылыгы, илимий иштин практикалык маанилүүлүгү, коргоого коюлган негизги жоболор көрсөтүлдү.

Диссертациялык изилдөөнүн **биринчи главасында** толеранттуулук коомдун жана инсандын баалуулугу экендиги, бул баалуулукту окуучуларда калыптандырууда “болочок мугалимди даярдоо педагогикалык проблема катары” каралаары аныкталды. Билим берүүнү гумандаштыруу шартында ОТТнун мүнөзү ачылды;

Болочок мугалимдиОТТго даярдоонун абалы такталды;

Мектептердеги ОТТнун компоненттери жана аларды тарбиялоонун көрсөткүчтөрү аныкталды.

Экинчи главада окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого болочок мугалимди даярдоону ишке ашыруунун максаты, милдети, мазмуну, формасы, ОТТнун ыкмалары, каражаттары, шарты, эксперименталдык бөлүктү уюштуруу маселелери каралды.

Үчүнчү главада педагогикалык эксперименттин теориялык негиздери жана жыйынтыктары каралып, педагогикалык-эксперименттик изилдөө иш-чараларынын натыйжалары сунушталды.

Корутундуда жүргүзүлгөн изилдөөлөрдөн алынган негизги жыйынтыктар чыгарылды.

Тиркемелерде курстун программасы, студенттерге окутуу учурунда берилген ар түрдүү тапшырмалар, сурамжылоо баракчасы киргизилди.

I ГЛАВА. БИЛИМ БЕРҮҮДӨГҮ ТОЛЕРАНТТУУЛУККА ТАРБИЯЛООНУН МААНИСИ

1.1.Толеранттуулукту инсандагы маанилүү баалуулук катары калыптандыруудагы педагогика илиминин ролу

Коом кайсыл доордун кандай формасында болбосун өнүгүүгө умтулат. Анын өсүү жолу көп тарабынан коомдун жана анда жашаган адамдардын баалуулуктары менен шартталат. Бүгүнкү күндө инсандын баалуулуктар чөйрөсүн (аксиосфера) калыптандыруу жана окуп үйрөнүү түрдүү: психология, педагогика, аксиология ж.б. илимдер тарабынан ачык жана кеңири изилденген проблема болуп саналат.

Окумуштуулардын изилдөөлөрүндө башка баалуулуктар сыяктуу эле, толеранттуулук көп кырдуу билим катары каралат.

КМШ мамлекеттеринин илим чөйрөсүндө коомдо толеранттуулук маданиятын жайылтуу жана жаштарды тарбиялоо боюнча атайын илимий изилдөөлөр жүргүзүлүп, ал педагогика илиминде жаңы багыт катары таанылып жатат. Бул багытта чет элдик изилдөөчүлөрдүн эмгектеринен, толеранттуулуктун педагогикасынын мазмуну (Н.А.Асташова, А.М.Байбаков, В.В.Шалин ж.б.), толеранттуулукка тарбиялоо проблемасы боюнча фундаменталдык жана колдонмо изилдөөлөр (А.Г.Асмолов, Л.В.Байбородова, Н.М.Борытко, П.Ф.Комогоров, З.Ф.Мубинова, Б.Ризрдон, М.И.Рожков, Е.О.Смирнова, П.В.Степанов, ж.б), улуттар аралык баарлашууну калыптандыруу (Э.А.Баграмов, З.Т.Гасанов, Л.Б. Шиповская, ж.б.) тарабынан изилденгендигин көрүүгө болот.

Болочок педагогдорду ОТТго даярдоонун айрым бир аспекттерин кыйыр түрдө (Ю.А.Ахроров, С.А.Герасимов, Г.В.Безюлева, Д.В.Зиновьев, А.А.Погодина, Г.М.Шеламова, В.С.Чернявскаялар) эмгектеринде карашкан.

Толеранттуулукту бир жагынан караганда коом тарабынан ачык-айкын аныкталган социалдык баалуулук, башка тарабынан караганда инсандын ички дүйнөсүндөгү маанилүү элемент катары кароого болот. Кеңири маанисинде баалуулук адамдын жашоосундагы актуалдуу керектөөлөрүнө, идеалына,

инсандык касиеттерине жооп берген кубулуш катары, ал эми тар мааниде көбүрөөк адамдын чөйрөгө карата жана өзүнө болгон мамилесинде кездешкен “психологиялык-педагогикалык билим” [20, 7-б.] катары аныкталат.

1995-жылы ЮНЕСКОнун демилгеси менен Толеранттуулук жылы деп жарыялангандан тарта, биздин күнүмдүк турмушубузда «толеранттуулук» деген түшүнүк орун ала баштады. Атайын маалыматтарга көңүл бурсак, Толеранттуулуктун принциптеринин декларациясына дүйнөнүн 185 өлкөсүнүн өкүлдөрү кол коюшкан. Кыргызстан ЮНЕСКОго 1992-жылдын июль айынан бери мүчө болуп кирген [Wikipedia.org].

Педагогикалык сөздүктө **толеранттуулук** латындын *tolerantia* деген сөзүнөн алынган которгондо – сабырдуулук дегенди түшүндүрөт. Көпчүлүк учурда «толеранттуулук» түшүнүгүнө бир жактуу аныктама берип жаткандыгын байкоого болот.

Бүгүнкү күндө толеранттуулукту социалдык баалуулук катары жеткиликтүү окуп үйрөнгөн көптөгөн илимий эмгектер бар.

Изилдөөлөрдө толеранттуулук коомдук түзүлүштүн биргеликте тынчтыкта жанаша жашоо мүмкүндүгүн билдирген, бири-биринен ар түрдүү белгилери боюнча айрымалаган субъекттердин, топтордун жашоого ыңгайлашуусу, биргелешип жашоосу экендигин белгилешет [85; 104; 168; 181].

Толеранттуулук субъекттин социалдык, адеп-ахлактык ишмердүүлүгүнүн негизи катары каралат, ал жашоодогу коомдун бардык өкүлдөрүнүн ортосундагы мамилени жөнгө салат. Натыйжада толеранттуулукту адамдагы баалуулук катары кароого болот. Н.А. Асташова: “адамдагы баалуулуктар, социалдык баалуулуктар сыяктуу эле маанилүү таанылган билимдердин катарына кирүү менен идеалдар түрүндө жашайт” [20, 35-б] деп белгилейт.

Теориялык булактарды анализдөө менен толеранттуулукту социалдык маанилүү баалуулук катары аныкталаарын билдик:

1) Толеранттуулук коомдук аң-сезимде пайда болот, коомдук идеал катары катталат жана коомдук түзүлүштөгү айрымачылыктарды, демократиялашууну жана адам укуктарынын корголуусун сөзсүз кабыл алат [71; 72];

2) Толеранттуулук тынчтыктын негизи болуп саналат жана коомдогу жарандардын арасында биримдикти, тынчтыкты куруу муктаждыгына таянат [72; 85; 104];

3) Толеранттуулук көп маданияттуу социалдык мейкиндикте көрүнөт төмөнкүдөй функцияларды аткарат:

- *Тынчтыкты камсыз кылуучу*: чөйрөнүн көп кырдуулугун камсыздайт жана бири-биринен ар түрдүү белгилери боюнча айрымаланган өкүлдөрдүн коопсуздукта бири-бирин түшүнүү менен тынчтыкта жанаша жашоосу; коомдук плюрализмдин иштөөсү, ар түрдүү этникалык азчылыктарга карата күч колдонбоо, кол тийбестикке коомдук гарант катары кызмат кылат жана мыйзамга ылайык алардын абалын аныктайт; адамдардын тең укуктуулук, эркиндик, бири-бирин урматтоо мамилелерин сактоого негизденет [78; 109; 120; 123; 135; 159];

- *Маданиятты сактоочу*: этностордун, топтордун, коомдун маданиятын байытууну жана коргоону камсыз кылат [2; 7; 16; 24; 41; 47; 101; 145].

- *Психологиялык*: топто, коомдо жагымдуу психологиялык жагдайдын негизи катары кызмат кылат (ишеним, урмат-сый, колдоо көрсөтүү атмосферасы) этникалык жактан таанып билүүнү калыптандырат жана өнүктүрөт; этникалык жана социалдык окшоштуктарын камсыздайт; терс реакцияларын, жактырбагандыгын байкатпай алып жүрө билүүсүнө мүмкүндүк берет, же болбосо аны позитивдүү реакцияга алмаштырат; жагымсыз факторлорго, кырдаалдарга болгон сезгичтигинин чегин төмөндөтөт [3; 13; 16; 21; 25; 82; 117; 143];

- *Тарбиялык*: иштиктүү социалдык өз ара аракеттешүү тажрыйбасын берүүнү камсыздайт; ийгиликтүү социализацияны жана коомдогу жашоо шарттарын өздөштүрүүнү камсыздайт; адеп-ахлактык аң-сезимди, башкалардын кылган иштерине түшүнүү менен мамиле жасап, өзүн алардын ордуна коё билүү жөндөмдүүлүгүн өнүктүрөт; өзүнүн жана башкалардын иш аракетине, кылыктарына калыс баа бере билет [3; 26; 27; 32; 33].

- *Социалдык-коммуникативдик*: мамиле кыла билүү, кызматташуу жана түшүнө билүү жөндөмдүүлүгүн өнүктүрөт; башка көз караштагы, түрдүү

топтун өкүлдөрү менен ишкердик (конструктивдүү) байланышты түзүүгө мүмкүндүк берет; чыр-чатактуу кырдаалда конструктивдүү чечим кабыл ала билет [37; 48; 49; 50; 132; 195].

- *Креативдик*: инсандын айлана-чөйрөсүнө карата чыгармачыл өзгөрүүсүн, активдүүлүгүн, башкача ой жүгүртүүгө, өзүнүн инсан катары калыптануусуна шарт түзөт [23; 67; 78].

- *Фелицитологиялык*: коомдун ар түрдүү өкүлдөрү менен карым-катнаш жасоодон ырахат алат, башкалардын аны татыктуу адам катары кабыл алуусуна ээ болот жана өзүнүн жекече өзгөчөлүгүн таанып билет [20; 37; 55; 70; 113].

Толеранттуулук адамдын жашоо шартын камсыз кылуу менен социалдык баалуулук катары кызмат кылып, моралдык башкы сапат катары заманбап билим берүүнүн бир приоритети болушу керек. Бул категориянын теориялык анализи толеранттуулуктун социалдык баалуулук жана коомдогу жүрүм-турумдун моралдык принциби, инсандын маанилүү баалуулугу жана моралдык сапаты катары калыптануусун тастыктайт. Өз кезегинде толеранттуулук адамдын жеке сапаты болуп калыптанып, ал адамдын өзгөчө жүрүм-турумунан жана башкаларга жасаган мамилесинен байкалат.

Толеранттуулук адам баласынын күнүмдүк жашоосунун нормасы болуу менен социалдык өз ара аракеттешүүнү иретке келтирүүчү каражат катары кызмат кылат. Андыктан адам жүрүм-турумдун конкреттүү “үлгүсүн” алат жана аны айланасындагылар менен өз ара кызматташууда пайдаланат [53; 67; 133].

А.Алимбеков өзүнүн эмгегинде: “Кыргыздар толеранттуулукту маанилүү баалуулук катары бала кезинен тарбиялайт. Акыл жер бетиндеги бардык жакшы нерсени курса, ачуу аны бузат-бул жөнүндө дайыма эстеп, татыктуу болуу керек. Адам өзүн колго ала билүүсү зарыл. Адамдагы көп сапаттар анын каны аркылуу берилет. Ага карабастан адам дайыма акыл калчап, сабырдуу болуп, турмуштун кыйынчылыктарын кайраттуулук менен кабыл алып, айланасындагыларга урматсый менен мамилени сактаса нукура кыргыз толеранттуулугунун мааниси ушунда” деп белгилейт [9, 25-б].

К.М.Миталипов: “толеранттуулук жеке адамдагы башка этностун өкүлдөрүнө жана жалпы эле башка инсандарга көтөрүмдүү, сабырдуу, кең пейил мамиле жасап, өзү сыяктуу эле алардын да толук кандуу өмүр кечиришине тоскоолдук кылбоо” [118, 30-б.] экендигин белгилейт.

Кыргыз элиндеги толеранттуулук маселеси жөнүндө сөз кылганда эки аспектти эске алууга болот. Биринчиден, элдин жана калк жашаган аймактын тарыхый өнүгүүсү. Тарыхтагы маалыматтарга таянсак, бул аймакта илгертеден эле ар түрдүү улуттун өкүлдөрү биргелешип жашап келген жана бири-бирине сабырсыздыктан, бир диндин экинчи динге болгон үстөмдүгүнөн улам бул аймакта жашаган калктардын ортосунда глобалдуу проблеманы жараткан зордук-зомбулуктар болгон эмес. Элибиз байыртадан эле өз жерине башка улуттардын элин батырып, кыйынчылыкта колунан келген жардамын берип, башка улуттар менен бирге, жанаша жашап келген.

Кыргыз элинин илгертен келе жаткан маданиятындагы өзгөчөлүктөрү: алардын меймандостугу, айкөлдүгү, кең пейилдүүлүгү, колунан келген жардамын аябаган, эркиндикти жана көз карандысыздыкты сүйгөн сапаттары элдин улуулугун, тарыхта өз ордунун жогору экендигин көрсөтүп турат.

Экинчиден, коомдун ар түрдүү этаптарындагы өзгөрүүлөр толеранттуулук маданиятынын калыптануусуна, өнүгүүсүнө таасирин тийгизген. Мына ошол коомдогу өзгөрүүнүн натыйжасында биздин элибизде да бүгүнкү күндөгү толеранттуулук маданиятынын деңгээлинин төмөндөп кетиши жөнүндө сөз кылууга туура келет.

Анын себеби катары, Советтер Союзунун таркашы менен Кыргызстандын жаш эгемендүү мамлекет болуп таанылганынан кийинки мамлекет катары тандап алган өнүгүү багыттарындагы кетирилип жаткан кемчиликтер таасирин тийгизгендигин айта алабыз .

Коом көптөгөн жылдар бою калыптанып калган көз караштардагы, карым-катнаштагы, социалдык, экономикалык, саясий багыттагы мамилелердин өзгөрүүлөрүн талап кыла баштады. Бирок адамдар мындай өзгөрүүнү кабыл алууга жана ал өзгөрүүлөрдү жүргүзүүгө ачык, так маалыматтын,

тажрыйбанын жоктугунан аны ишке ашырууга даяр эмес экендигине күбө болуп олтурабыз. Натыйжада адамдардагы көптөгөн жылдардан бери калыптанган баалуулуктары басмырланып, алардын ички дүйнөсү жабырланып, түзүлгөн кырдаалдан чыгуу жолу жөнүндөгү билимдери, билгичтиктердин жетишсиздигинен улам мындай өзгөрүүлөрдү кабыл ала албай, чыр-чатактардын деңгээли жогорулап жаткандыгын белгилөөгө болот.

Ошондуктан толеранттуулук адамдардын тынчтыкта жанаша жашоосун эле камсыз кылбастан, алардын коомдогу өз ордун татыктуу табууга жана мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашыруусуна шарт түзөт. Андыктан тарбиялоо жана социалдык тажрыйбаларды өз алдынча өздөштүрүү процессинде толеранттуулук инсандык зарылдуулук маанисине ээ болот [11; 53].

Бардык айтылган ойлордун негизинде *толеранттуулукту инсандын көп кырдуу сапаты катары, активдүү адеп-ахлактык позициясын чагылдырган жана улутуна, социалдык, диний тиешелүүлүгүнө, көз караштарынын, дүйнө таанымынын, ой жүгүртүүсүнүн, жүрүм-турумунун түрүдүүлүгүнө карабастан адамдар жана топтор менен иштиктүү (конструктивдүү) кызматташууга даярдыгы катары кароого мүмкүндүк берет.*

Толеранттуулуктун бул аныктамасы биздин изилдөөбүздүн таяныч аныктамасы болуп саналат.

Толеранттуулук инсандын баалуулугу катары иштиктүү (конструктивдүү) өз ара аракеттешүүгө, ириде кызматташууга жана баарлашууга даярдыгы, калыптанган көз караштын, билимдердин, билгичтиктердин, көндүмдөрдүн, социалдык сапаттардын (жоопкерчиликтүүлүк, адилет, кең пейил ж.б.) системасы катары кароого, зомбулуксуз жана өнөктөштүк принцибинде социалдык байланыштарды уюштурууга мүмкүндүк берет.

Андыктан, толеранттуулук ар кандай мотивди, багытты, ишенимди, жүрүм-турум эрежелерин жана стратегияларын таанып билүүгө багытталган карым-катнаш, анын ишке ашырылышы, кездешүүчү кыйынчылыктарга баа берүү жана болуп жаткан өз-ара кызматташууга анализ берүүнү көрсөтөт [28; 40; 53].

А.А.Погодина өзүнүн эмгегинде толеранттуулук социалдык жактан жактырылган жүрүм-турум жана инсандын ишмердүүлүгүндөгү активдүү позицияны төмөндөгүдөй багыттар боюнча көрсөтө тургандыгын белгилейт: таанып-билүүдө, (билиминин белгилүү бир деңгээлде жогорулашы) башканын көз карашын түшүнүүдө жана өзүнүн “Мен” позициясында;

- таануу, белгилүү бир көз карашты кабыл алуусу, ага карата мамилесин көрсөтүүсүндө (позитивдүү мамиле);

- өзүнүн жекелигин сактоо аркылуу башкалар менен өз-ара мамиледе болуусу (башка менен болуусу, бирок өзүнүн “Мен” көз карашын сактоосу) жана башкалардын да жеке көз карашын сыйлоосу;

- башка маданияттар менен өз ара аракеттешүүнүн жыйынтыктарынын анализи боюнча [149, 112-б.].

Ошондуктан толеранттуулук адам тарабынан ички, эмоциялык жактан өздөштүрүлгөн, социумдун өкүлдөрү менен ишкер конструктивдүү өз ара аракеттешүүгө багытталган, социалдык баалуулуктардын бардык мүнөздөмөлөрүн сактаган инсандын маанилүү баалуулугу болуу менен бирге дагы бир катар жаңы мүнөздөмөлөргө ээ экендигин көрсөтөт:

- 1) толеранттуулук инсандын маанилүү баалуулуктар системасында адамдын социалдык ишмердүүлүктү кабыл алуусунун натыйжасында ички психикасынын өзгөрүүсүнүн жыйынтыгы катары каралат;

- 2) социумдагы башка өкүлдөр менен өз-ара аракеттешүүнүн шартында адамдын ишмердүүлүк багыты;

- 3) инсанда социалдык сапаттардын өнүгүүсүн көздөйт жана адамдардагы айрымачылыктарды кабыл алуусу, баарлашуу, кызматташуу жөндөмдүүлүгү болуп саналат;

- 4) инсандын социум менен коопсуздукта байланышуу муктаждыгына таянат, коомдо өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн эркин ишке ашырат [2; 4; 22; 47; 57; 69].

Жогоруда айтылгандардан төмөндөгүдөй жыйынтык чыгарууга болот:

- Толеранттуулук инсандын жүрүм-турумунун жана аң-сезиминин деңгээлинде каралышы мүмкүн.

- Толеранттуулук инсандын дүйнө менен өз ара аракеттешүүсүнүн турмуштук “куралы”, принциптерге негизделген социалдык баалуулугу болуу менен адам ишмердүүлүгүндөгү гумандуу багыт катары каралат.

Акыркы жылдардагы педагогика жана психология тармагындагы илимий изилдөөлөргө таянсак, толеранттуулукту гуманизмдин моралдык баалуулуктарына киргизишүүдө [26; 40; 53; 59; 83; 85].

Ошондуктан, инсандагы маанилүү баалуулук катары толеранттуулукка тарбиялоо педагогикадагы гумандуулук проблемасы алкагында каралуусу зарыл. Ушундай шартта гана дүйнө менен болгон карым-катнашта социалдык баалуулук эмес, өзгөчө инсандык баалуулук, коомдук эмес, жеке тажрыйба маанилүү болот. Мына ушуга байланыштуу толеранттуулукту инсандагы маанилүү баалуулук катары тарбиялоодо педагогикадагы гумандуулуктун алдыңкы тарыхый идеялары сунушталган [29; 41; 62; 79; 112] .

Педагогикадагы гумандуулук жаш муундарга өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн толук ачуу, жөндөм, шыгын тынымсыз өркүндөтүү, түрдүү турмуштук кырдаалдарда туура жана чечкиндүү аракет жасоого жөндөмдүү инсандарды тарбиялоону көзөмөл тутат [10; 29].

Педагогикадагы гумандуулук башаты байыркы дүйнөгө туура келет (Конфуций, Пифагор, Сократ, Платон, Аристотель, Сенека, Аврелий, ж.б.). Ошол учурда эле билим берүү, окутуу жеке өзгөчөлүккө, жөндөмгө карата, баарлашып окутуу, тарбиялануучу менен тарбиялоочунун ортосундагы мамиленин гумандуу жана демократиялуу болушу жөнүндөгү идеялар айтылган [90, 35-б; 100; 155].

Агартуучулук доору адамдардын аң-сезимине рационализмди жана экономикалык прагматизмди коомдун жашоо чөйрөсүнө киргизүү менен бирге педагогикадагы гумандуулук жөнүндөгү идеясын өнүктүрөт (Я.А.Коменский, Д.Локк, Ж-Ж.Руссо). Ж-Ж.Руссонун “баланы билим берүү тармагына ылайыкташтырбастан, бул тармакты балага ылайыкташтыруу керек” - деген

фразасын бүгүнкү мектепке да ураан кылып кароого болот [84, 7-б]. Агартуучулук доорунун окумуштуулары педагогикадагы гумандуулук идеяларынын курамын баланын өз алдынчалуулугундагы өзгөчөлүктөрү, анын окутуу каражаттарын тандоо эркиндиги, окутуу жана тарбиялоо шарттары жөнүндөгү идеялары менен толукташкан [156; 157].

XVIII кылымдан XIX кылымга чейин педагогикадагы гумандуулук идеялары окумуштуулар (М.В.Ломоносов, И.И. Бецкий, П.Ф. Каптерев, И.И.Давыдов ж.б.) тарабынан кеңири иштелип чыккан [29].

XX кылымдын доору педагогикадагы гумандуулукту коопсуз окутуу чөйрөсү жөнүндөгү идеясы менен толуктаган, балага багытталган билим берүү жана өнүгүү процессин педагогикалык жактан колдогон, анын кызыгууларын, өзгөчөлүгүн, талаптарын тааныган (К.Н.Вентцель, П.П. Блонский, Д.Дьюи, В.П.Каженко, Я.Корчак, В.А. Сухомлинский, С.Френе, Ш.А. Амонашвили ж.б.) [10; 79; 61]. Педагогикадагы гумандуулук идеялары учурда тамырын кенен жайып, башка мамлекеттер сыяктуу эле Кыргызстандын таалим-тарбия ишинин өсүп-өнүгүшүн аныктоочу бирден бир көрсөткүчүнө айланды.

Окутуу процессинде ар бир окуучуга адамгерчиликтүү мамиле кылуу, аларды окутуунун объектиси менен катар эле өз алдынча, өз жөндөмү жана кызыкчылыгы бар субъект катары кароо керек [100, 207-б.].

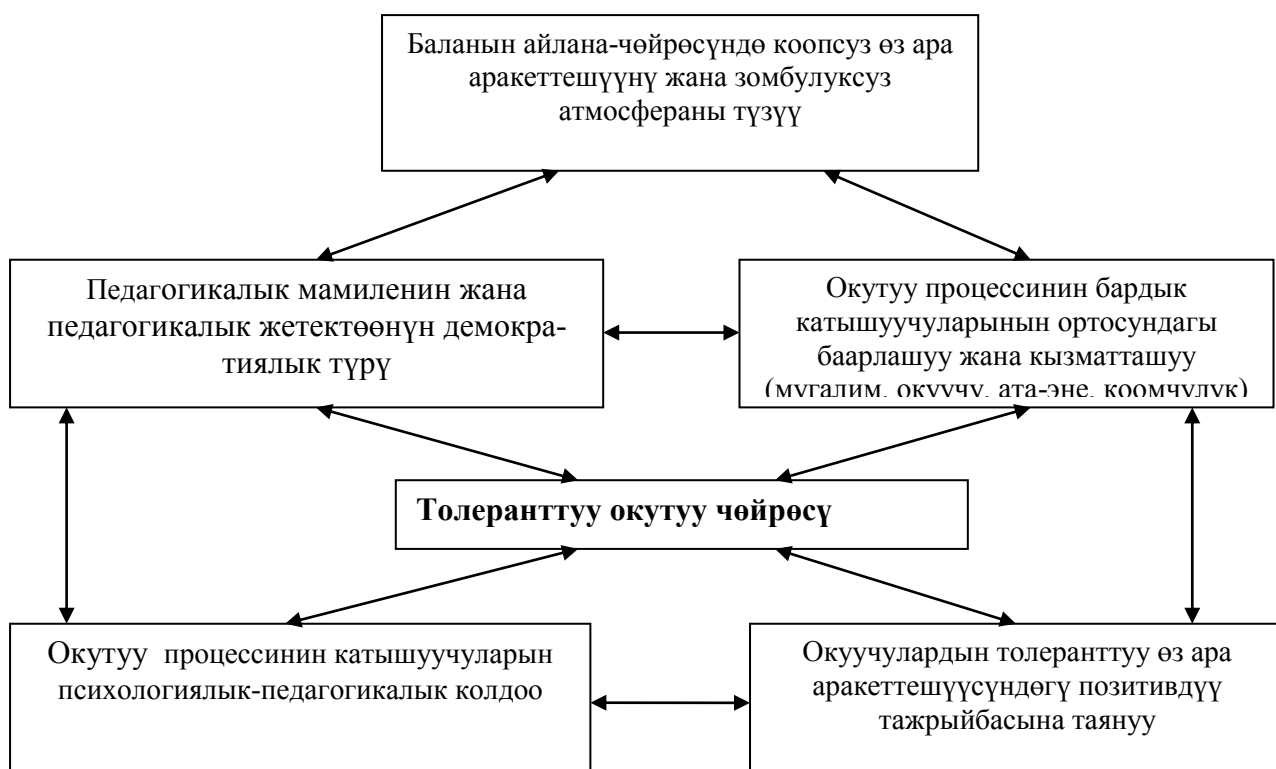
А.А.Саипов, К.К. Шалгынбаева ж.б.лар билим берүүдөгү гумандуулук жөнүндө төмөндөгүлөрдү белгилешет: “басмырлоо, акыйкатсыздык бар жерде адамдардагы адеп-ахлакты өнүктүрүү мүмкүн эмес, качан гана тең укуктуулук, көз карандысыздык, эркиндик, адилеттүүлүк болгондо гана адамдагы адеп-ахлактык эң жогорку чекке жетет” [164, 56-б.].

Н.В.Бордовская жана А.А.Реандын изилдөөлөрүнө таянуу менен биз, билим берүүнү гумандаштырууну жалпы педагогикалык процессте окуучулар менен мугалимдердин ортосунда өз ара урматтоо мамилесинин болушуна жана анын өнүгүшүнө, ар бир адамдын укуктарынын сакталышына негизделген, алардын ден соолугунун сакталышына жана чыңдалышына, өз кадыр-баркын сезүүгө жана инсандык дареметин өнүктүрүүгө багытталган окутуу тармагы катары аныктайбыз [42; 158].

Ошондуктан, окутуу процесси инсанды өнүктүрүү үчүн жагымдуу чөйрөнү түзүп, анын шыгына жана жөндөмдүүлүгүнө таянуу менен коомдун негизги социалдык баалуулуктарын, анын ичинде толеранттуулукту чагылдыруусу керек. Мына ушундай шартта гана тарбиялоо табигый, натыйжалуу болот деп эсептейбиз, ал эми толеранттуулук окутуу процессин гумандаштырууда зарыл болгон негиз катары каралат.

Натыйжада, өзүн ОТТго даярдап жаткан болочок педагог, толеранттуу окутуу чөйрөсү жөнүндөгү билимге ээ болуусу жана заманбап билим берүү мекемелеринин шартында аны түзгөндү билүүсү зарыл.

Толеранттуу окутуу чөйрөсү 1.1. – сүрөттө көрсөтүлгөндөй бири-бирине байланышкан түзүлүшкө ээ:

1.1.-сүрөт. Толеранттуу окутуу чөйрөсүнүн структурасы

Толеранттуу окутуу чөйрөсүнүн маанисине мүнөздөмө берип көрөлү. В.В.Рубцов, В.И.Слободчиков окутуу чөйрөсүн “социалдык-маданий чөйрөнүн астындагы тармак, тарыхый калыптанган таасирлердин, жагдайлардын, кырдаалдардын жыйындысы жана баланын инсан болуп өнүгүүсүнө атайын уюштурулган педагогикалык шарт катары” [162, 11-б.] карайт.

Э.Мамбетакунов: “инсандын өнүгүүсүндө эң жакынкы социалдык чөйрөнүн (ата-эне, туугандары, достору) таасири зор” [106, 66-б.] экендигин белгилейт.

Ал эми И.А.Баева өзүнүн эмгегинде окутуу чөйрөсүнүн динамикасына басым жасайт [25].

Биз, толеранттуу окутуу чөйрөсүн татаал, динамикалуу ишмердүүлүк системасы, карым-катнаш, окутуу жаткан субъекттин жашоосу, зомбулуксуз жагдайды камсыздаган, алардын конструктивдүү өз ара аракеттешүүсүнө, башкаруунун жана баарлашуунун демократиялык түрүнө негизделген, субъекттердин жүрүм-турумундагы, ой жүгүртүүсүндөгү, маданий тажрыйбасындагы, улуттук тиешелүүлүгүндөгү өзгөчөлүктөрүнө карабастан, бирин-бири кабыл алуусу катары карайбыз.

Жогорудагы 1.1.-сүрөттө көрсөтүлгөндөй, толеранттуу окутуу чөйрөсүнүн негизин баланын айланасындагы социалдык чөйрөдө зордук-зомбулуксуз атмосфераны жана мектепте коопсуз карым-катнашты түзүү турат. Балага карата ар кандай зомбулук кылуу интолеранттуулуктун калыптанышынын психологиялык өбөлгөлөрүнүн бири болуп саналат. И.А.Баева белгилегендей, “зомбулук-адамдардын ортосундагы теңсиздиктин белгиси, инсандар аралык мамилелердеги үстөмдүк кылуучу компонент” [25, 27-б; 129]. И.А.Баева гана мектептеги окутуу чөйрөсүнүн негизги психологиялык мүнөздөмөсү катары анын коопсуздугун белгилейт [25].

Педагогикалык тажрыйба көргөзгөндөй, толеранттуулукту инсандык маанилүү сапат катары тарбиялоонун эффективдүүлүгү белгилүү бир иш-чараларды методикалык жактан сабаттуу өткөрүү эле эмес, атайын бул тармакта балдардын жана чоңдордун өз ара карым-катнашындагы толеранттуу мамиленин бар экендигине да байланыштуу болот. Бул багытта Н.Кленова, М.Максимовдордун толеранттуулукка тарбиялоону бүгүнкү мектеп окуучуларынын калыптанган жүрүм-туруму, толеранттуу карым-катнаштын табигый шартында гана ишке ашырууга мүмкүн болгон, тарбиялоо процессиндеги түрдүү субъекттердин биргелешкен ишмердүүлүгү катары уюштуруу жөнүндөгү сунуштары биздин изилдөөбүзгө туура келет [105].

Н.В.Кленова, П.Ф.Комогооров, М.А.Максимов, З.Ф.Мубиновалар тарабынан мындай биргелешкен ишмердүүлүктүн уюштурулушу

толеранттуулук жөнүндөгү билимди, эмоциялык жана практикалык компоненттерди калыптандыруучу каражат катары каралат [85; 105; 120].

Окумуштуулар тренингдерди, максаттуу класстан тышкары иш чараларды эле өтүүнү сунушташпастан, баланын күнүмдүк жашоосуна толеранттуулукту киргизүүнү, алардын кайгы-капаны сезе билүүсүнө, жагымдуу сезимдерди пайда кылууга түрткү берүүчү жагдайларды түзүүнү сунушташат.

Бул учурда тарбиялоо максатка ылайык таасир этүү эле болбостон, баланын өзгөчө жеке ишмердүүлүгү болуу менен, жыйынтыгында каралып жаткан объект тууралуу анын инсандык мааниси жөнүндө баланын аң-сезиминде ой толгоолордун пайда болушуна да түрткү берет. Маани инсанга анын жашоого болгон мамилесине карабастан, муктаждыктарын жана мотивдерин ажыратууга мүмкүндүк түзөт.

Адамдын ишмердүүлүгүнүн максаты жана мотиви, анын мамилеси жана аң-сезиминин ынтызарлыгы инсандык маанини түзөт. Андыктан белгилүү бир факторлордун таасиринен маанинин жана жеке аң-сезимдин маанисинин дал келбей калуусу мүмкүн. Бул көрүнүш толеранттуулуктун калыптанышына тоскоолдук кылуучу абалды түзүшү ыктымал. Мисалы, билим берүүчү мекемеде толеранттуулукка тарбиялоону активдүү уюштуруп, бирок педагогдор тарбиялануучу менен өз ара аракеттешүүдө толерантсыздыкты көрсөтүшкөн учурлар кездешет. Мындай учурда толеранттуулук баалуулугу балада терс сапатка өтүп кетүүсү, ал эми аны тарбиялоо үчүн жумшалган бардык аракет чын дилден болбогондой, ишенбөөчүлүк менен кабыл алынышы мүмкүн [120,110-б.]. Андыктан ОТТдо мугалимдин өзүнүн жүрүм-туруму, адамгерчилиги, бардык окуучуларга бирдей мамиле жасоосу маанилүү.

Окуучуну тарбиялоодо мугалимдин ролу жөнүндө И.Б.Бекбоев төмөндөгүлөрдү белгилейт: “мугалимдин окуучуларга жасаган мамилеси, адилеттүүлүгү, боорукерлиги, адамгерчилиги, тактысы, эрудициясы, чынчылдыгы, жүрүм-турум манерасы, тышкы көрүнүшү окуучуну тарбиялайт” [34, 9-б.] .

Субъекттин инсандык сапаттарынын өнүгүүсүн камсыз кылуучу өз ара аракеттешүүнүн түрү – кызматташуу жана баарлашуу (диалог) аркылуу толеранттуу окутуу чөйрөсүндө толеранттуу өз ара аракеттешүү пайда болоорун белгилөөгө болот. Кызматташуу биргелешкен ишмердүүлүккө, жанаша жашоого, кырдаалды ыңгайлаштырууга (анын ичинде толеранттуулук менен тикеден-тике байланышкан) шарт түзүүгө мүмкүндүк берет. Андыктан баланын өнөктөшү менен алардын кандайдыр бир өзгөчөлүктөрүнө карабастан биргелешкен ишмердүүлүгүн уюштуруу зарыл. Кызматташууда өнөктөштөрдү жалпы максатка жетүүсүнө түрткү берүүчү, бириктирүүчү факторлор таасир этет. Ушуга байланыштуу кызматташуу учурунда ар бир өнөктүн аткаруучу кызматтары бөлүштүрүлөт, өз ара маалыматтар менен алмашышат, эмоциялык байланыш түзүлөт, өз ара конструктивдүү мамиле, көйгөйлүү кырдаалдарды биргелешип жөнгө салуу, ыңгайлашуу процесстери болуп өтөт. Мына ушундай жол менен тарбиялануучу, башкаларды сезе билүүгө, өзүн эмоциялык жактан башкара билүүгө, толеранттуулукка үйрөнөт [16; 17; 18; 47; 48; 49; 50; 81].

Баарлашуу (диалог) – окутуу чөйрөсүндө тарбиялануучуга өнөктөшүнүн көз карашын кабыл ала билүүгө, анын оюн сыйлоого, эркин жана коопсуз байланышууга жол ачат [49].

Н.А.Асташова, И.Б.Бекбоевдер баарлашууну өзүн жана айлана чөйрөсүндөгү адамдарды карым-катнаштын, байланыштын натыйжасында таанып билүү жөндөмдүүлүгү катары белгилейт [21; 34].

Толеранттуу окутуу чөйрөсүндө, баарлашуу инсандын өзгөчөлүгүн максималдуу көрсөтүүсүнө, андагы баалуулуктун калыптануусун жана башкалардын баалуулук чөйрөсүн эркин таанууну, “өзүнүн жөндөмдүүлүктөрүн ишке ашырууну” [25, 82-б.] өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет.

Толеранттуу окутуу чөйрөсүн уюштурууда баланын айлана-чөйрө менен өз ара карым-катнашындагы буга чейинки калыптанган тажрыйбасына таянуу керектигин белгилейбиз. Көпчүлүк учурда педагогикалык практикада байкалгандай, мугалим окуучунун эркин ишмердүүлүгүнө чектөө койгон, анын

турмуштук тажрыйбасын эске албаган учурларын кездештиребиз. Мугалим даяр маалыматтарды берүү менен, баланы маалымат кабыл алуучу катары гана караган учурлары көп болот [51; 52]. Андыктан баланы окутууда жана тарбиялоодо сөзсүз аны актай барак катары эмес, турмуштук тажрыйбасы бар субъект катары кароо керек деген пикирлерге кошулабыз.

Ошону менен бирге эле баланын толерантсыз жүрүм-туруму боюнча да тажрыйбасы болушу мүмкүн. Ошондуктан педагогдун алдындагы талаптар түрдүү турмуштук кырдаалдарды талдоого көмөктөшүү жана андан оң натыйжалууларын алып чыгуу, аны менен бирге толеранттуу кызматташуунун өзгөчөлүктөрүн көрсөтүү болуп саналат. Андыктан биз окуучу менен педагогдун ортосундагы баарлашуунун тарбиялоо мүмкүндүгүн пайдаланууну сунуштайбыз.

Толеранттуу окутуу чөйрөсүнүн дагы бир компоненти окутуу процессинин катышуучуларын психологиялык-педагогикалык жактан колдоо болуп саналат. Бүгүнкү илимде психологиялык-педагогикалык колдоо кесипкөй педагогдор жана психологдордун өспүрүмдөргө, балдарга алардын жеке көйгөйлөрүн, психикалык же физикалык саламаттыгын, инсандар аралык байланышын, окуудагы жетишкендиктерин, кесиптик жана турмуштук билимдери менен байланышкан көйгөйлөрдү чечүүдө ыкчам жана алдына ала жардам көрсөтүүчү ишмердүүлүгү катары каралат [4; 25].

Психологиялык-педагогикалык колдоо көрсөтүүнүн жыйынтыгы болуп, баланын толук кандуу жана эркин өнүгүүсү саналат. Психологиялык-педагогикалык колдоо көрсөтүү тарбиялануучунун кандайдыр бир себептерден улам педагог тарабынан же өзүнүн курбулары тарабынан интолеранттуулуктун объектиси болуп калган учурдагы иш аракетте мааниси өзгөчө экендиги көрүнөт. Иш-тажрыйба көрсөткөндөй, мындай балдар үчүн колдоо көрсөтүү анын айланасындагылар менен болгон мамилесин калыбына келтирүүчү каражат болуп саналат. Анткени балага педагогикалык процесстеги субъекттер менен өз ара аракеттешүүгө кошулууга мүмкүндүк берет [120; 126; 134].

Толеранттуу окутуу чөйрөсүнүн жогоруда берилген компоненттеринин ишке ашуусу билим берүү мекемелериндеги педагогикалык мамилелерден жана

башкаруунун түрүнөн көз каранды. Биздин оюбузча толеранттуу окутуу чөйрөсүндө мамилелерди гумандаштырууга мүмкүндүк берген, эркин өнүгүүгө жана активдүүлүгүн көрсөтүүгө, топтун курамындагы мүчөлөрүнүн өзгөчөлүктөрүнө карабастан бардыгынын демилгесин эске алган башкаруунун демократиялуу түрү болуп саналат. Ошондой эле социалдык чөйрөдөгү ар кандай толерантсыз көрүнүшкө сезимталдуулукту күчөтүү жана мындай жүрүм-турумду кабыл албоо жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу ишке ашат деп эсептейбиз.

Толеранттуу окутуу чөйрөсүнүн компоненттеринин маанилүү мүнөздөмөлөрү жөнүндөгү маселени жалпылап, аны түзүү жана уюштуруу: баладагы жакшы сапаттар, чөйрөнүн жана мамилелердин гумандуулугу, инсанды коргоо, окутуудагы жана тарбиялоодогу баарлашуу, активдүүлүк жана таанып-билүүчүлүк, кызматташтык жана жаратмандык сыяктуу сапаттар педагогикадагы гумандуулуктун негизги принциптеринин талаптарына жооп бере тургандыгын белгилейбиз [126; 134].

Жогоруда айтылгандардын негизинде толеранттуу окутуу чөйрөсү толеранттуулукту инсандар аралык өз ара мамилелердин системасына киргизип жана аны мектептин ичинде эле үгүттөө менен чектелбестен, инсанга маанилүү болгон толеранттуулук баалуулугун калыптандырат деген ойдобуз.

Мындай чөйрөдө жеке өзгөчөлүк, окшош эместик, башкалардан айрымалануучулук укуктары кабыл алынат, баланын субъекттик позициясы камсыздалат. Толеранттуу окутуу чөйрөсүндө башкалар тарабынан кабыл алынган, баланы түшүнүшкөн, ошол чөйрөнүн активдүү субъектиси болуу менен, бала толеранттуулукту өзүнүн социум менен болгон мамилесине киргизүүгө үйрөнөт. Натыйжада, өзүнүн жеке ишмердүүлүгү аркылуу өнүгүү жолу калыптанат жана толеранттуу өз ара мамилелешүү боюнча көндүмдөр иштелип чыгат [3; 47; 53; 167].

Баланын толеранттуулук деңгээли ириде мектептеги классташтарына болгон мамилесинен көрүнөт. Класстагы толерантуулуктун же интолеранттуулуктун пайда болушу педагогдун ишинин бул багытта канчалык деңгээлде натыйжалуу же натыйжасыз болуп жатканынын көрсөткүчү болот.

Таблица 1.1 Балдар коллективиндеги толеранттуулук жана интолеранттуулук

Толеранттуулук	Салыштыруу үчүн белгилер	Интолеранттуулук
-биргелешкен ишмердүүлүк жана бири-бирине көңүл буруу; - кең пейил, тынчтыкты сүйгөн, - өзүн башкалардын ордуна коё билген; - түшүнө билүү, башкалар кетирген катачылыктарга сабырдуулук менен мамиле кылган; - ачык-айрым, бири-бири тууралуу түз көз карашта болуу;	бири-бирине жасаган мамиле	- бири-бирин тоготпоочулук, биргелешкен ишмердүүлүккө кайдыгерлик, - жактырбагандык, көрө албастык, агрессивдүүлүк; - башка адамды жана анын позициясын кабыл ала албагандык; - кыжырдануу, башкалар кетирген каталыктарга сабырсыздык менен мамиле кылуу; - өз оюн бербөөчүлүк, ишенип алуу, менменсинүү;
- шылдындаган, кемсинткен, бирөөнүн намысына доо кетирген сөздөрдүн жоктугу; - стереотиптик мүнөздөгү терс жалпылоонун жоктугу; - коммуникативдик толеранттуулуктун жогорку деңгээлде өнүгүүсү; - кылдат мамиле; - сүйлөгөндө бирөөнү күнөлөбөө же күнөөсүн айтып жатканда так түшүндүрүү; -ынандыруу, түшүндүрүү көз карашты билдирүүнүн жолу катары; - бири-бирин уга билүү жана угуу; - эмпатиялык мамиле; - мамиленин позитивдүү жолдору (жубатуу, мактоо, кубаттоо, ынануу ж.б.)	мамиле, сөздүк мүнөздөмө	- жекирүү, басмырлоо, сөз менен кемсинтүү, бой көтөрүү; - мамиледеги стереотиптер; - аяр мамиле жасай албагандык; - далилсиз күнөөлөп сүйлөй берүү; -сөздү бөлүү, башкалар-ды уга билбегендик жана угууну каалабагандык, башкаларды угууда сабырсыздыгы; - коркутуп үркүтүү, ачуулануу, кемсинтүү, өз оюн бербөө; - уга билбегендик жана уккусу келбегендик, башкалардын капасын бөлүшө албагандык; - мамиленин негативдүү түрлөрү: какшыктоо, коркутуу, күнөөлөй берүү

- өз ара аракеттешүүнүн негизги түрлөрү: кызмат-ташуу, баарлашуу, камкордук; - татаал кырдаалдарды конструктивдүү, зордук-зомбулуксуз чечүү жолдору; - бири-бирине кыйыр таасир этүүчү ыкмалар (кеңеш берүү, сунуш, өтүнүч); -ымалага келүү;	аракеттери, кылган иши, жүрүм-туруму	- өз ара аракеттешүүнүн негизги түрлөрү: конфронтация, чыр-чатак, кайдыгерлик; - бүлүккө салуучу, үстөмдүк кылуучу чыр-чатактарга алып келүү; - тикеден тике таасир этүүчү ыкмалар: буйруктар, көрсөтмөлөр; - ымалага келбөө;
---	--	--

Ошондуктан болочок мугалимдин көңүлүн ОТТго даярдап жатканда ушул проблемага да буруу керек. Жогорудагы 1.1-таблицада балдардын арасында кездешүүчү толеранттуулук жана интолеранттуулук белгилери салыштырылды.

С.К.Бондырева жана Д.В.Колесовдор толеранттуулук жана интолеранттуулук бири-бири менен шартталган түшүнүктөр жана бул эки түшүнүк аркылуу адамдардын жүрүм-турумуна баа берүүгө болот деп белгилешет. Мына ушуга байланыштуу толеранттуулук – адамдагы ишеним, компромисске жана кызматташууга даярдыгы, ачык-айрым, шайыр, достукту сүйгөн мамилесин көрсөтөт, ал эми интолеранттуулук – терс мамилелер, жактырбоочулук, терс эмоциялар: кекчил, ачуулуу, ызакор, каардуу сыяктуу сапаттарды мүнөздөйт [40; 99]. Айтылгандарды жалпылоо менен бала толеранттуу коллективде өз алдынча эркин адам катары, өзүнүн жеке пикирине, башкаларга окшобогондук укугуна ээ экендигин сезет. Андыктан, ОТТнун максатын аныктайбыз.

Биздин оюбузча, толеранттуулукка тарбиялоонун максаты болуп, адамдардын жана топтордун социалдык, диний, улуттук тиешелүүлүгүнө, дүйнөнү таанып билүүсүнө, көз карашына, ой жүгүртүүсүнүн жана жүрүм-турумунун өзгөчөлүктөрүнө карабастан адамдардын активдүү адеп-ахлактык позициясын жана конструктивдүү өз ара кызматташууга даярдыгын инсанда чагылдырган интегративдик сапаты катары калыптандыруу болуп саналат.

Толеранттуулуктун мазмунун жана ага тарбиялоо процессинин өзгөчөлүктөрүнүн теориялык анализинин негизинде, биз бир топ конкреттүү

маселелерди карадык жана бул маселелерди төмөндө бири-бири менен байланышкан эки топко бириктирдик.

Таблица 1.2 Толеранттуулукка тарбиялоонун маселелери

Тарбиялык	Педагогикалык-уюштуруучулук
-Зордук-зомбулукка карата терс мамиле кылууга жана агрессиянын бардык түрүн кабыл албоого калыптандыруу; -өзүнө, башка адамдарга, алардын маданиятына урмат-сый кылууну жана аны таанып билүүнү калыптандыруу; -толеранттуулуктун мааниси, бүгүнкү күндөгү дүйнөлүк баалуулук экендиги, маданияттардын көп түрдүүлүгү, жалпы дүйнөлүк маданият жөнүндөгү билимдерин калыптандыруу; -демократиялык коомдогу укук жана жашоо эрежелерине, жеке жүрүм-турумуна, кылган ишине жоопкерчилик менен мамиле кылууга үйрөтүү; -толеранттуу мамилесин, социумдун ар түдүү өкүлдөрү менен үзүрлүү өз ара аракеттешүү жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү; -толеранттуулуктун чегин аныктай билүү жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу; -жүрүм-турумун, “терс баа берүү, мамилесин, иш аракетин” эмоциялык башкара билүүгө үйрөтүү; -сынчыл ойломун өнүктүрүү, айланасындагылардын ишмердүүлүгүнө жана өзүнүн жүрүм-турумуна, иш аракетине баа бере билүү.	- толеранттуу окутуу чөйрөсүн уюштуруу; -толеранттуулукка тарбиялоо процессин программалык жана методикалык жактан камсыздоо; - зордук-зомбулуксуз окутуу жана тарбиялоонун ыкмаларын жана формаларын иштеп чыгуу; - ОТТго адистерди даярдоонун системасын иштеп чыгуу;

Бул берилген максаттар жана маселелер толеранттуулукка тарбиялоонун белгилүү бир мазмунун тандоого мүмкүндүк берет. Балдарды толеранттуулукка тарбиялоодо жана окутууда таасири жогору болгон эмгектерден Б.Э.Риэрдондун [159] эмгегин белгилөөгө болот. Окумуштуу толеранттуулукка тарбиялоодо төмөнкү багыттар камтылуусу керек экендигин белгилейт:

1) *толеранттуулук*: өзүнүн жарандык жоопкерчилигин таанып билип жаткан жаштарга жана өспүрүмдөргө тынчтык маданиятынын өнүгүүсүнө

интолеранттуулук жана сабырсыздык тоскоолдук кылаары жөнүндө билим берүү;

2) *таанышуу*: жергиликтүү жамааттардагы жашаган ар түрдүү улуттун тарыхы жана маданияты жөнүндө, классындагы окуган ар түрдүү улуттагы классташтарынын маданияты жөнүндө билүү жана ал жөнүндө билим алуу;

3) *айрымачылыктарды урматтоо*: адамдардын биримдигин көрсөтүү менен дүйнөлүк маданияттарды окуп үйрөнүү, атайын материалдардын жардамы менен адамдардын жалпы жаратылышы менен таанышуу;

4) *жеке кайталанбоочулукту түшүнүү*: ар бир инсандын өзгөчөлүгүн жана адамдык ариетин кайталангыс өзгөчөлүк катары кароо, ага байланыштуу адам укуктарынын декларациясы жана башка эл аралык укуктук документтерди окуп үйрөнүү;

5) *бири-бирин толуктоо*: айрымачылыктардын негизги өзгөчөлүгү катары: ачык-айкындуулук ынтымактуу жамааттагы баалуулук катары бири-бирин жеке өзгөчөлүктөрү менен толуктап турган сапаттарына, жаматтардагы алсыздыкты жана бөлүнүүчүлүктү четтетүүгө өзгөчө басым жасоо;

6) *бири-биринен көз карандылык*: биргелешип аракеттешүүнүн негизи катары: демократиялык процесстер жана чыр-чатактарды чечүүнүн ыкмаларын үйрөнүү (биргелешкен бардыгын канааттандырган чечимдер, чыр-чатактардын бардык катышуучуларынын кызыкчылыктарын эске алган макулдашуу кадамдарын иштеп чыгуу);

7) *дүйнө маданияты*: окуучулардын өзүнө демократиялык чечимдерди кабыл алууга мүмкүндүктөрдү берүү, биргелешип чечим кабыл алуу иштерин жүргүзүүгө жана классташтары менен биргеликте чыр-чатактарды тынчтык жолу менен чечүүгө, социалдык жоопкерчиликке жана ынтымактуу жамаатты курууга үйрөтүү [159]; Бирок, толеранттуулук принциптерин ишке ашыруу билимден эле көз каранды болбостон, белгилүү бир жөндөмдүүлүктөрдөн да көз каранды. Мындай жөндөмдүүлүктөргө Б.Риэрдон төмөнкүлөрдү киргизет: ар түрдүү – маданияттык кызматташтык, өз алдынча чечим кабыл ала билүү, кырдаалды талдай билүү, проблема тууралуу жана мүмкүн болгон чечүү

жолдору жөнүндө билүүсү, конкреттүү көз караштар боюнча аргументтерди келтире билүү, көйгөйдү талкуулоону жүйөөлүү алып бара билүү, ж.б.

ОТТ проблемаларын изилдеп жаткан окумуштуулардын арасында М.И.Рожков жана Л.В.Байбородованын эмгектери өзгөчө орунда турат. Окумуштуулардын пикири боюнча, тарбиялоо окуучуларды жалпы адамдык баалуулуктарды жана жетишкендиктерди жалпылоого түрткү берүүсү керек [26; 27; 160].

Бүгүнкү күндө жүргүзүлүп жаткан изилдөөлөрдө бул процесс маданияттын, улуттун, баалуулуктардын көп түрдүүлүгү жана башканы кабыл ала билүү жөндөмдүүлүгү жөнүндөгү билимдердин системасы катары аныкталат.

Ошону менен бирге толеранттуулукка тарбиялоо баалуулук катары, социумдагы жашоону жөнгө салуучу жана инсандын айлана-чөйрөдөгүлөр менен өз ара мамилеси, демократиялык коомдо коопсуздуктун кепили, башка маданиятты коомдун өнүгүшүнүн шарты, өзүнүн жүрүм-турумуна болгон жоопкерчилиги катары таанууну талап кылат.

Андыктан, ОТТ проблемасынын чечилишин адеп-ахлактык-укуктук билим берүүнүн алкагында кароону сунуштайбыз. Ал толеранттуулукка тарбиялоонун төмөндөгүдөй мазмундуу компонентин аныктоого мүмкүндүк берет:

1) *жашоодогу моралдык-укуктук маданият жана толеранттуу аң сезим катары:* мамлекеттеги, дүйнөдөгү, жашап жаткан чөлкөмүндөгү маданияттардын көп түрдүүлүгү менен таанышуу жана адамзаттын өсүп-өнүгүүсүнө жана өз мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашырууга мүмкүндүк түзүүчү маданияттагы айрымачылыктарга туура мамиле жасоого тарбиялоо [198];

- мыйзамдарга баш ийген жоопкерчиликтүү жаранды тарбиялоо;

- толеранттуулук принциптерин декларациялаган жана зордук-зомбулуксуз, укуктук социалдык, толеранттуу мамилелерин аныктаган, БУУнун, ЮНЕСКОнун, ЮНИСЕФтин, Европалык кенештин, Страсбургдагы адам укуктарынын Эл аралык институтунун, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын укуктук документтери менен таанышуу.

Толеранттуулук баалуулук жана интегралдык (адамдарга жасаган жакшы мамилеси жана жалпы сактай турган жүрүм-турумдун нормаларын аткарган) сапат катары адамдын айлана-чөйрөсүнө жасаган мамилеси, жүрүм-туруму аркылуу көрүнөт. Толеранттуу мамилени жана жүрүм-турумдун негизин калыптандыруу башка маданияттар менен жагымдуу өз ара аракеттешүүнү ишке ашыруу жөндөмдүүлүгүн, болуп жаткан окуяга карата сынчыл баа берүүнү, өзүн башкара билүү жөндөмдүүлүгүн, адамдар менен өз ара аракеттешүүсүнүн, жүрүм-турумунун, мамилесинин табиятын чагылдырган категория катары таанып билүүнү, өзүн башкара билүүнү, болуп жаткан окуяларга, моралдык сапаттарына сынчыл баа бере билүүнү талап кылат [41; 72; 111; 140; 148; 178; 180].

И.С.Болджурова: “Билимсиз адам гана улутчул, расист, фашист, фундаменталист болот. Өз элинин жана бир өлкөдө жашаган элдин тарыхы менен тааныш болуусу керек. Билим жана инновацияларга ачык болууга тийиш, айланадагыларга урмат-сый көрсөтүү керек. Билим менен ички руханий дүйнөбүз, акылыбыз байланышта болушу керек” [39, 56-б.] деп баса белгилейт.

Натыйжада ОТТ адеп-ахлактык тарбия берүүнү жана да төмөндөгүдөй маанидеги компонентти аныктайт:

2) *толеранттуу жүрүм-турум жана мамиле маданияты катары:*

- башка маданияттын өкүлдөрү менен жагымдуу мамиле түзө билүү, чыр-чатактарды конструктивдүү чече билүү жана ар түрдүү адамдар менен байланыш түзө билүү жөндөмдүүлүктөрүн калыптандыруу;

- адамдар менен карым-катнаш мамиледе болууга, сезимталдыкка, көңүл бура билүүгө, башкаларга жардам берүүгө даяр болууга тарбиялоо [23].

Айтылгандардын негизинде толеранттуулук инсандын жашап жаткан чөйрөсүндө өзүн бекемдөөсү жана *өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашыруусу* үчүн коомдогу маданиятка каршы келбеген, шарт түзөөрүн белгилейбиз.

Каралып жаткан маселе ОТТнун төмөндөгүдөй багыттарын киргизүүгө мүмкүндүк берет:

3) *Өзүн бекемдөө жана өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашыруу:*

- жалпынын салтын жана нормаларын өздөштүрүү, жалпылык (окшоштук) сезимдеринин калыптанышы (жалпы Мен образы), дүйнөнүн бүтүндүк образы;

- кызматташуунун негизинде топто, коллективде иштөө жөндөмдүүлүгүн жана көндүмдөрүн өнүктүрүү, адамдардын бири-биринен көз карандылыгы жөнүндө билүү [23];

- моралдык баалуулуктарга негизденип, сынчыл көз карандысыз ар кандай маселелерди чечүүдө түрдүү жолдорду таба билген, индивиддин эрктүүлүк аракетин өнүктүрүү (сабырдуулук, өзүн-өзү кармай билүү) [67; 160];

- жеке ишмердүүлүгүнүн рефлексиясын өнүктүрүү менен бирге ыңгайлашуу жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу (мүнөзгө, адатка, башкалардын жашоо багытына карата ыңгайлашуу) [169].

Ошондуктан болочок мугалимдер толеранттуулукка тарбиялоонун мааниси көп кырдуу экендигин, бул иш аракетте окуучулар толеранттуулук жөнүндө белгилүү бир билимдердин системасын өздөштүрүү менен эле чектелбестен, гумандуу көз карашты калыптандыруу, инсандын жеке сапаттары жана жөндөмдүүлүктөрү, толеранттуу тынчтыкты куруу менен байланышкан, педагогикалык процессти гумандаштыруу шартында гана мүмкүн болоорун таанып билүүсү керек. Андыктан гуманизм абстрактуу категория катары каралбастан, ал:

- ой жүгүртүү принциби, инсандын баалуулуктарына кайрылган жана окутуу чөйрөсүнүн бардык катышуучулары менен алардын улутуна, жаш өзгөчөлүгүнө, тегине, диний ишенимине, көз карашындагы өзгөчөлүгүнө ж.б., карабастан ымалага келип, тил табышуу мамилелерин курууга шарт түзгөн;

- инсанга багытталган окутуу процессинин жана тарбиялоо системасынын эффективдүү негиздөөчүсү [10; 14; 22; 34] болуп саналат;

Жалпысынан алганда толеранттуулукту төмөндөгүдөй аныктоого болот:

1) белгилүү бир жүрүм-турумга түрткү берген адеп-ахлактык сапат катары башкага карата баалуу мамиле жана аны баалоо толеранттуулуктун негизин түзөт;

2) толеранттуулук билим берүүнүн гумандуулугу шартында балдардын жана өспүрүмдөрдүн аң-сезимин калыптандыруу менен бирге алардын социум менен тил табышып, өз ара аракеттешүүсүнө мүмкүндүк берет;

3) толеранттуулукка тарбиялоо аны инсандын интегративдик сапаты катары калыптандырууга, активдүү адеп-ахлак позициясын чагылдырган жана башкалар менен тил табышып, өз ара кызматташууга – өз ара аракеттешүүгө даяр болгон, демократиялык коомдун принциптерине ылайык жашоого жөндөмдүү болууга тарбиялоого багытталат;

4) ОТТну бир катар психологиялык кыйынчылыктар татаалдантуусу мүмкүн: толеранттуулуктун татаал чөйрөсү жана көп кырдуулугу, тарбиялануучунун өзүндө толерантсыз мамиленин болушу жана аны тарбиялаган тар чөйрөдөгү интолеранттуу көз караштын бар экендиги [108; 112];

5) толеранттуулукка тарбиялоону инсанды тарбиялоодогу комплекстүү мамиленин алкагында позитивдүү социалдык маанилүү мотивдерди калыптандыруу менен үзгүлтүксүз байланышкан жана коомдун ар түрдүү өкүлдөрү менен өз аракеттешүүгө болгон муктаждык катары кароо зарыл;

6) балдарды, жаштарды толеранттуулукка тарбиялоочу мугалим бул сапатты калыптандыруунун психологиялык негиздерине өзгөчө көңүл буруусу жана балдардын арасында толеранттуу, интолеранттуу жүрүм-турумдун болуп жатканын билүүсү зарыл;

7) толеранттуулукту калыптандыруунун жаратылышы жана механизмдери жөнүндөгү психологиялык билимдерге ылайык ишмердүүлүк мамилесинин алкагында педагогдор тарбиялоо ишин социалдык мотивдерди үйрөнүү, талдоо менен баштоосу, андан кийин ар бир учур үчүн керектүү болгон тарбиялоонун жана өзүн-өзү тарбиялоонун методдорунун, формаларынын оптималдуусун тандап алууга киришүүсү керек;

8) ОТТнун негизги шарттары катары толеранттуу окутуу чөйрөсүн, зордук-зомбулуксуз жана өз ара аракеттешүүнүн толеранттуу атмосферасын түзүү каралат;

9) толеранттуулукка тарбиялоо процессинде окуучулар өздөрүнүн ишмердүүлүгүнүн жана мамилелешүүнүн субъектиси, өзгөрүүчү жана өркүндөтүүчү, жеке пикирге жана айрымаланууга укуктуу болушу керек [3; 4; 18; 53; 87; 123; 126; 172; 193];

Ошондуктан толеранттуулукка тарбиялоо процесси педагогикалык таасирлерге негизденген эле иш чара болбостон, баалуулуктар системасында толеранттуулукту калыптандырууга алып келүүчү тарбиялануучу субъекттердин мамилесинин жана биргелешип уюштурулган ишмердүүлүгүнүн процесси катары каралат.

1.2. Болочок мугалимди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдыгын калыптандыруунун теориялык жана практикалык аспекти

Педагогдун ишмердүүлүгүнүн бир багыты катары мектеп окуучуларын толеранттуулукка тарбиялоо процессинин эффективдүүлүгү көпчүлүк учурда мугалимдердин бул процессти уюштуруудагы атайын даярдыгынан көз каранды.

Болочок мугалимди ОТТго даярдоо проблемасын кесиптик билим берүү мекемелеринде кесипке даярдоо баскычында эле чечүүгө аракеттенүү керек экендиги иш тажрыйбага ээ болуу менен белгилүү болууда.

Кесиптик билим берүүдөгү мындай көйгөйдү кесиптик даярдоо түшүнүгүнүн маанисин карабай туруп чечүү мүмкүн эмес.

Кыргыз Республикасынын билим берүү жөнүндө мыйзамында “кесиптик даярдоо - окуп жаткандардын белгилүү бир ишти, иштердин тобун аткарууга зарыл билимге, жөндөмгө жана ыкка ээ болуусу” [95, 4-б.] деп берилген.

Көпчүлүк учурда студенттерди педагогикалык кесипке даярдоо - этаптар менен уюштурулган, дифференцирленген, педагогикалык аң-сезимди, кесиптик билгичтиктердин системасын өнүктүрүүгө багытталган процесс катары аныкташат [1].

О.А.Абдулина тарабынан кесиптик-педагогикалык даярдоо түшүнүгүнө жогоруда берилген бул аныктама педагогикалык даярдоонун маанисинин негизги үч компонентин бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берет:

- жалпы компонент (ядро) - педагогикалык дисциплиналарды окуу аркылуу алынган педагогикалык билим;
- кошумча (көмөкчү-жардамчы) компонент - тандоо курстары, факультативдер;
- окутуу жана тарбиялоонун дифференцирленген жана жекелештирилген компоненти - чыгармачыл жөндөмдүүлүгүн, ишмердүүлүктүн жекече жолун өнүктүрүү максатында студенттин өз алдынча иштөөсү [1].

Ар бир белгиленген компонент өзүнө теориялык жана практикалык бөлүктөрдү камтыйт жана алардын ар бири билим, көндүмдөрдүн калыптануусун камсыз кылат.

Жогоруда келтирилген болочок мугалимди кесиптик ишмердүүлүккө даярдоого берилген аныктамага биз өзүбүздүн изилдөөбүздө таянабыз. Ошону менен катар биздин изилдөө проблемабыз ОТТго болочок адистерди даярдоонун маанисин конкреттүү кароону талап кылат.

Болочок мугалимди ОТТго даярдоо процессинде алардын ар бирине берилген материалдарды ар түрдүү деңгээлде жана ар түрдүү көлөмдө кабылдаарын эске алышыбыз.

1) Эгерде студент толеранттуулукка тарбиялоо проблемасын жакшы түшүнгөн болсо, ал кошумча илимий-популярдык адабияттарды да пайдаланат жана билимдерин тереңдетүү үчүн өз алдынча изденет.

2) Айрым студенттер аудиторияда талкууланган гана материал менен чектелбестен башка да колдонмолорду пайдаланышып, ОТТ процесси жөнүндө билимдерин кеңейтишет.

3) Кээ бир студенттер аудиторияда талкууланган билими менен гана чектелишет, алар толеранттуулук жөнүндө минималдуу гана билим алууга жетишишет.

Андыктан болочок мугалимди кесипке жана ОТТго даярдоодо окутуу процесси студенттин мүмкүнчүлүктөрүнө ылайыкталып жүргүзүлүүсү, алардын ар бири сөзсүз эмгектенгидей болуп уюштурулушу зарыл экендиги келип чыгат.

Мугалимди кесиптик ишмердүүлүккө даярдоонун жалпы проблемаларынын теориялык анализинин негизинде ОТТго болочок мугалимди даярдоо жалпы жана атайын психологиялык-педагогикалык, коом таануучулук билимдердин, көндүмдөрдүн, билгичтиктердин, жөндөмдүүлүктөрдүн системасын калыптандырууга багытталып, жогорку деңгээлдеги инсандык жана кесиптик сапаттар менен айкалыштырылган, аталган багыт боюнча жогорку натыйжаны камсыз кылуучу процесс деген жыйынтык чыгарууга болот [125].

Азыркы психологиялык-педагогикалык адабияттарда мугалим түшүнүгүн “педагогикалык ишмердүүлүккө даярдыгы” жөнүндө түшүнүк менен берип келишет. Педагогикалык ишмердүүлүккө даярдыкты окуп үйрөнүүдө эки багытты белгилөөгө болот: функционалдык (М.И.Дьяченко, Л.А.Кандыбович, В.А.Сластенин ж.б.) жана инсандык (В.С.Ильин, Н.В.Кузьмина, В.В.Сериков, ж.б.). Функционалдык мамиленин көз карашында даярдык – бул инсандын жүрүм-турумун мүнөздөгөн белгилүү бир аткаруучулук абал, мамилелердин психологиялык жана социалдык калыптанган түшүнүгү [65; 68; 73; 91; 171].

Көпчүлүк окумуштуулар даярдыкты белгилүү бир психикалык абал катары карашат жана психологиялык даярдыктын жалпы жана атайын, психологиялык жана практикалык түрлөрүн айрымалашат. Көпчүлүк изилдөөчүлөр психологиялык даярдыкты инсандын белгилүү бир аракетти керектүү учурда ишке ашырууда күчүн ыкчам же так жумшоосу, белгилүү багытка, белгилүү жолдор менен аракет этүү абалы катары белгилешет.

Н.И.Дьяченко, Л.А.Кандыбович болочок мугалим кесиптик даярдоодо төмөндөгү билгичтиктер жана көндүмдөрдү калыптандыра тургандыгын белгилешет:

- инсандын, өзүнүн, жана коомдун муктаждыгын таанып билүү;

- муктаждыктарды канааттандыруучу же алдыга коюлган маселелерди чече ала турган максаттарды туура аныктай алышы;

- пландаштырылган иш аракетти аткаруу үчүн бардык шарттарды эске алуу, кырдаалды туура баалай алуу, маселелерди чечүүдө колдонуп жүргөн тажрыйбасына таянуу;

- алдыдагы ишмердүүлүк шарттарын, маселелерди чечүү жолдорун өз тажрыйбасына таянуу менен жана кырдаалды туура баалоонун негизинде аныктоо;

- натыйжага жетүү үчүн өзүнүн интеллектуалдык, эмоциялык, эрктик мүмкүнчүлүктөрүн баалай билүү;

- коюлган маселеге жана шартка ылайык максатка жетүү үчүн бардык мүмкүнчүлүктөрүн жумшоо [65].

Кыргыз педагогикасында кесиптик даярдоонун маселелерин окумуштуулар Н.А.Асипова, А.Алимбеков, Ш.А.Алиев, Д.Б.Бабаев, Ж.У.Байсалов, М.Р.Балтабаев, И.Б.Бекбоев, К.Б.Добаев, Н.К.Дюшеева, А.Т.Калдыбаева, В.Л.Ким, Р.И.Курманходжаева, Э.М.Мамбетакунов, Б.Б.Муратбаев, Э.Ш.Нусубалиева, Т.В.Панкова, С.Ж.Пралиев, А.С.Раимкулова, Т.М.Сияев, Ж.К.Сулайманкулова ж.б. ар тараптуу изилдешкен.

А.Алимбеков, А.Т.Калдыбаева, ж.б. өздөрүнүн изилдөөсүндө болочок педагогдорду даярдоодо этнопедагогикалык аспектерин караса [8; 77], Н.А.Асипованын эмгектеринде педагогикалык билим берүүнүн мазмунун модернизациялоо маселелери чагылдырылган. Б.Б.Муратбаев башталгыч класстын окуучуларын этнопедагогикалык каражаттардын жардамы менен эмгекке тарбиялоо ишине мугалимдердин кесиптик даярдыгынын түзүлүшүн жана мазмунун аныктаган [16; 121].

С.Ж.Пралиев ЖОЖдун бүтүрүүчүлөрүн кесипке көндүрүүнүн проблемаларын изилдеп жаш мугалимдин өз кесибине көнүгүүсүнүн моделин иштеп чыккан жана анын ийгиликтерин чагылдыруучу көрсөткүчтөрдү аныктаган [153].

А.С.Раимкулова мектеп окуучуларынын таанып-билүү ишмердүүлүгүн күчөтүүдө болочок мугалимдин кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруу маселелерине көңүл бурган [154].

Ж.К.Сулайманкулова ЖОЖдо башталгыч класстын мугалимдерин окуучуларга адептик тарбия берүүгө этнопедагогикалык даярдыгын калыптандырууда даярдоонун мазмунун, структурасын жана критерийлерин аныктаган [173].

С.А.Ткачева студенттердин педагогикалык ишмердүүлүккө даярдыгын изилдөө менен бүгүнкү күндөгү социалдык-маданий шартта тарбиялоо ишине болочок мугалимди максаттуу даярдоону ЖОЖдо баштоо керектигин сунуштайт жана бул багытта мугалимди даярдоонун жолдорун окуп үйрөнгөн [177].

Жүргүзүлгөн талдоодон көрүнүп тургандай, кыргыз педагогикасында адистерди даярдоо жана болочок мугалимди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоо изилдөөнүн атайын предмети катары боло элек.

Л.С.Выготский өзүнүн эмгегинде мындай дейт: “кесиптик даярдык психикалык абал катары студенттин билим алуу учурунда белгилүү бир маселелерди чечүү мүмкүндүгүн мүнөздөйт жана мындай психологиялык абалдын бир нече жолу кайталануусу менен студентте инсандык сапаттар иштелип чыгат” [45, 73-б.].

А.А.Саипов болочок мугалимди даярдоо: “практикалык ишмердүүлүктүн ишке ашышы теориялык (процессти уюштуруу жөнүндөгү билиминен) жана психологиялык (мотивден, кесиптик маанилүү сапаттан) компоненттин калыптануусунан көз каранды” [163,124-б.] экендигин белгилейт.

XIX кылымда окумуштуулар тарабынан мугалимдин кесиптик сапаттарын өнүктүрүү проблемасы кенири каралган. Ошол мезгилдеги окумуштуулардын эмгектеринен адеп-ахлактык, инсандык мыкты сапаттар, жарандык позиция, окутуу жөндөмдүүлүктөрүнүн (К.Д.Ушинский), кең пейилдиктин, акылмандыктын, түшүнө билүүнүн (Н.Г.Чернышевский), зордук-зомбулуксуз тарбиялоо жөндөмдүүлүгүнүн, балдарды окуу процессине

кызыктыруу жөндөмдүүлүгүнүн, балдарды чексиз сүйүүнүн (Л.Н.Толстой) маанисин көрсөткөн эмгектерди байкайбыз.

И.Б.Бекбоев, И.Ф.Исаев өзүнүн изилдөөлөрүндө мугалимге тиешелүү объективдүү мүнөздөгү сапаттарды (окутулуп жаткан предметтер боюнча билим деңгээлин, адистиги боюнча жана типтеш предметтер менен илимий жактан даярдыгы, билиминин кеңирилиги, баланын табияты жана жалпы дидактикалык принциптер менен тааныштыгы) жана субъективдүү мүнөздөгү сапаттарын (окутуучулук чеберчилиги, педагогикалык такт, чыгармачылыгы) бөлүп көрсөтөт [34; 75].

XIX кылымдын окумуштуулары мугалимдеги гумандуулук, жогорку адеп-ахлактык, өзүнүн предметинен билиминин, ой жүгүртүүсүнүн кеңдиги, ишине жана балдарга болгон сүйүүсү, жан дили менен берилгендиги, өз билимин өркүндөтүүгө болгон муктаждыгы чыныгы педагогдун негизги сапаттары экендигин аныкташкан [12; 29; 157; 197].

Мугалимдик кесипке тиешеси бар сапаттарды өнүктүрүү проблемасына илимий жактан кызыгуу жараткан советтик педагогдор П.П.Блонский, А.С.Макаренко, В.А.Сухомлинский, С.Т.Өацкийден көрөбүз. Алар мугалимдин маанилүү сапаттары катары: демилгелүүлүк, кесибин, эмгекти сүйүүчүлүк, жогорку адеп-ахлактык, эрктүүлүк жана сабырдуулук, тарбиялуулук ж.б. сапаттарды карашкан. Алар мугалимдин иш аракетин жөнгө салууда талап кылынуучу теориялык билимдердин тутумуна ээ болуу, практикалык жөндөмдүүлүктөрдү өстүрүү, кесиптик жана инсандык касиеттерди өнүктүрүүнү – педагогикалык даярдыкка киргизишет [1; 42; 61].

Болочок мугалимдердин ОТТго даярдыгын – анын аталган багытта ишти уюштуруудагы методикалык жактан даярдыгынын деңгээли жана аталган процессти иш жүзүнө ашыра билүү жөндөмдүүлүгү аркылуу билүүгө болот.

Толеранттуулукка тарбиялоону толеранттуу окутуу чөйрөсүнүн шартында жүзөгө ашыруу керектигин эске алсак, толеранттуулук мугалимдин башкы кесиптик сапаттарынан болуп саналат. Ал эми интолеранттуу жүрүм-турум окуучуларда толеранттуулуктун калыптанышына тоскоолдукту жаратат, ошондой эле эркин инсан болуп калыптануусуна терс таасирин тийгизет.

ОТТдо болочок мугалимди даярдоонун теориялык тажрыйбасын жалпылоо жана талдоо зарылдыгы келип чыгат.

Бүгүнкү күндө бир катар илимий изилдөөлөрдө аталган көйгөйлөрдү чечүүнүн өзүнчө аспекти каралган. Бул багыттагы илимий эмгектердин теориялык анализи алардын изилденип үйрөнгөн багыттары боюнча шарттуу топторго бөлүштүрүүгө мүмкүндүк берет.

Биринчи топко толеранттуулук проблемасын педагогдогу кесиптик маанилүү сапат катары кароо маселесин Г.В.Безюлева, С.К.Бондырева, Д.В.Зиновьев, В.С.Нургалиев, М.А.Перепелицина, Н.А.Подымов, В.С.Чернявская ж.б. изилдешкен [32; 33; 40; 41; 69; 147; 151; 192].

Психикалык саламаттыгын сактоо контексинде, педагогикалык толеранттуулукту Н.А. Подымов, В.С. Чернявскаялар карашкан. Изилдөөчүлөр стресстерди жана мугалимдин ишмердүүлүгүндөгү кандайдыр бир коюлган максаттары, муктаждыктары орундалбай, калган учурдагы психологиялык кырдаалдарды жеңүүдө толеранттуулуктун маанисин ачып көрсөтүшкөн [151; 181; 192].

Биздин изилдөөбүз үчүн М.А.Перепелицинанын болочок мугалимди толеранттуулукка тарбиялоо жөнүндөгү теориясы маанилүү болуп саналат.

Педагогикалык толеранттуулук бул – педагогдун баланы түшүнө билүүсү, окуучуну кандай болсо ошондой кабыл алуусу, башка баалуулукту, ой-жүгүртүүнү, башка жүрүм-турумду алып жүрүүчү экендигин көрө билүүсү [147; 192].

Мугалимдин окуучуну кабыл ала билүүсү зарыл экендигин көрсөтүү менен М.А. Перепелицина педагогикалык толеранттуулуктун түзүлүшүн жана бул сапаттын компоненттерин, “өзүн башкара билүү жөндөмдүүлүгү жөнүндөгү билими, өзүмчүлдүктү жеңүү, адеп-ахлактык чегинде толеранттуулукка жол берүү, кайгыны бөлүшө билүү, башкача болуу укугун кабыл ала билүү, теңсиздикти жана мажбурлоочу аракеттерди тануу, жүрүм-турумду тандоодо сынчылдык, тандалып алынган альтернативдик толеранттуу жүрүм-турумду ишке ашыруу” [147, 58-б.] зарыл экендигин аныктаган.

Г.В.Безюлева, С.К.Бондырева Г.М.Шеламовалар ОТТдо толеранттуу педагогдун ролунун басымдуулугун көрсөтүшкөн жана аны мындайча белгилешет: “Ушундай гана мугалим тарбиялоо процессине зарыл болгон максималдуу шартты түзө билет, алардын негизгиси гумандуу педагогикалык өз ара аракеттешүү болуп саналат” [32, 57-б; 40].

Бул окумуштуулар мугалимдерди кесиптик окутуу системасында толеранттуу мамиленин негиздерин жана өз ара аракеттешүүнү уюштуруунун жолдорун көрсөткөн тренингдерди, тегерек столдорду уюштурууну сунушташкан.

Экинчи топтогу изилдөөгө педагогикалык мекемелердин мугалимдери жана студенттеринде улуттар аралык мамилелер маданиятын окуучуларда калыптандырууга даярдоону киргиздик. Бул багытта: Н.А.Асипова, Ю.А.Ахроров, Э.А.Баграмов, Г.В. Давлекамова, Е.В.Махова жана башкалардын изилдөөлөрүн киргизсек болот [18; 22; 24; 57; 111].

Бул окумуштуулар тарабынан аталган проблеманы чечүүдө адистерди даярдоонун педагогикалык негиздери иштелип чыккан. Алдыңкы теориялык негиздерин: көп маданияттуу аймактагы этникалык өзгөчөлүктү эске алуу, жеке позициянын интеграциясы, кесиптик билими жана болочок мугалимдин кесипке даярдоо процессиндеги көндүмү, даярдоодо интернационалдык тарбиялоону уюштуруу тажрыйбасын колдонуу маселелери каралган.

Изилдөөдөгү үчүнчү топту педагогикалык окуу мекемелеринин студенттерин, ОТТго даярдоо проблемаларын кандайдыр бир деңгээлде чечүүчү изилдөөлөр түзөт. Бул багытта С.А.Герасимов, О.Г.Ким, К.М.Миталипов, А.С.Раимкулова, М.Г.Сидорова, Ж.К.Сулайманкулова ж.б.лардын илимий эмгектерин киргизсек болот [52; 81; 118; 154; 166; 173].

Болочок педагогдорду ОТТго даярдоо проблемасы теориялык жактан жеткиликтүү деңгээлде иштелип чыкпагандыктан, биздин алдыбызга: болочок мугалимди кесипке ээ болуу баскычында балдарды жана өспүрүмдөрдү толеранттуулукка тарбиялоого максаттуу даярдоо керекпи? –деген проблеманы жаратат.

Белгиленген маселени чечүүдө биздин изилдөө ишибизде ОТТго мугалимдерди даярдоо зарылдыгы жөнүндө педагогикалык коомчулуктун пикирин билүү талап кыланды. Ал үчүн анкетирлөө, аңгемелешүү ыкмалары тандалып алынды.

Эксперименттин биринчи этабында ОТТго мугалимдерди даярдоо зарылдыгын билүү максатында ЖАМУнун жана ОшМУнун педагогикалык адистиктеринин 220 бүтүрүүчүсү жана аталган окуу жайларынын 30 окутуучусу, Жалал-Абад шаарындагы № 4, № 10-К.Калматов атындагы орто мектебинин, Аксы районунун Т.Үмөталиев, Ж.Бөкөнбаев, Базар-Коргон районунун Ө.Атабекова, А.Навои, Сузак районундагы А.Навои, Мичурин, Манас, Г.Бакиева, “Таш-Булак орто мектептеринин мугалимдери, Көк-Жаңгак шаарындагы № 4 - Ю.Гагарин, № 2 - Макаренко, Майлуу-Суу шаарындагы № 2, № 5-орто мектептеринин мугалимдери, Ош шаарындагы Ж.Бөкөнбаев, Курманжан датка орто мектебинин, Араван районундагы №1, №3-мектептеринин 60 мугалими катышкан сурамжылоону жүргүздүк (2008-ж.) [131]. Сурамжылоонун жыйынтыгын төмөнкү 1.3 - таблицада карайбыз:

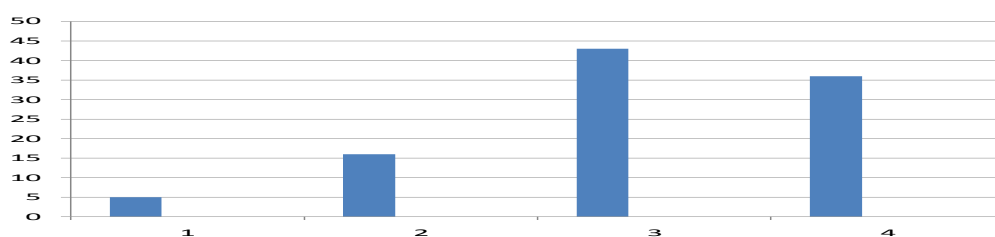
Таблица 1.3 ОТТго мугалимдерди даярдоо зарылдыгы

Пикирлер	Студенттер	Окутуучулар	Мектеп мугалимдери
ОТТго даярдоо сөзсүз керек деп эсептегендер	63%	67%	70%
ОТТнун негизги багыты-этникалык толеранттуулукту калыптандыруу болуш керек деп эсептегендер	55%	57%	51%
ОТТнун методдорун билишет	9%	26%	21%

Сурамжылоонун катышуучулары педагогдорду даярдоодо бул багыттын маанилүү экендигин белгилешкен.

Сурамжылоонун жыйынтыгынан көрүнүп тургандай педагогдор менен болочок мугалимдин кызыкчылыктары менен ОТТго даярдоого болгон көз караштарынын ортосунда карама-каршылыкты байкоого жана бул сапатты

тарбиялоо боюнча методикалык жөндөмдөрдүн деңгээли жеткиликтүү эмес экендигин көрүүгө болот. Ошондуктан көпчүлүк сурамжылоонун катышуучулары ОТТго даярдоо жалпы педагогикада даярдоонун бир багыты катары болушу керек деп эсептешет. Ошондой эле жогорудагы эле респонденттерден ОТТго даярдоонун мүмкүн болгон жолдорун сурамжыладык. Алардын жооптору төмөнкү 1.2.-сүрөттө көрсөтүлгөн. Сурамжылоонун жыйынтыгынан көрүнгөндөй, катышкандардын 5% гана балдарды жана өспүрүмдөрдү толеранттуулукка тарбиялоо үчүн атайын даярдыктын керектигин белгилешкен. Бул жерден: коомчулуктун аталган проблемага даярдоону билим берүү мекемелеринде уюштуруу зарылчылыгына болгон талабы менен анын жеткиликтүү деңгээлде ишке ашпай жаткандыгынын ортосундагы карама-каршылыкты көрүүгө болот.

1.2.- сүрөт. Окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого мугалимдерди даярдоо зарылдыгынын диаграммасы

- 1-Педагогикалык билим берүү мекемесинде окутуу;
- 2-Методикалык кеңешмелерге катышуу;
- 3-Педагогикалык кеңешмелерде, мектептердеги семинарларда катышуусу;
- 4-Өз билимин өркүндөтүүсү;

Педагогикалык билим берүүнүн мазмунун аныктаган мамлекеттик билим берүү стандартын карап чыгып, жогорку педагогикалык билим берүүнүн стандартында ОТТго болочок педагогдорду даярдоого “Педагогика” дисциплинасында жарандык жана патриоттуулук маселелери, педагогикалык өз ара аракеттешүү маселелерине көңүл бурулгандыгын байкадык.

ЖАМУнун, ОшМУнун педагогикалык адистиктеринде негизинен тандоо курстарында Маданияттаануу, Гендердик саясаттын негиздери, Демократия жана адам укуктары, Тарбиялоо ишинин теориясы жана методикасы,

Педагогиканын актуалдуу проблемалары, (мамлекеттик тил жана элдик каада - салттар, спорттун улуттук түрлөрү) деген тандоо курстары окутулат. Аталган курстарда ОТТ, толеранттуулук проблемалары жөнүндө маалыматтар абдан аз берилген. Жогорку окуу жайларында окутулуп жаткан дисциплиналарды жана атайын курстарды карап чыгуу менен аталган курстарда максаттуу түрдө балдарды жана өспүрүмдөрдү толеранттуулукка тарбиялоого болочок мугалимди даярдоо маселелеси жетишээрлик деңгээлде камтылбайт жана ЖОЖдо бул маселеге жеткиликтүү көңүл бурулбай келгендигин белгилөөгө болот.

Ошондой эле ОТТго даярдоодо педагогика, психология боюнча типтүү пландарда да, педагогикалык практика боюнча программада да студенттердин практикалык жана методикалык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү боюнча маселелер көрсөтүлбөгөндүгү белгилүү болду.

Студенттердин илимий-изилдөө иштеринде аталган тематика боюнча курстук иштер, рефераттар, бүтүрүүчүлөрдүн квалификациялык иштери дээрлик аткарылбайт.

Биздин изилдөөбүздүн дагы бир маселеси ЖАМУнун жана ОшМУнун студенттеринин ОТТго даярдыгынын деңгээлин аныктоо болгон.

Студенттердин ОТТго даярдыгынын деңгээлин көрсөтүүчү компоненттери жана көрсөткүчтөрү бул маселени чагылдырып берген типтүү мүнөздөмө эле эмес, ал:

- долбоорлоонун негиздөөчү концепттери жана адистерди даярдоонун моделин түзүү;
- өзүнө таандык конкреттүү касиеттери, сапаттары, жөндөмдүүлүктөрү аркылуу ишмердүүлүктүн сапаттуу берилген жыйынтыгы;
- окуучуларды жана өспүрүмдөрдү толеранттуулукка тарбиялоого студенттерди даярдоону ишке ашыруучу педагогдор үчүн багыттар [22; 33; 40; 128; 130];

Педагогикалык даярдоо жөнүндөгү маселени караган адабияттарга негизденип, бүгүнкү күндөгү заманбап мектепте ОТТ процессин уюштуруудагы максаттарды жана милдеттерди, педагогко коюлган талаптарды

карап чыгып, биздин изилдөөнүн алкагында ОТТго болочок мугалимдин даярдыгынын көрсөткүчтөрүнүн жана компоненттердин системасын тактадык.

Даярдыктын көрсөткүчтөрү эксперттик баалоонун негизинде тандалып алынды, ал ЖАМУнун окутуучулар курамында – 20 адам, ЖАМУнун – 60 студенти, ОшМУнун студенттери – 60, Ош Жалал-Абад областтарындагы мектептеринен 86 мугалим (2009-2011-жж.) өткөрүлүп, жалпы талдоого – 226 адам катышты. Мындай баалоо мотивациялык-баалуулук (ОТТго даярдоонун мотивин, багытын, кызыкчылыктарын жана толеранттуу өз ара аракет этишүүнү, толеранттуулукту баалуулук катары таануу жана анын маанисин билүү), когнитивдик (толеранттуулук, ОТТ жөнүндөгү билимдердин жыйындысы), эмоциялык-эрктик (эмоциялык-эрктик сапаттардын калыптанышы, окуучуларга толеранттуу жүрүм-турумдун үлгүсү катары кызмат кылат жана ишмердүүлүктүн эффективдүүлүгүн көрсөтөт), коммуникативдик-ишмердүүлүк (ОТТну уюштуруу, айлана-чөйрөсүндөгүлөр менен толеранттуу өз ара аракеттешүү сапаттары, көндүмдөрү, жөндөмдүүлүктөрүн) компоненттерин аныктоого мүмкүндүк берди.

Изилдөө учурунда аныкталган ОТТго болочок мугалимди кесипке даярдыгынын компоненттерин жана даярдоо көрсөткүчтөрүн төмөндөгү 1.4-таблица-сынан көрүүгө болот.

Таблица 1.4 Болочок мугалимди ОТТго даярдыгынын компоненттери жана көрсөткүчтөрү

Компоненттер	Көрсөткүчтөр
Мотивациялык-баалуулук	• коомду жөнгө салууда, инсанды социализациялоо процессинде, инсандык-маанилүү баалуулук система-сында толеранттуулукту баалуулук катары таануу; • ОТТго кесиптик багыт алуу жана өзүндө толеранттуулукту өнүктүрүү; • өсүп келе жаткан муундарда толерантуулукка тарбиялоонун максатынын жана маселелеринин, бул багытта тарбиялоо практикасында изилдөөнүн маанисин таануу; • тарбиялануучулар менен толеранттуу өз ара аракеттешүүгө умтулуу;

Когнитивдик	• «толеранттуулук» категориясынын маанисин билүү; • балдарда жана өспүрүмдөрдө толеранттуулукка тарбиялоонун психологиялык-педагогикалык негиздерин билүү; • курчап турган чөйрөнүн көп кырдуу экендигин таануу; • көп маданияттуу билим берүү чөйрөсүндө педагогикалык процессти уюштуруунун өзгөчөлүктөрүн билүү; • өзүнүн белгилүү бир маданияттын, улуттун, топтун өкүлү катары жеке өзгөчөлүктөрүн билүүсү ж.б.
Эмоциялык-эрктик	• толеранттуулук; • өзүн эмоциялык башкаруусу; • ОТТну уюштуруудагы демилгелүүлүгү жана максатка умтулгандыгы;
Коммуникативдик-ишмердүүлүк	• социумдун ар түрдүү өкүлдөрү менен толеранттуу аракеттешүү жолдорун билгендиги; • балдарда жана өспүрүмдөрдө толеранттуулукту калыптандыруу боюнча тарбиялоо ишинин методдорун билгендиги; • мугалимдин инсан катары окуучунун кызыкчылыктарын, өзгөчөлүгүн, жөндөмдүүлүгүн, мүмкүнчүлүктөрүн таануу жана кабыл ала билүү жөндөмү; • уюштуруучулугу жана ишмердүүлүгү; • методдорду, формаларды, мазмунду тандоодо, тарбиялоо процессин долбоорлоо жана моделдөөдө, педагогикалык өз ара аракеттешүү процессиндеги креативдүүлүгү; • көп маданияттуу окутуу чөйрөсүндө педагогикалык ишмердүүлүгүн ишке ашыра алгандыгы;

Болочок педагогдордун кесиптик ишмердүүлүккө даярдыгынын ар түрдүү аспекттеринин анализи (О.А.Абдулина, К.М.Дурай-Новакова, И.Г.Копатюк, В.А.Сластенин, ж.б.) көрсөткөндөй ар кандай кесиптик маселелерди аткаруудагы даярдыгы көпчүлүк учурда таанып-билүү процессинде студенттин өз алдынчалуулугунун деңгээлинен жана активдүүлүгүнөн көз каранды. Андыктан, ОТТго болочок мугалимдин кесиптик жактан даярдыгын төмөндөгүдөй деңгээлдерге бөлүүгө болот:

1. Мугалимди даярдоонун чыгармачыл деңгээли (жогорку деңгээл):

- толеранттуулуктун инсандагы маанилүү баалуулук экендиги, окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоонун маанисин таанып билет;
- өзүндө толеранттуулукту өнүктүрүү жана ОТТ боюнча теориялык билимдерди жана тарбиялоо ишин жүзөгө ашыруу боюнча зарыл болгон көндүмдөр калыптанган;
- ОТТдогу проблемаларды чечүүдө активдүү, чыгармачыл, өз алдынча иш алып бара алат, демилге көтөрө билет;
- өзүнүн эмоциясын башкара билет, толеранттуулук инсандык сапат катары калыптанган, кесиптик чеберчилиги жогору;
- өзү иштеген тармакта толеранттуу кызматташтыктын ыкмаларын калыптандырган;
- көп маданияттуу чөйрөдө педагогикалык ишмердүүлүктү ишке ашырууга дайыма даяр турган;

2. Мугалимди даярдоонун интерпретациялоочу деңгээли (ортоңку деңгээл):

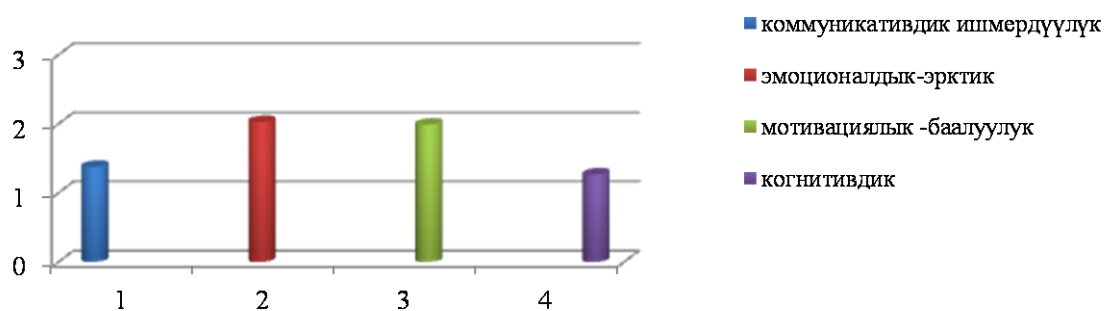
- толеранттуулуктун баалуулук катары тааныйт, ОТТ керектигин билет;
- өзүндө толеранттуулукту өнүктүрүү боюнча түшүнүк бар жана ОТТго кызыгат;
- ОТТдо теориялык жана тарбиялоо багытындагы билимдерге жана практикалык көндүмдөргө ээ, бирок өз алдынча практикалык иш алып барууда кыйналат;
- алган билимин практикада колдонууда интерпретациялоочу активдүүлүгү жогору;
- өзү иштеген чөйрөдө баарлашып жатканда толеранттуулугун көрсөтөт жана өзүнүн эмоциялык абалын башкара алат;
- көп маданияттуулукка окутуу багытындагы педагогикалык ишмердүүлүктүн өзгөчөлүктөрү жөнүндө теориялык билими калыптанган.

3. Мугалимди даярдоонун репродуктивдик деңгээли (төмөнкү деңгээл):

- толеранттуулук баалуулугун тааныйт, ОТТнун максатын жана талаптарын жайылтуу жөнүндө кесиптик жактан түшүнүгү бар;

- толеранттуулукка тарбиялоонун педагогикалык негиздерин окуп үйрөнүү боюнча пассивдүү позицияда экендиги байкалат;
- толеранттуулукка тарбиялоо жана ал жөнүндө билими, көндүмү системалашпаган, практикада чаржайыт колдонот;
- практикада алган билимди кайтадан кайталап коюуга умтулганы байкалат, маани-маңызын түшүнбөйт;
- өзү иштеген тармакта, башка социумдун өкүлдөрү менен өз ара аракеттенишкенде, айлана-чөйрөсүндөгүлөр менен кызматташууда толерантсыз мамилесин көрсөтүүсү мүмкүн [1; 63; 89; 170];

Бул багытта тарбиялоо ишин жүзөгө ашыруудагы даярдык деңгээлин аныктоодо ынанымдуулугу үчүн, ЖАМУнун жана ОшМУнун студенттери сурамжыланган жана анын жыйынтыгы 1.3. – сүрөттө берилген. Студенттер бул сурамжылоодон компоненттердин жана көрсөткүчтөрдүн курамына кирген өздөрүндөгү белгилүү кесиптик даярдыкты баалашкан. Ошондуктан, сурамжылоонун жүрүшүндө алынган маалыматтарды болочок мугалимди ОТТго даярдыгынын деңгээли катары карайбыз.

1.3. -сүрөт. Студенттердин даярдыгынын компоненттери боюнча орточо баллы (өзүн-өзү баалоо, эксперименттин башында)

Жогорку жыйынтыктар болочок мугалимдердин ОТТго даярдыгынын абалы репродуктивдик деңгээлде экендигин көрсөтөт жана ОТТ ишин мыкты уюштуруу үчүн зарыл болгон билимдер, көндүмдөр, билгичтиктер системасы жеткиликтүү эмес экендигин күбөлөндүрөт. ОТТго болочок педагогдорду даярдоо проблемасынын абалын карап, төмөндөгүдөй карама-каршылыктарды белгилөөгө болот:

- болочок мугалимди ОТТ атайын даярдоо зарылчылыгы менен бул багыт боюнча ишмердүүлүккө даярдоонун жүрүшүнүн жана мазмундук негиздеринин жеткиликтүү иштелип чыкпагандыгынын ортосунда;

- педагогикалык практикада кесиптик даярдоочу мектептин аздыр-көптүр аталган багытта студенттерди ишмердүүлүккө даярдоо тажрыйбасы менен колдонулуп жаткан даярдоо системасындагы методологиялык негиздердин жоктугунун ортосунда.

ОТТго болочок педагогдорду даярдоонун максаттуу системасын түзүүдө, белгиленген карама-каршылыктар тез арада чечүүнү талап кылат.

Жүргүзүлгөн талдоонун негизинде төмөндөгүдөй жыйынтык чыгарууга болот: болочок педагогдорду даярдоонун бул түрү максаттуу, вариативдүү жана инвариативдүү бөлүккө ээ болгон, белгилүү методологиялык аракеттерге туура келтирүү менен түзүлүүсү керек. Ал эми анын маанисине төмөндө кайрылабыз.

1. Толеранттуулукту инсандагы маанилүү баалуулук катары тарбиялоо педагогдон адамдын жана коомдун жашоосундагы ордун таанып билүүсүн, тарбиялоо процессине жоопкерчиликти мамилени жана бул процессти уюштурууда жеке жүрүм-туруму негизги шарттардын бири экендигин билүүнү талап кылат. Ошондуктан кесипке даярдоо этабында эле студентте толеранттуулуктун баалуулук катары мааниси жөнүндөгү билимдердин комплексин калыптандыруу, тарбиялоонун багытын жана анын принциптерин өзүндө жайылтуусуна, толеранттуулукту кесиптик жүрүм-турумдун негизи катары калыптандыруу зарылдыгы келип чыгат [6; 34; 147].

2. Жогоруда педагогдун компетенттүүлүгүнө коюлган талаптарга ылайык, аталган багытта педагогдорду даярдоо үч багытта жүргүзүүгө негизделген: «Толеранттуулук адамдын жана коомдун баалуулугу катары», «Көп маданияттуу окутуу чөйрөсүндө педагогдун ишмердүүлүгүн уюштуруунун негиздери», «ОТТнун теориясы жана методикасы» багытында. Мына ушунун натыйжасында максаттуу компоненттерин жана даярдоонун маанисин, предметтер аралык байланышты туура тандап алуу зарыл.

А.С.Раимкулова өзүнүн изилдөөсүндө: “компетенттүүлүктү калыптандырууда психологиялык-педагогикалык дисциплиналардын мүмкүнчүлүктөрүн колдонуу болочок мугалимде көптөгөн инсандык, кесиптик сапаттардын жана интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөрдүн калыптануусуна, ар түрдүү предметтерден алган билимдерин интеграциялоого, билимин өркүндөтүүнүн, изденүүчүлүгүнүн натыйжасында өзүнүн чыгармачылык потенциалын өнүктүрүүгө негиз түзөт” [154, 151-б.] деп белгилейт.

3. ОТТ педагогдон жалпы кесиптик билгичтиктин жана жөндөмдүүлүктөрдүн: когнитивдик, долбоорлоочу, конструктивдик, уюштуруучулук ж.б. сапаттарды, ошондой эле, спецификалык: толеранттуу аң-сезимди калыптандырууга багытталган ишенүү жана ынануунун кыйыр ыкмаларын колдоно билүү; активдүү тарбиялоону уюштуруу жөндөмдүүлүгү; чөйрө менен социалдык-маданий өз ара аракеттешүү жөндөмү; толеранттуу окутуу чөйрөсүн түзө билүүсү боюнча жогорку деңгээлдеги өнүгүүнү талап кылат.

Ушуну менен эле катар, даярдоо процесси учурунда методикалык жана толеранттуулукка тарбиялоо процессин уюштуруу технологиялары боюнча даярдоонун маселелерин чагылдырган практикалык тапшырмаларды күчөтүү; толеранттуулукка тарбиялоонун эффективдүүлүгүн шарттаган практикалык билгичтиктеринин жыйындысын калыптандырууну жана жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүнү көздөө; студенттерди ишмердүүлүктүн ар түрдүү түрүнө (таанып-билүүчү, өзгөртүүчү, изилдөөчү), илимий-изилдөө иштерине, педагогикалык практикага катыштыруу зарыл [5; 12; 35; 43].

4. ОТТнун ийгилигиكتүүлүгү көбүнчө окутуу мекемелериндеги толеранттуу чөйрөнүн болушу менен түшүндүрүлөт. Ушунун негизинде педагог толеранттуу окутуу чөйрөсүнүн мүнөздөмөсүн билип жана аны түзө эле билбестен, мындай чөйрөдө окутууда жеке тажрыйба алууну да билүүсү керек.

Ушул максатта биз мурдараак маанисин белгилеп өткөндөй, кесиптик мекемелерде толеранттуу окутуу чөйрөсүн уюштуруу зарыл. Өзгөчө көңүлдү студенттердин жана педагогдордун бири-бири менен мамилесинин

толеранттуу өз ара аракеттешүү системасында сабак учурунда жана аудиториядан тышкаркы иштеринде, илимий-изилдөө иштери учурунда, ишкердик мамилесинде, студенттердин окуучулар менен педагогикалык практика убагында кесиптик мамилеге өзгөчө көңүл буруу максаттуу [25; 99; 102].

Биздин оюбузча, ушул иш аракеттерден улам болочок мугалим толеранттуу өз ара аракеттешүүдөн тажрыйба алып, өзүнүн андан аркы педагогикалык ишмердүүлүгүн улантып алып кетет деп ойлойбуз.

Толеранттуулукту калыптандыруу боюнча тарбия ишинин өзгөчөлүгүн, толеранттуулуктун психологиялык жаратылышын, болочок мугалимди бул ишмердүүлүккө даярдоодогу өзгөчөлүгүн жана изилдөөнүн концептуалдык идеясын эске алып биз, ОТТго студенттерди даярдоонун моделинин негизин: компетенттүүлүк, системалык-ишмердүүлүк, баалуулук-синергетикалык мамилелер түзөт деп эсептейбиз. Ар бир мамилеге өзүнчө токтолобуз.

Илимий булактардагы педагогдорду кесиптик даярдоонун проблемаларын карап көрүп, төмөндөгүдөй жыйынтыктарды чыгарууга болот: даярдоонун сапатынын борбордук көрсөткүчү болуп адистин компетенттүүлүгү эсептелет. Андыктан болочок мугалимди ОТТго даярдоого компетенттүү мамилени негиз кылып колдонуу туура болот.

Кесиптик компетенттүүлүк проблемасы ХХ кылымдын 90-жылдарынын башында кеңири изилдөөгө алынган. Анткени ошол убакытта мугалимдин компетенттүүлүгү жөнүндөгү проблема актуалдуу боло баштаган [103].

Компетенттүүлүк проблемасынын маанисин Б.М. Алиева И.А.Зимняя, Н.В.Кузьмина, М.И.Лукьянова, Э.М.Мамбетакунов, Л.М.Митина, А.С.Раимкулова, Т.М.Сияев, В.А.Сластенин ж.б.лардын илимий эмгектери кеңири байытат [8; 68; 91; 103; 106; 116; 154; 170; 171].

Педагогдун компетенттүүлүгү – анын педагогикалык ишмердүүлүккө теориялык, практикалык жактан даярдыгын аныктоо менен өз кесибинин чебери экенин билдирет [94].

Кесиптик педагогикалык компетенттүүлүк окумуштуулар тарабынан ар түрдүү багытта каралып, кандайдыр бир аспекттин призмасы аркылуу өтүп

(системалуу, маданий, жеке-ишмердик ж.б.), анын мааниси ошого карата талкууланат [1; 6; 9; 64].

Натыйжада кесиптик педагогикалык компетенттүүлүктү: инсандын касиети катары (Н.В.Кузьмина, В.А. Слостенин), педагогикалык ишмердүүлүккө жогорку кесиптик даярдыгы бар инсандын белгилүү сапаттарынын жыйындысы катары (М.И.Лукьянова, Ю.В.Сенько, А.С.Раимкулова ж.б.), жогорку деңгээлдеги кесиптик-милдеттерге коюлган талаптарды жүзөгө ашыруу үчүн зарыл болгон атайын жөндөмдүүлүктөр (Н.А.Асипова, Дж.Равен ж.б.), педагогдун кесипкөйлүгү (Е.И.Рогов) катары аныкташкан.

А.С.Раимкулова кесиптик компетенттүүлүктүн маанисин төмөндөгүдөй аныктайт: “кесиптик компетенттүүлүк билим берүү процессинде калыптануучу сапат, ошондуктан болочок мугалимдин кесиптик компетенттүүлүгүн кесиптик талаптарды эске алуу менен педагогикалык ишмердүүлүктү жүзөгө ашырууда жана долбоорлоодо пайда болуучу субъекттик сапат катары аныктайбыз” [154, 10-б.].

Биз изилдөөбүздө “компетенттүүлүккө” берилген М.И.Лукьянованын аныктамасын алдык. Ал аныктамага ылайык, кесиптик педагогикалык компетенттүүлүк – мугалимдин психологиялык-педагогикалык даярдыгынын жогорку деңгээли менен шартталган “инсандык сапаттарынын жыйындысы” катары жана кесиптик педагогикалык ишмердүүлүктү өз алдынча жогорку деңгээлде уюштуруусу болуп саналат. М.И.Лукьянова кесиптик педагогикалык компетенттүүлүк педагогдун билимдеринин, практикалык жөндөмдүүлүктөрүнүн жана педагогикалык өз ара кызматташуу процессинде өзүнүн жүрүм-турумун чагылдыруусунун ортосундагы шайкештик катары берет [103].

Изилдөөнүн жүрүшүндө мындай шайкеш келүүчүлүктү ОТТго педагогикалык даярдоо процессинин компоненттеринин жана көрсөткүчтөрүнүн ортосунда калыптандыруу зарыл экендиги жөнүндө жыйынтык чыгардык. Мындай шарттар изилдөөнүн концептуалдык идеясын

жана ОТТго даярдоодо теориялык, методикалык, практикалык жана психологиялык компоненттеринин бирдиктүүлүгүн тастыктайт.

Ал эми болочок мугалимди ОТТго даярдоодо студенттин кесипкөй болуусуна басым кылуу, айланасындагылар менен толеранттуу өз ара аракеттешүүгө, керектүү билим билгичтиктерге ээ болууга шарт түзгөн жана толеранттуулукту инсандык маанилүү баалуулук катары калыптандырууга түрткү берүү аркылуу компетенттүүлүккө жетишүү мүмкүн болуп саналат [103].

Болочок мугалимди ОТТго даярдоону баалуулук-синергетикалык мамиленин негизинде алып баруу зарылдыгы келип чыгат [1149].

Баалуулук (аксиологиялык) мамилеси XX кылымдын аягында XXI кылымдын башында көптөгөн окумуштууларда (Н.А.Асташова, В.П.Зинченко, В.В. Маткин ж.б.) талаш-тартышты жараткан маселе болгон.

Баалуулук мамилесинин маанисинин теориялык анализи төмөндөгүдөй аспекттерде жыйынтык чыгарууга негиз берет:

- Даярдоонун максаттуу жана мазмундуу аспектинде – адамды социалдык өнүгүүнүн жогорку максаты катары таануусуна [9; 74; 76], студенттерде гумандуу көз караштын жана толеранттуулуктун инсандык маанилүү баалуулугу катары калыптануусуна;

- Даярдоонун уюштуруучулук аспектинде – негизги баалуулук адам болгондуктан гумандуулук баалуулугу мейкиндигинин негизи катары толеранттуу окутуу чөйрөсүн уюштуруу. Студенттер жана окутуучулардын кызматташуусу, биргелешкен жаратмандыгы, өзүнүкүнө окшобогон сапаттарды кабыл алуусу, алардын буга чейинки түптөлгөн баалуулуктарына таянып баарлашуу принцибинде түзүлгөн өз ара аракеттешүүнү ишке ашырууну көздөйт [78; 79; 110; 133].

В.В.Маткиндин: “практикада баалуулук (аксиологиялык) мамилеси синергетика менен кошулушу мүмкүн” [110, 59-б.] деген оюн белгилейбиз.

Синергетика идеясын билим берүү тармагында өнүктүрүп жаткан окумуштуулардын арасынан Б.С.Гершунский, М.И.Рожковдордун көз

караштары өзгөчөлөнөт [53; 160]. Синергетика кесиптик билим берүүдө өз алдынчалуулукка түрткү берүүчү, жеке күчүнө, жеке сапаттары жана инсандык касиеттери, студенттин өз ара кызматташуусу аркылуу өзүнө башка дүйнөнү ачуу шарттарынын болушун белгилейт.

В.В.Маткиндин мугалимдердин кесиптик өнүгүүсү жөнүндөгү идеясына таянып, баалуулук-синергетикалык мамиленин негизинде, ОТТго студенттерди даярдоонун моделин уюштурууда төмөндөгү жоболорго көңүл буруу керек:

- Даярдоо процессинде толеранттуулукту баалуулук катары маанилүү экендигин көрсөтүү, студенттердин көңүлүн балдарды жана өспүрүмдөрдү толеранттуулук духунда тарбиялоого, баалуулук катары таанып-билүүсүнө практикалык ишмердүүлүгүнө жана карым-катнашына буруу зарыл. Инсандын эмоциялык-эргтик жана мотивациялык чөйрөсүнө кылдат көңүл буруу менен жогоруда айтылган баалуулуктар студентте кызыгууну жана айрым кырдаалдарды өзү аркылуу өткөрүүнүн негизинде калыптанат;

- Даярдоо процесси терең ойлонулган жана алдына ала түзүлгөн иш аракеттердин, вариативдүү жана инвариативдүү бөлүктөн турган, ачык-айкын болгон, кокустуктарды жана өзүн реализациялоо элементтерин эске алган структура болушу керек;

Ошондуктан студенттерди ОТТго даярдоо процесси системалык-ишмердүүлүк мамиле идеясын чагылдырышы зарыл [131].

Жыйынтыгында төмөндөгүлөрдү белгилейбиз: жогоруда белгиленген методикалык мамилелер, ОТТго студенттерди даярдоону уюштуруу, шарттары даярдоо иштеринин системасын моделдөөгө багыттайт. Бул болочок педагогдун толеранттуулукка тарбиялоо маселесин чечүүдө тажрыйбага ээ болуусу эле эмес, инсандык жана кесиптик өнүгүүсүнө мүмкүндүк берет.

БИРИНЧИ ГЛАВА БОЮНЧА ЖЫЙЫНТЫК

1. Толеранттуулук инсандын интегративдик сапаты болуп саналат. Ал адамдар менен алардын улутуна, диний, социалдык тиешелүүлүгүнө, көз карашындагы өзгөчөлүгүнө, дүйнө таанымына, ой-жүгүртүүсүнө, жүрүм-

турумуна карабастан, конструктивдүү аракеттешүүнү чагылдырат. Толеранттуулук коомдун жана инсандардын маанилүү баалуулугу катары да каралат.

2. Толеранттуулук инсандын маанилүү баалуулугу катары анын жеке аң-сезиминде калыптанат жана социумдун өкүлдөрү менен конструктивдүү өз ара аракеттешүүгө субъект тарабынан эмоциялык өздөштүрүлгөн багыт, психологиялык, тарбиялык, социалдык-коммуникативдик, креативдик, фелицитологиялык функцияларга, социумдун өкүлдөрү менен коопсуз байланышына болгон зарылдыкка жана өзү жашаган көп маданияттуу чөйрөдө өз мүмкүнчүлүгүн эркин ишке ашырууга таянат.

3. Болочок мугалимди ОТТго даярдоо атайын психологиялык-педагогикалык жана жалпы системаны калыптандыруучу максаттуу процесс катары турат. Ошондой эле коом таануучулук билимдерде көндүмдөрдү, жогорку деңгээлдеги инсандык жана кесиптик сапаттарды калыптандырат ошону менен бирге толеранттуу окутуу чөйрөсү аркылуу билим берүүнү гумандаштыруу шартында калыптандырууга багытталуусу керек.

4. Даярдоонун жыйынтыгы болуп: бүтүрүүчүдө ОТТну уюштурууга зарыл болгон билимдин топтому, кесиптик билгичтик жана көндүм, белгиленген багыт боюнча ишмердүүлүктүн жогорку натыйжасына жетишүү үчүн зарыл болгон сапаттар саналат.

5. Педагогдун ОТТго даярдыгынын компоненттери болуп: мотивациялык-баалуулук, когнитивдик, эмоциялык-эргтик, коммуникативдик-ишмердүүлүк саналат. Булардын ар бири үчүн даярдоонун көрсөткүчтөрү аныкталган жана деңгээли көрсөтүлгөн (чыгармачыл, интерпретациялоочу, репродуктивдүү).

6. Болочок педагогдорду ОТТго даярдоо проблемасынын теориялык жана практикалык абалы педагогикалык коомчулуктун бул проблемага карата кызыкчылыгы менен аны чечүү үчүн тажрыйбанын аздыгы, даярдыктын жоктугу, ОТТго мугалимдерди даярдоо методикалык базасынын жеткиликтүү иштелип чыкпагандыгынын ортосундагы карама-каршылыкты көрсөтөт. Бул карама-каршылыктарды чечүү үчүн ОТТго болочок педагогдорду даярдоо иштеринин системасын түзүү зарыл.

7. Студенттерди ОТТго даярдоо процесси методологиялык негизге ээ: компетенттүүлүк, системалык-ишмердүүлүк, баалуулук-синергетикалык мамиле, педагогикалык принциптер, алардын ичинен маанилүүсү вариативдүүлүк, даярдоонун инсанга багытталгандыгы жана ийкемдүүлүгү, аны интернационалдаштыруу жана айкындык, толеранттуу окутуу чөйрөсүн түзүү.

8. Болочок мугалимди ОТТго даярдоо процессинде төмөндөгү шарттарды сактоо зарыл: субъект менен субъекттин, студент менен окутуучунун ортосундагы толеранттуу өз ара аракеттешүүнү уюштуруу, окутуучулардын даярдоо процессинде жагымдуу жагдайды түзө билүүсү, билим берүү мекемелеринин ОТТго кызыкдар болушу жана компетенттүүлүгү; студенттердин жекече өзгөчөлүгүн эске алуу менен теориялык, методикалык, психологиялык компоненттердин шайкеш келүүсү; маданий окутуу чөйрөсүн кеңейтүү.

II ГЛАВА. ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРЫНДА БОЛОЧОК МУГАЛИМДИ ОКУУЧУЛАРДЫ ТОЛЕРАНТТУУЛУККА ТАРБИЯЛООГО ДАЯРДОО

2.1. ЖОЖдо окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого болочок мугалимдерди даярдоону ишке ашыруунун максаты жана милдеттери

Даярдоо процессинин системалык мамиле катары өнүгүүсү боюнча В.С.Ильин, В.А.Сластенин ж.б. изилдешкен. Бул окумуштуулардын дээрлик бардык изилдөөлөрүндө “система” айрым компоненттердин жыйындысы катары каралат жана өз ара аракеттешүүдөн жаңы, ал компоненттерге тиешелүү болбогон интегративдик сапаттар пайда болоорун белгилешет [31; 56; 73; 170].

Системалык мамиленин алдыңкы идеяларын карап чыгып, даярдоо элементтеринин ортосунда байланыштын бар экендигин, бирок алардын ар бири өзүнчө функционалдык мааниге ээ болоорун белгилейбиз. Ошону менен бирге даярдоо системасы ишмердүүлүк, жөнгө салуучу жана башкаруучу мүнөзгө ээ (чөйрө менен байланышы, анын таасири менен башка түргө өзгөрүүсү, трансформациялануу жөндөмдүүлүгү).

Ошондуктан, студенттерди ОТТго системалык-ишмердүүлүк мамиленин негизинде даярдоо зарылдыгы келип чыгат. Анын натыйжалуулугу көпчүлүк учурда компоненттердин өз ара байланышынан жана шарттуулуктан, системалуулуктан, педагогикалык таасирдин удаалаштыгынан, ошондой эле, болочок педагогдун активдүү, кызыкдар, ишмердүүлүк позициясынан көз каранды болот. Андыктан ишмердүүлүк жана карым-катнаш (кесиптик жана инсандар аралык) ОТТ боюнча кесиптик тажрыйбанын калыптануусунун булагы катары каралат. Карым-катнашта даярдоодон өтүп жаткан субъекттердин гумандуу өз ара аракеттешүүсү маанилүү орунду ээлейт.

Студенттерди ОТТго даярдоо процессин уюштурууда системалык-ишмердүүлүк мамилеси түрдүү операцияларды, иш аракеттердин түрлөрүн рационалдык жана системалык формада түзүүгө мүмкүндүк берет, өздөштүрүү жана аткаруу менен студент зарыл болгон даярдоонун маанисин өзүнө сиңирет.

Педагогикалык ишмердүүлүктү уюштурууга даярдоо принциптерин аныктоодо жана иштеп чыгууда педагогикалык даярдыктын мыйзам ченемдүүлүктөрүн таануу зарыл, муну айрым окумуштуулар педагогикалык даярдыкты калыптандыруунун негизи катары аныкташат [6; 57; 63; 106].

Мисалы, К.М.Дурай-Новакова мындай мыйзам ченемдүүлүктөргө төмөнкүлөрдү киргизет:

- даярдоо системасынын коомдун керектөөлөрү менен, инсанды калыптандыруунун маселелери, жалпы педагогикалык даярдыктын мазмуну, формасы жана методдору педагогика илиминин жана практиканын өнүгүү деңгээлине дал келгендиги;

- педагогикалык эмгектин мазмуну жана мүнөзү, болочок педагогдун даярдоо процессинде тарбиялоонун жана өнүгүүнүн биримдиги; жалпы даярдоо методдорунун, мазмундун, максаттардын, функциялардын өз ара байланышы;

- билим, билгичтик жана көндүм сапаттарынын студенттин окуу-таануучулук, окуу-практикалык жана өз алдынча ишмердүүлүгүнүн мүнөзүнөн көз карандылыгы;

- жалпы педагогикалык даярдыктын мазмуну жана методдорунун студенттин жеке өзгөчөлүгүнөн көз карандылыгы [14; 63].

Ошону менен бирге адистерди даярдоо компетенттүүлүк, системалык-ишмердүүлүк, баалуулук-синергетикалык мамилелердин идеялары менен туура келген мыйзам ченемдүүлүктөр менен толукталат деген ойдобуз: ОТТго студенттерди даярдоонун жыйынтыгы субъекттин өзүнүн көз карашынан жана бул проблеманы чечүүгө болгон кызыкчылыгынан, даярдалып жаткан субъекттердин өз ара аракеттешүүсүнүн түрүнөн, предметтик ишмердүүлүктүн жана кесиптик байланыштын шайкештигинен, ишмердүүлүктүн чыгармачыл жана изилдөөчүлүк мүнөзүнөн, болочок мугалимдин даярдоо процессиндеги өз алдынчалуулугунан жана активдүүлүгүнөн көз каранды.

О.А.Абдулина: “мыйзам ченемдүүлүктөрдү жана белгиленген методикалык мамилелерди эске алып, ОТТго студенттерди даярдоо процессинде илимийлүүлүк жана жеткиликтүүлүк, теория менен практиканын байланышы, окутуунун жана тарбиялоонун бирдиктүүлүгү, жекече жана

курактык өзгөчөлүктөрдү эске алуу принциптеринин жетекчилигинде болуусу зарыл” [1, 26-б.] экендигин белгилейт. Жогоруда айтылган жалпы педагогиканын принциптерин кыскача ачып берүү зарыл деп ойлойбуз.

Илимийлүүлүк жана жеткиликтүүлүк принциби толеранттуулук идеясын коом таануучулук предметтеринде да, педагогика-психологиялык дисциплиналарда да кароону, аудиториянын маалыматты кабыл алуу өзгөчөлүгүнө жараша материалды жогорку илимий деңгээлде жеткирүүнү талап кылат.

Теория менен практиканын байланыш принциби билимди дайыма практикалык ишмердүүлүк менен бекемдеп турууну талап кылат. Бул принципке ылайык, практикалык жолдорду, методдорду, окутуу формаларын эле колдонбостон, толеранттуулукка тарбиялоо проблемасын практикада жана илимий изилдөө ишинде бир катар тапшырмаларды чечүүдө да колдонуу керектиги каралган.

Окутуунун жана тарбиялоонун биримдүүлүк принциби окутуу процессинин тарбиялык мүнөзүн аныктайт. Биз белгилегендей, ОТТго студенттерди даярдоодо айтылып жаткан проблема боюнча максаттуу маалымат берүүнү эле талап кылбастан, болочок мугалимдердин өзүн да тарбиялоону талап кылат.

Жеке жана курактык өзгөчөлүктү эске алуу принциби даярдоодо таанып билүү мүмкүнчүлүктөрүнө көңүл бурууга негизденип, инсандын өнүгүү деңгээлине, студенттин инсандык жеке мүнөздөмөлөрү, алардын жалпы тарбиясынын деңгээли жана социалдык жетилүүсүнө көңүл бурууну талап кылат [4; 6; 9; 23; 46].

Ошону менен бирге ОТТго даярдоо процессинде студенттин жеке өзгөчөлүгүнө, кызыгуусуна, мүмкүнчүлүктөрүнө, жалпы педагогикалык даярдыгына негизденип, өз алдынча практикалык жана предметтик ишмердүүлүгүнө түрткү берип, аны уюштуруусуна мүмкүндүк берүү зарыл. Иш тажырыйбанын башаты ишмердүүлүк жана мамилелешүү экендигин эске алуу, билим берүү мейкиндигин кеңейтүү, башка коомдук уюмдар, мектептер,

ЖОЖдор менен кызматташууну уюштуруу максатка ылайыктуу [4; 18; 147; 287].

В.А.Бордовский, А.И.Осминов, В.Ю.Сморгуновалар: “Даярдоонун вариативдүүлүгүн, ийкемдүүлүгүн жана инсанга багытталгандыгын, даярдоонун интернационалдаштырылгандыгын жана ачыктыгын” иштеп чыгышкан [185, 20-б; 184; 186] жана аларды болочок мугалимди ОТТго даярдоо процессинде маанилүү принцип катары белгилешет.

Вариативдүүлүк, инсанга багытталуу жана ийкемдүүлүк принциби, студентке даярдоо процессинде билим берүүчү багытты тандоо укугун ишке ашыруусу, алардын кызыкчылыктарына, керектөөлөрүнө, окутуу чөйрөсүнө жана субъекттин өзгөчөлүгүнө, кесиптик багытына, студенттин даярдыгынын компоненттеринин өнүгүү деңгээлине жараша өзгөрүү мүмкүндүгүн ишке ашырууну божомолдойт.

Ошондуктан студентке ОТТго даярдоодо ар түрдүү каражаттар: тандоо курстары, бул багытта даярдоого байланышкан педагогикалык-психологиялык, коом таануучулук дисциплиналар, илимий-изилдөөчүлүк жана чыгармачыл ишмердүүлүк, тарбиялоо иштери, аталган багыт боюнча педагогикалык практика, өз алдынча иштөө үчүн ар түрдүү тапшырмаларды тандоо менен аткаруу сунушталышы керек [31; 181; 184].

Интернационалдаштыруу жана даярдоонун айкындуулугу принциби даярдоого катышуучуларды маданий чөйрөдөгү ар түрдүү субъекттер менен баарлашууга багыттайт, толеранттуулук педагогикасынын ата мекендик эле эмес, эл аралык тажрыйбасын өздөштүрүүгө багыттайт, ийкемдүүлүккө, педагогикалык ой жүгүртүүдөгү (толеранттуу педагогдун ой жүгүртүү касиети) сынчыл ойлом жана көйгөйлөрдү, маселелерди чечүүдө чыгармачыл ой жүгүртүүгө түрткү берет. Даярдоодо коомдогу жана региондогу социалдык кырдаалдарга туура ой жүгүртөт, маданияттар аралык педагогикалык компетенттүүлүктү калыптандырат [24; 104; 166; 171].

Ошону менен бирге эле биз изилдеп жаткан кубулуштун өзгөчөлүгүн чагылдырган толеранттуу окутуу чөйрөсүн түзүү принцибине толуктоолорду киргиздик. Бул принцип ОТТго даярдоо процессинде болочок мугалимде

толеранттуулукту калыптандыруу зарылчылыгы менен шартталган жана изилдөөнүн концептуалдык идеясына туура келет.

Студент толеранттуу окутуу чөйрөсүндө, толеранттуу өз ара аракеттешүү тажрыйбасына ээ болуп, дүйнөгө болгон толеранттуу көз карашын бекемдейт.

Толеранттуу мамилелешүү маданиятын өнүктүрөт ошону менен бирге балдарды аталган багытта тарбиялоо процессине тунук сезим менен барат.

Биз тактаган методологиялык жолдор жана принциптер бири-бири менен байланыштуу экендигин жана болочок мугалимди ОТТго даярдоонун теориялык моделин түзүүнүн негизи болгондугун белгилейбиз. Ошону менен катар окутуу программасын түзүүдө, аны турмушта пайдаланууда колдонулду жана төмөндөгү бир катар маанилүү педагогикалык шарттарды сактоону зарыл экендигин көрсөттү.

1. Кесиптик окутуу процессин баарлашуу жана кызматташууга негизделген окутуучу жана студенттин субъект-субъекттик өз ара аракеттешүү системасы катары уюштуруу.

Берилген бул шарт студенттерге ОТТ жөнүндө жөн гана маалымат бербестен, өзүнүн “кабыл алганын” же “кабыл албагандыгын”, кесиптик даярдыгынын жана кесипкөйлүк деңгээлинин өнүгүүсүнө жараша үйрөнүп жаткан проблема боюнча тажрыйба алмашууга болгон мамилесин көрсөтөт.

Студент менен педагогдун ортосундагы баарлашуу жана кызматташтык мамилесинин өнүгүүсүнө түрткү берет, проблеманы үйрөнүүгө өбөлгө түзөт, педагогикалык толеранттуу мамиледе болуу жөндөмдүүлүгүн калыптандырат, өзүн башкарууга үйрөтөт, студенттердин мүмкүнчүлүктөрүн ачат [25; 35; 37; 49; 50].

2. Педагогикалык билим берүү мекемелеринин каралып жаткан маселе боюнча студенттерди даярдоого оң көз карашы жана окутуучулар курамынын компетенттүүлүгү.

Бул көрсөтүлгөн проблеманы окутуучу анын чечилиши зарыл экендигине көзү жеткен учурда гана карашы мүмкүн. Бул учурда педагог “проблеманы жандандыруу”, студенттерде мотивацияны калыптандырууга, баарлашуучу окутуу кырдаалын түзүү мүмкүндүгүнө ээ [69; 72; 73; 76].

3. Студенттин инсандык өзгөчөлүгүн эске алуу менен даярдоонун теориялык, практикалык, методикалык, психологиялык аспектеринин бири-бирине таасир этүүсү жана шайкештиги.

Ар бир аныкталган учур бир катар конкреттүү маселени чечүүгө багытталган:

- теориялык – окуп үйрөнүлүп жаткан проблема боюнча толеранттуулукту калыптандырууда анын мыйзам ченемдүүлүктөрү жана механизмдери жөнүндөгү, бул сапаттарды өспүрүмдөрдө тарбиялоонун негиздери тууралуу түшүнүктөрдү жана билимдерди калыптандыруу;

- методикалык – ОТТнун педагогикалык негиздерин ачуу жана бул багытта жөндөмдүүлүгүн өрчүтүү жана калыптандыруу;

- практикалык – изилденип жаткан проблемага байланыштуу педагогикалык кырдаалдарды чечүүнүн мүмкүн болгон жолдорун иштеп чыгуу, алган билимдерин турмушта пайдалануу;

- психологиялык – толеранттуулукту инсандык маанилүү баалуулук жана кесиптик сапат катары өзүндө калыптандырууга түрткү берүү, өзүн-өзү тарбиялоо жөндөмдүүлүгүн өрчүтүү, ОТТ үчүн маанилүү болгон кесиптик сапаттарды калыптандыруу [45; 46; 83; 84; 113].

4. Жекелештирилген жана дифференцирленген окутуу.

Жекелештирип окутуу студенттерди ОТТго даярдоо системасында анын жеке өзгөчөлүгүн эске алуу жана өнүктүрүү, толеранттуулук деңгээлин, педагогикалык ишмердүүлүккө даярдыгынын деңгээлин көрсөтөт.

Дифференцирленген окутуу студенттердин кызыгуусуна, жөндөмдүүлүгүнө жана ийкемдүүлүгүнө жараша окутуу процессин уюштурууну түшүндүрөт. Практикада бул шарт студенттерге окуу тапшырмаларын жекече аткаруу укугун берүү аркылуу, окутуунун жекече жолун түзүүгө, окутууну уюштурууга, жалпы педагогикалык даярдоонун жана толеранттуулукка тарбиялоонун деңгээлине, болочок педагогдордун өзүнүн толеранттуулугунун деңгээлине карата ишке ашат [34;135; 136; 139; 149].

5. Үйрөнүлүп жаткан проблеманы чыгармачылык жана изденүүчүлүк менен өздөштүрүү.

Биздин оюбузча ОТТго студенттерди даярдоо процессинде берилген шартты сактоо менен бирге окутуунун салттуу, активдүү, эвристикалык формасы жана методдоруна шайкеш келиши зарыл. Андыктан студенттерге илимий ишке катышуу үчүн биргелешкен изилдөөнү уюштуруу, ишмердүүлүктүн маанисин түшүнүү жана аны менен алектенүүнү каалоосу, карама-каршылыктарды ачыкка чыгаруу, маселени, гипотезаны, аларды чечүү жолдорун аныктоо, апробациялоо, анализдөө жана жыйынтыктоо маанилүү [148; 170; 174; 176].

6. Окуу ишмердүүлүгүнүн рефлексивдүүлүк мүнөзү.

Ар кандай даярдоонун ажырагыс компоненти болуп, аналитикалык-жыйынтыктоочу компонент саналат. ОТТго даярдоо процессинде рефлексия студенттерге даярдоонун жыйынтыгын формулировкалоо үчүн жардам берет, андан аркы даярдоонун максатын аныктап, толуктайт, билим алуудагы жолун жана ОТТ боюнча болочок кесиптик ишмердүүлүгүн кайрадан карап чыгууга жардам берет [22; 28; 49; 50].

Болочок мугалимдердин кесиптик даярдыгынын проблемалары боюнча педагогикалык ишмердүүлүктү ишке ашырууга арналган адабияттарды карап чыгуу менен кесипке даярдоонун негизги белгилери катары – анын толуктугу, дифференцирлештирилгендиги жана бири-бирин улантуучулугу түзөөрүн билүүгө мүмкүн болду [1; 20; 28; 70; 74; 106]. Болочок мугалимдердин кесиптик билимин, билгичтигин, көндүм сапаттарын калыптандырууда даярдоо компоненттеринин бирдиктүү жана маанилүүлүк деңгээлинин бирдейлиги, педагогикалык ишмердүүлүктүн бири-бирине шайкештиги анын бүтүндүгүн камсыздайт.

Л.М.Митина, Ю.В.Сенько, А.Сластениндердин эмгектеринде кесипке даярдоодо вариативдүү жана инварианттуу бөлүктөрдүн болуу зарылдыгы көрсөтүлгөн [119; 31; 91; 169].

Болочок мугалимди ОТТго даярдоонун инварианттуу бөлүгү бардык студенттерге милдеттүү болуп саналат жана ОТТ проблемасын окуп үйрөнүүнү жогорку билим берүүнүн мамлекеттик стандартындагы коом

таануучулук жана психологиялык-педагогикалык дисциплиналарды өздөштүрүү процессинде, педагогикалык практикада бир катар милдеттүү тапшырмаларды аткаруу учурунда, илимий- изилдөө иштери аркылуу, сабактан тышкаркы тарбиялоо иштеринде ишке ашырууну көздөйт.

Вариативдүү бөлүк, студенттердин өзгөчөлүгүнө, керектөөлөрүнө, кызыкчылыктарына, ийкемдүүлүгүнө, даярдык деңгээлине багытталат жана толеранттуулукка тарбиялоо процессин тандоо курсун окуп үйрөнүүдө, илимий ишке өз эрки менен катышууда жана практика учурунда кызыккан студенттердин изилдөө тапшырмаларын аткаруусу аркылуу даярдоону көздөйт.

Белгилей кетүүчү нерсе, даярдоонун вариативдүү бөлүгү студент ээ болуп жаткан адистиктин өзгөчөлүгүн чагылдыруусу зарыл. Мисалы, “Башталгыч билим берүүнүн педагогикасы жана методикасы” адистигинде билим алып жаткан студент толеранттуулукка тарбиялоо проблемасы менен “Атайын педагогика”, “Атайын психология”, “Социалдык педагогика” предметтеринен жана педагогикалык практика учурунда тааныша алат. Вариативдүү бөлүктүн мазмуну каралып жаткан проблемага даярдоонун максатына дал келүүсү керек.

Болочок мугалимди ОТТго даярдоонун максаттары жана маселелери

Мугалимдерди педагогикалык ишмердүүлүктүн ар түрдүү аспектерине даярдоонун илимде колдонулуп жүргөн моделине жасалган теориялык анализ даярдоо процессин моделдөөнүн негизги моменттеринин биринин максатын аныктоого мүмкүндүк берет.

Педагогикалык максатты педагог менен окуучунун өз ара аракеттешүүсүнүн жыйынтыгы, мугалимдин аң-сезиминде жалпылаштырылган ой жүгүртүүлөрдүн калыптануусу, педагогикалык процесстин калган компоненттеринин өз ара дал келүүсүнө жана тиешелүүлүгүнө карата тандалып алынган жыйынтыгы катары түшүнүү керек.

Биздин илимий ишибизди жүргүзүүдө болочок мугалимди ОТТго даярдоонун максатын аныктоо үчүн нормативдик документтерди окуп чыгуу талап кыланды, анткени бул документтер кесиптик билим берүү мекемелеринде мугалимди даярдоонун жалпы мазмунун жана максатын аныктоого мүмкүндүк берди.

ОТТго болочок педагогдорду даярдоонун максаттарын жана маселелерин тандоодо биз толеранттуулукка тарбиялоонун, бул процессти уюштуруунун, даярдоонун өзгөчөлүктөрүн эске алдык. Ушуга байланыштуу кесипкөйлүккө даярдоонун максаты билим берүүчү кызматтарды көрсөтүүдө түрдүү буйрутмачылардын жана билим берүүнүн бардык субъекттеринин талабын чагылдырды.

ОТТну уюштуруу үчүн маанилүү болгон, билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү калыптандырууда жана тарбиялоодо маанилүү болгон сапаттардын жыйындысын аныктоо максатында атайын сурамжылоо ишин жүргүздүк. Респонденттердин жоопторун карап чыгып, толеранттуулук сапатын калыптандыруу жана тарбиялоо үчүн маанилүү болгон билим, көндүм, билгичтиктерди аныктоого мүмкүндүк болду.

Алардын ичинен маанилүүлөрүнө кененирээк кайрылабыз:

- психологиялык-педагогикалык дисциплиналарды окуп үйрөнүү менен калыптандырууга жана өнүктүрүүгө мүмкүн болгон жалпы педагогикалык билим, көндүм, билгичтик сапаттары: гумандуулук, эмпатиялуулук, сабырдуулук, кызматташууга багытталгандык, адеп-ахлактык сапаттарды калыптандыруу жана тарбиялоо жөнүндөгү билимдер ж.б.;

- каралып жаткан проблеманын алкагында иш аракеттерди уюштуруу аркылуу калыптануучу жана өнүгүүчү өзгөчө билим, көндүм, билгичтик сапаттары: балдарда толеранттуулукту калыптандыруу жана тарбиялоо механизмдеринин маанисин окуп үйрөнүү, процессти уюштуруу жөндөмдүүлүгү, тарбиялануучуларда бул сапаттардын өнүгүп жаткандыгын аныктай билүүсү [92; 108; 114; 119; 122; 153; 167; 170; 174; 192; 198; 179]. Төмөндө бул системаны кеңири карап көрөбүз.

1. ОТТ процессин эффективдүү уюштуруу үчүн зарыл болгон **билимдерди** калыптандыруу. Ал билимдерди төмөндөгүдөй бири-бири менен байланышкан топторго бөлүүгө болот:

1.1. “Толеранттуулук – коом жана дүйнө маданияты” [толеранттуулук социалдык баалуулук жөнүндөгү билим; маданияттардын көп түрдүүлүгү; элдерди бириктирүүчү жалпы факторлор; ар түрдүү маданияттын өкүлдөрүнүн

дүйнө таанымындагы, жүрүм-турумундагы, ой жүгүртүүсүндөгү өзгөчөлүгү, өзүнүн көп маданияттуулуктагы окшоштугу” жөнүндөгү – маданияттар аралык психология, этнопсихология, этнопедагогика, этнография, социология, тарых, коом таануу, социалдык психология];

1.2. “Толеранттуулук – балдар чөйрөсү жана баланын инсандуулугу” (балдардын жамаатында толеранттуулук жана интолеранттуулуктун пайда болуусу жөнүндөгү билими, психикалык механизмдер жана калыптандыруунун мыйзамченемдүүлүгү, инсандын маанилүү баалуулугу адеп-ахлактык сапат катары толеранттуулукка тарбиялоо жана өнүктүрүү, ж.б., психологиялык-педагогикалык дисциплиналардын тармагында);

1.3. “Толеранттуулук жана ага тарбиялоонун методикасы” (толеранттуулукка тарбиялоонун максаты, маселелери, мазмунундагы багыты, каражаттары, методдору, жолдору, формасы, технологиясы жөнүндөгү билимдер, толеранттуулукка тарбиялоонун методологиялык негиздери, толеранттуулук педагогикасы тармагындагы программалык жана концептуалдык документтер ж.б., психологиялык-педагогикалык дисциплиналар тармагында);

1.4. “Толеранттуулук – мугалим жана педагогикалык кесип” (толеранттуулукту кесиптик маанилүү сапат катары, толеранттуулук педагогикалык чеберчиликтин жана педагогикалык маданияттын компоненти катары, педагогдун инсандык өнүгүүсү үчүн толеранттуулуктун маанилүүлүгү, мугалимдин толеранттуу жана интолеранттуу жүрүм-турумундагы белгилери, көп маданияттуулуктун шартында билим берүү процессинин бардык субъекттери менен мамиле түзө билүү жөндөмдүүлүгү, өзүн толеранттуулукка тарбиялоо жөндөмү, көп маданияттуу билим берүү мейкиндигинде педагогикалык ишмердүүлүктү уюштуруунун өзгөчөлүгү ж.б., психологиялык-педагогикалык дисциплиналар тармагында).

Ошону менен катар мугалимдер көпчүлүк учурда балдарды жана өспүрүмдөрдү тарбиялоону кантип ишке ашыруу керектигин билишет жана түшүнүшөт, бирок практикада аны уюштурушпайт. Анын себеби, бул иш

аракетти уюштуруу үчүн зарыл болгон бир катар маанилүү көндүм, жөндөмдүүлүктөрдүн, сапаттардын калыптанбагандыгынан деп ойлойбуз.

2. ОТТ менен байланышкан көйгөйлөрдү жемиштүү чечүүгө педагогко мүмкүндүк берүүчү көндүмдөрдү калыптандыруу:

- Маданий чөйрөнү (анын ичинде көп маданияттуу билим берүү мейкиндигин), өзүн бул чөйрөнүн бөлүгү катары, толеранттуулукту социалдык, инсандык баалуулук, адеп-ахлактык сапат катары таанып-билүү жана толеранттуулукка тарбиялоо тармагындагы тажрыйбаларды үйрөнүү жөндөмдүүлүгү;

- Толеранттуулукка тарбиялоонун максатын тышкы шарттарга, адеп-ахлактык өнүгүү деңгээлине, окуучудагы толеранттуулуктун калыптануусуна, мугалимдин жеке педагогдук мүмкүнчүлүктөрүнө жараша конкреттүү педагогикалык маселелерге трансформациялай билүү жөндөмдүүлүгү;

- Тарбиялоонун ыңгайлуу шарттарын, мазмунун, каражаттарын, усулдарын, ыкмаларын, формаларын, технологиясын тандай билүүсү;

- ОТТ процессин билим берүүдөгү гумандуулук шартында жана окутуу-тарбиялоо процессинин логикасында уюштурууну жана долбоорлоону билүүсү;

- Толеранттуу окутуу чөйрөсүн түзө билүү жана билим берүү процессинин субъекттери менен толеранттуу өз ара аракеттешүү, башканы баалуулук катары кабыл ала билүүсү;

- Каралып жаткан багыт боюнча тарбиялоонун жыйынтыгын алдына ала билүүсү жана тиешелүү учурда түзөтүүлөрдү киргизе билүүсү;

- Көп маданияттуу билим берүү мейкиндигинде педагогикалык ишмердүүлүктү ишке ашыра билүүсү;

- Толеранттуулукка тарбиялоонун өзүнүн автордук системасын долбоорлой билүүсү;

- Педагогикадагы толеранттуулук тармагында методологиялык көндүмү.

3. Педагог тарабынан толеранттуулукка тарбиялоо процессин эффективдүү уюштурууну камсыз кылуучу педагогикалык жөндөмдүүлүктөрдүн комплексин калыптандыруу. Педагогикалык жөндөмдүүлүктөрдүн түрлөрүн аныктоодо Н.В.Кузьминанын көз карашына таянып төмөндөгүдөй түрлөргө бөлдүк [91]:

- *Гностикалык жөндөмдүүлүктөр* – педагогдун толеранттуулуктун жана окуучуларды тарбиялоонун маанисин эле билүүсү эмес, ошону менен бирге толеранттуу педагогикалык өз ара кызматташуу, мамиле кылуу, көп маданияттуу билим берүү чөйрөсүнүн жана анын субъектеринин өзгөчөлүктөрүн таанып-билүү жөндөмдүүлүгү.

- *Долбоорлоо жөндөмдүүлүгү* – ОТТ маселелеринин келечегин аныктоо жөндөмүн өзүнө камтыйт.

- *Конструктивдүү жөндөмдүүлүктөр* – ОТТ процессинде жалпы тарбиялоонун мүмкүнчүлүктөрүн, толеранттуулук сапаттарынын өнүгүү деңгээлин эске алуу менен педагогдун өзүнүн жана окуучунун ишмердүүлүгүн уюштуруунун өзгөчөлүгүн чагылдырат;

- *Коммуникативдик жөндөмдүүлүктөр* – толеранттуулукка тарбиялоонун шарттарынын бири катары педагогдун окуучулар менен толеранттуу мамилени уюштуруусун камсыздайт.

- *Уюштуруучулук жөндөмдүүлүгү* – ОТТ процессин жемиштүү уюштурууга мүмкүндүк берүүчү жана педагогдун чөйрөнүн түрдүү өкүлдөрү менен толеранттуу кызматташуусу.

4. ОТТ ишин уюштуруу жана мугалим менен окуучунун ортосундагы толеранттуу өз ара мамилени куруу үчүн зарыл болгон инсандык сапаттардын системасын калыптандыруу: гумандаштыруу, өз сөзүнө жана иш аракетине каршы болбогон, сөзүндө турган, так, кең пейил, эмпатиялуу, өзүн эмоциялык башкара алган сапаттар.

Сурамжылоонун жүрүшүндө берилген суроолорго так, кеңири маалымат берген респонденттердин жообунда көбүрөөк кездешкен психологиялык-педагогикалык түшүнүктөрдү колдонуп, болочок мугалимди ОТТго даярдоонун максатын толуктоого аракет жасадык:

Болочок мугалимди ОТТго даярдоонун максаты: ОТТнун бирдиктүү багытына, педагогдун кесиптик чөйрөсүндөгү, жеке жашоосундагы толеранттуу жүрүм-турумуна таянып, толеранттуулукка тарбиялоо тармагындагы жана маданияттар аралык педагогикалык компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу.

Болочок мугалимди ОТТну уюштуруу тармагындагы компетенттүүлүгүн калыптандыруу төмөндөгү маселелерди чечүүнү талап кылат:

- билим берүүнү гумандаштыруу шартында толеранттуулукка тарбиялоонун мааниси, анын өнүгүүсү жөнүндөгү психологиялык механизмдер, балдар жамаатында толеранттуулук жана интолеранттуулуктун пайда болуусу, толеранттуу окутуу чөйрөсүн түзүү жолдору жөнүндөгү билимдерин калыптандыруу;

- толеранттуу окутуу чөйрөсүн түзүү боюнча жөндөмдүүлүктөрүн максатка ылайык калыптандыруу, толеранттуулукка тарбиялоону ишке ашыруу жана талдоо;

- толеранттуулукка тарбиялоо технологияларын билүү;

- окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоо ишин уюштуруунун проблемалары жана кыйынчылыктары менен таанышуу;

- эмпатиянын гумандуулук багытта калыптанышы, эмоциялык өзүн-өзү башкарууну өнүктүрүү [2; 10; 18; 63; 121].

Толеранттуулукка тарбиялоо процесси мугалимден окутуу мейкиндигинде түрдүү маданияттар менен жакшы мамиледе болууну талап кылаарын белгилейбиз (баланын, мугалимдин маданияты, өспүрүмдүн жеке маданияты, үй-бүлөлүк тарбиялоонун маданияты, этникалык маданият ж.б.).

Мындан маданияттар аралык педагогикалык компетенттүүлүктү калыптандыруу зарылчылыгы келип чыгат. А.А.Погодина маданияттар аралык педагогикалык компетенттүүлүктү: “дүйнөнүн көп түрдүүлүгү жөнүндөгү билимдердин жыйындысы, көп маданияттуу билим берүүдө педагогикалык ишмердүүлүктүн өзгөчөлүгү, өзүнүн көп түрдүүлүккө окшоштугу, маданий, этникалык айрымачылыктарга толеранттуу мамилеси, маданияттар аралык түзүлгөн кырдаалдарда окутуу жана тарбиялоо процессин эффективдүү ишке ашыруу жөндөмдүүлүгү” [149, 130-б.] экендигин белгилейт.

Коюлган бул максаттарга жетүү үчүн төмөнкү маселелер чечилди:

- жашоодогу көп маданияттуу мейкиндик, түрдүү маданияттардын өкүлдөрүнүн психологиялык өзгөчөлүктөрү жөнүндөгү билимдерди жана көз караштарды калыптандыруу;

- өзүнүн социумдун, этностун, маданияттын өкүлү экендиги жана өзүн-өзү таанууну жүзөгө ашыра билүү жөндөмү тууралуу билимдерин жана көз караштарын калыптандыруу;

- толеранттуулукту мугалимдин кесиптик маанилүү сапаты, көп маданияттуу билим берүү шартында толеранттуу өз ара аракеттешүүнү уюштуруу жөндөмдүүлүгү, өзүндө толеранттуулукту тарбиялоо, толеранттуу өз ара аракеттешүүнү уюштуруу; болочок мугалимде толеранттуулукту өнүктүрүү жөнүндөгү билимдерин калыптандыруу.

Ошону менен бирге бул ишмердүүлүккө даярдык, анын туруктуу, максаттуу мүнөздө болуусу, белгилүү бир багыт менен шартталгандыгын белгилөөгө болот (И.С.Кон, Д.Н.Узнадзе). Бул багыт келип түшкөн маалыматтын маанилүүлүгүн аныктайт жана кийинки жүрүм-турумду шарттайт. “Багыттын (установка)” маанисин аныктоодо биз аны “белгилүү активдүүлүккө карата даярдык, тигил же бул муктаждыктарды канааттандырууга жөндөмдүү болуу абалы” [86; 179, 28-б.] катары берген окумуштуулардын оюна кошулабыз.

ОТТго карата багыттардын биримдигин калыптандыруу жана педагогдун толеранттуу жүрүм-туруму төмөнкү маселелерди чечүүгө мүмкүндүк берет:

- толеранттуулуктун баалуулугу, толеранттуулукка тарбиялоонун максаты жана маселелери жөнүндө пикирлерди жана билимдерди калыптандыруу;

- балдарды жана өспүрүмдөрдү толеранттуулукка тарбиялоодо аң-сезимдүү мамилени калыптандыруу;

- ОТТдо коомдук жана кесиптик мотивдерди калыптандыруу, бул проблеманы изилдөөнү жүргүзүүгө түрткү берүү жана андан алган билимдерин жана билгичтиктерин турмушта колдонуу;

- курчап турган чөйрөдөгү субъекттер менен толеранттуу өз ара аракеттешүү жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу.

ОТТго болочок мугалимди даярдоонун мазмуну. Студенттерди даярдоодогу белгиленген максаттуу багыттар мамлекеттик билим берүү

стандартындагы дисциплиналарды аныктоого негиз берет, ал эми мазмунунда каралып жаткан проблеманын алкагында толуктоолорду киргизүү, проблеманы чечүү үчүн тиешелүү тематикадагы тандоо курстарын, тарбиялоо ишинин, илимий-изилдөө ишинин, педагогикалык практиканын потенциалын колдонууга болот.

Билим берүүнүн мамлекеттик стандартын жана окуу программаларынын окутуу тармактары боюнча “Педагогика”, “Педагогикалык чеберчиликтин негиздери”, “Психология”, “Атайын психология”, “Социалдык психология”, “Ата мекен тарыхы”, “Коомтаануу”, “Тарых” дисциплиналарынын анализи көрсөткөндөй, бул дисциплиналарда толеранттуулуктун маанисин ачып берген жана ага тарбиялоо проблемаларын караган темалар аныкталышы мүмкүн.

Ошону менен бирге жогоруда белгиленген дисциплиналардын айрымдарына болочок мугалимди ОТТго даярдоо боюнча кошумчаларды киргизүүнү сунуштайбыз. Анткени бул дисциплиналар толеранттуулук проблемасын кароодо жана калыптандырууда предметтер аралык байланышты, тарбиялоодогу педагогикалык негиздерин, коомдук маанисин камсыз кыла ала турган көп кырдуу мазмунга ээ.

Жалпы кесиптик блоктун негизги дисциплиналарынын бири, болочок педагогдо кесиптик компетенттүүлүктү калыптандыруучу дисциплина болуп, “Педагогика” саналат. В.А.Сластенин белгилегендей, аны окутуу теориялык жана технологиялык жактан биргеликте ишке ашырылышы зарыл жана мазмунунда заманбап билим берүүгө таандык педагогикалык ишмердүүлүктүн бүтүндүк идеясын жана гумандуулукту чагылдыруусу максаттуу [170; 197].

Ошондуктан толеранттуулукка тарбиялоонун айрым маселелерин курстун мазмунуна киргизүү карама-каршылыкты жаратпайт [7-тиркеме]. Ушуну менен бирге педагогикалык толеранттуулук жана маданияттар аралык педагогикалык компетенттүүлүк, анын негиздери айрым бир деңгээлде чечилет.

Натыйжада “Педагогикалык чеберчиликтин негиздери” курсунун жумушчу программасына педагогикалык толеранттуулук маселелери боюнча кошумча темаларды сунуштадык. Курсту окутууда педагогикалык

толеранттуулук жана анын практикалык калыптанышы жөнүндө болочок педагогду маалымдоого, толеранттуулукка баалуулук катары мамилени өнүктүрүүгө жана толеранттуулукка тарбиялоо процессине басым жасалган [8-тиркеме].

Психологиялык дисциплиналарды окутуунун алкагында толеранттуулукту калыптандыруу механизмдери жана ага тиешелүү болгон психологиялык табиятына тиешелүү маселелерин кароо, аны тарбиялоо, интолеранттуулуктун пайда болуусу (Социалдык психология, Психология дисциплиналары) жөнүндөгү маселелерди киргизүү зарыл.

Ошону менен бирге жогоруда айтылган педагогикалык дисциплиналарды өздөштүрүүдө ар түрдүү багыттагы билимдер, билгичтиктер, көндүмдөр калыптанат, ал жалпы педагогикалык компетенттүүлүктүн өнүгүүсүнө мүмкүндүк берет. Бул темаларды окууда анчалык чоң эмес кошумчаларды киргизүүнү талап кылат жана ал негизги болуп саналабайт. Белгилей кетүүчү нерсе, болочок педагогдо кесиптик ой жүгүртүүнү калыптандыруу үчүн педагогикалык толеранттуулук билиминин маанилүүлүгүнө карабастан, ага көбүрөөк басым жасоо төмөндөгүдөй кесепеттерге алып келүүсү мүмкүн:

- окутулуп жаткан курстун логикасы жана мазмуну бузулат;
- алдыңкы системалык-ишмердүүлүк идеясында карама-каршылыктар келип чыгат, педагогикалык чындыкты системалык көрө билүү калыптанбайт (студенттин аң-сезиминде педагогикалык ишмердүүлүк бири-бири менен байланышпаган багыттагы ишмерүүлүктөргө ажырап кетет, алардын бири толеранттуулукка тарбиялоо болуп саналат) жана педагогикалык туура эмес ой калыптанат: мугалимдин негизги максаты эле толеранттуулукка тарбиялоо болот экен деген түшүнүк калыптанышы мүмкүн;
- окутулуп жаткан проблемага студенттин кызыгуусунун төмөндөшү жана анын маанисине көңүл бурбагандыгы байкалат;
- педагогдо интолеранттуулук байкалат жана анын көрсөткүчү болуп өзүнүн жеке кызыкчылыктарын алдыңкы орунга коюу саналат [26; 72; 83; 86].

Бул түшүндүрмөлөр атайын курстун мазмунун жана анын темаларын тандап алууда ошондой эл мамлекеттик билим берүү стандартындагы

педагогикалык дисциплиналарда ОТТ проблемасынын мазмунун тандап алуу эрежелерин аныктоого негиз болду.

1) Материалдын тема менен логикалык тиешелүүлүк эрежеси, жогоруда аталган проблема боюнча берилген теманын логикасында кароону көздөйт.

2) Материалдын теманын ичиндеги логикалык берилүү эрежеси, теманы окуп үйрөнүүдө проблеманы кароо ордун аныктоону көздөйт (көпчүлүк учурда проблеманы теманын мазмундуу концептинин жалпыланган жыйынтыгы катары кароого болот).

3) Студенттерге толеранттуулук проблемасын таанып билүүгө жана аны тарбиялоонун зарылдыгын сабактын тигил же бул этабында кыйыр талкуулоого түрткү берет.

Белгилей кетүүчү нерсе, педагогикалык дисциплиналарды окуу үчүн сааттардын жетишсиздиги, тайпалардагы студенттердин курамынын көптүгүнөн (25-30 адам) толеранттуулук проблемасы жана аны тарбиялоо методикасы тааныштыруу иретинде гана окутулушу мүмкүн. Бул жагдайды эске алуу менен болочок мугалимди ОТТго даярдоо процессин ишке ашырууда атайын тандоо курстарын иштеп чыгуу максатка ылайык. Биз изилдөө учурунда: "Толеранттуулукка тарбиялоо" [тиркеме 10] курсун жана "Толеранттуулук жана окутуунун ыкмалары" аттуу окутуу семинарынын программасын [11-тиркеме] иштеп чыктык. Бул курс жана семинардын программасы студенттерди каралып жаткан проблеманын алкагында даярдоонун бөлүгү болуп саналат.

Ошону менен бирге эле изилдөөдө сунушталган "Толеранттуулукка тарбиялоо" атайын курсунун максатын белгилейбиз.

Курс болочок мугалимдерде балдарды жана өспүрүмдөрдү толеранттуулукка тарбиялоо тармагында жана аны жүзөгө ашырууга даярдыгында кесиптик компетенттүүлүктү калыптандыруу максатын көздөйт.

Бул курс ОТТдо болочок мугалимдин кесиптик даярдыгын калыптандыруу үчүн маанилүү деп эсептейбиз, анткени:

-толеранттуу өз ара аракеттешүүгө көз карашты, билим берүү мекемелеринде жана ОТТдо толеранттуу чөйрөнү түзүү зарылдыгын, бул багыт

боюнча билимдердин жана билгичтиктердин системасын калыптандырат; толеранттуулукка тарбиялоо багытында изилдөөгө жана ишмердүүлүктү моделдештирүүгө муктаждык жана аны уюштуруунун баштапкы билгичтиктерине ээ болуу; толеранттуулукка тарбиялоонун негизги идеяларын билүү жана түшүнүү; зордук-зомбулуксуз педагогиканын концептуалдык идеялары жана педагогикадагы кызматташуу;

- чөйрө менен толеранттуу өз ара аракетте болуу, өзүндөгү билимдерди турмушта колдоно билүү жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү болуп саналат [111; 115; 145; 171; 175 194; 198].

Курстун түзүлүшү “Толеранттуулукка тарбиялоого киришүү” (теориялык блок), “Заманбап билим берүү системасында ОТТ процессин педагогикалык камсыздоо” (методикалык блок), “Балдардын чөйрөсүндө толеранттуулук проблемасы” (теориялык-методикалык блок) бөлүмдөрү боюнча берилди.

Бул курсту окутууну уюштурууда аймактын окутуу мүмкүнчүлүктөрүн, тайпанын, педагогикалык окутуу мекемесинин өзгөчөлүктөрүн эске алуу талап кылынды.

Аймактагы билим берүү мекемеси үчүн толеранттуулукка тарбиялоодо балдар чөйрөсүндө улуттар аралык мамиледеги проблемалар эле актуалдуу болбостон, гендердик толеранттуулук маселелери, социалдык өз ара мамилелер да маанилүү болгондуктан, курска бул проблемаларды карай турган темалар киргизилди.

Студенттерди ОТТго даярдоодо курстун мазмунуна мүмкүн болушунча практикалык суроолорду киргизүү, тренингдерге басым жасоо, практикум, семинарларга, уюштуруу иштеринин окутуу методикасына көңүл бурулду.

Курстун программасын түзүүдө: адистиктин өзгөчөлүгүн, психологиялык педагогикалык билимдердин жана билгичтиктердин учурдагы абалын, буга чейин өткөн практиканын түрүн, тайпанын кураторунун жана байкоолордун негизинде социалдык карым-катнаштын баштапкы деңгээлин жана тайпадагы студенттердеги толеранттуулук калыптанышын деңгээлин эске алуу зарыл.

Ушул алдына ала алынган маалыматтардын негизинде курсту окутууну координациялоо талап кылынды.

Параграфты аяктап жатып, студенттерди ОТТго даярдоонун мазмуну теориялык, методикалык, практикалык, психологиялык аспекттердин камтылуусу керектигин, ал студентке зарыл болгон теориялык билимди камсыз кылып, толеранттуулукту калыптандыруу боюнча тарбиялоо ишин уюштуруунун өзгөчөлүгүн билип, бул процессти жемиштүү уюштура билүүнү жана тарбиялоого таасири күчтүү болгон системаны тандай алууга мүмкүндүк берээрин белгилейбиз.

2.2. Болочок педагогдорду ОТТго даярдоо моделин ишке ашыруунун этаптары, формалары, методдору жана технологиялары

Проблеманын теориялык анализи жана педагогикалык кадрларды даярдоо тажрыйбасын карап чыкканда, кесиптик педагогикалык билим берүү системасында болочок мугалимди ОТТго даярдоого жеткиликтүү көңүл бурулбагандыктан, аталган багытта ишмердүүлүктү уюштурууга адистерди сапаттуу даярдоого мүмкүн болбой жаткандыгын көрүүгө болот.

Мына ушуга байланыштуу биз, бул даярдоо процессинин моделин эң алдыңкы компетенттүүлүк, баалуулук-синергетикалык жана системалык-ишмердүүлүк мамилелерин эске алуу менен түзүүгө аракеттендик.

Модель (латын сөзү *modulus*-чен, үлгү) изилденүүчү объект же объекттердин системасы аркылуу башка объект тууралуу билим алуу дегенди түшүндүрөт [93; 146; 182].

В.В.Давыдов «Моделдер-объекттин маанилүү жактарын көрсөтмөлүү кабыл ала турган же элестете турган заттар же белгилер аркылуу өзгөчө түрдөгү абстракция формасы. Бул жеке жана жалпы көрүнүштүн өзгөчө байланышы, анда биринчи орунга мааниси коюлат» [56, 142-б.] деп белгилейт.

Гносеологиялык жактан алганда моделдөөнүн артыкчылыктарынын бири-белгисизден белгилүүгө өтүү, белгисиз тууралуу белгилүү менен окшоштук боюнча пайдалануу негизинде жүргүзүлгөндүгү.

Адистин моделинин жалпы методологиялык классикалык жолун Н.Ф.Талызина иштеп чыккан. Ал өзүнүн эмгегинде кесипке даярдоонун сапаты негизги үч учурдан көз каранды экендигин белгилейт: окутуунун максатынан

(эмне үчүн окутабыз), окутуунун мазмунунан (эмнени окутабыз) жана окутуу процессин уюштуруу принцибинен (кантип окутабыз) [175].

К.А.Беркимбаев, Тулеп Абдимухан ж.б. болочок адистин моделин төмөндөгүдөй беришет:

- болочок адис максатты тандоону жана формулировкалоону;
- коюлган милдетти ишке ашырууну;
- окутулуп жаткан процесстердин моделин түзүүнү, маанисин түшүнүүнү, анализдөөнү;
- билимдерди жана маалыматтарды иреттөө, системалаштыруу, аларды колдоно билүү;
- алынган жыйынтыктарды интерпретациялай алуу;
- кесиптик ишмердүүлүгүнүн эффективдүүлүгүн жогорулатуу максатында тиешелүү ыкмаларды, методдорду, технологияларды колдоно билүү;
- кабыл алынган чечимдердин натыйжасын көрө билүү жана тиешелүү жыйынтыктарды чыгара билүүсү керек [36].

Адистин модели ал аркалаган кесиптин, коомдун талабына жооп берген, алдыда турган ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн чагылдыруусу керек [9].

Адистин модели жөнүндө башка да көз караштар да бар (Е.В.Бондаревская, В.И.Горова, В.В.Краевский, В.В.Сериков, Н.К.Сергеев В.А.Шаповалов), алар адистин модели түшүнүгүнө билим, көндүм, билгичтиктерден сырткары анын инсандык сапаттарын да киргизишет .

Салттуу түрдө кесиптик даярдоонун модели бири-бирин толуктаган жана бири-бири менен байланышкан максаттуу, мазмундуу, уюштуруучу жана аналитикалык компоненттерге бөлүнөт [54; 167; 194].

Педагогикалык изилдөөлөрдөн моделдөөнүн маанисин талдап, болочок мугалимди ОТТго даярдоонун модели катары ар кандай бөлүмдөрдүн структуралык байланышын чагылдырган, кесиптик даярдоо маселесин эффективдүү ишке ашырууга багытталган көп кырдуу маселелерди өз ичине камтыган, бири-бири менен тыгыз байланыштагы ишмердүүлүктүн системасы катары карайбыз.

Болочок мугалимди ОТТго даярдоонун максатын, мазмунун аныктоодо биз заманбап педагогикалык билим берүүнүн максаттуу багыттарын талдоо жана

өсүп келе жаткан өспүрүмдөр менен балдарда толеранттуулукка тарбиялоону уюштуруучу мугалимдерге коюлган талаптарга таяндык [158; 183; 189]. Студенттерди ОТТго даярдоо процесси педагогикалык башкарылган, убакыт аркылуу бурууга мүмкүн болгон кыймыл (О.А.Абдулина, В.Н.Белкина, С.Ю. Головин, Н.А. Морева ж.б.), толеранттуулукка тарбиялоо тармагында жана маданияттар аралык педагогикалык компетенттүүлүктү калыптандырат, ал ОТТдогу багыттын биримдигине жана окутуу процессинде мугалимдин өзүнүн толеранттуу жүрүм-турумуна негизденет.

Берилген жобого жана биздин изилдөөнүн теориялык-методологиялык идеясына ылайык ОТТго даярдоо процессин студенттерде ал проблемаларды үйрөнүүгө мотивациялоону калыптандыруудан жана аны практикада уюштуруудан баштоо зарыл, андан кийин бардык аракет маданияттар аралык педагогикалык компетенттүүлүктү калыптандырууга багытталуусу керек.

Кийинки аракет ОТТ тармагындагы компетенттүүлүктү калыптандырууга багытталуусу зарыл, ал үчүн толеранттуулукка тарбиялоо боюнча практикалык ишмердүүлүктү жана бул багытта студенттердин өз алдынча иштөөсүн интенсивдештирүү максаттуу.

Даярдоо процессинин мындай тизмеги шарттуу, сунушталган этаптар бири-бирине өтмөлүү болот да улам кийинки этап студенттин мурдагы этапта жетишкен ийгиликтерине таянат.

Ар бир этаптын маанилүү шарттарын жана даярдоону уюштуруунун каражаттарын белгилейли.

Мотивациялоочу жана маданияттар аралык педагогикалык компетенттүүлүктү калыптандыруу этабында болочок мугалимдерге проблемалык-окутуу мейкиндигинде түркүн эмоциялык абалга кирип, бардык мүмкүнчүлүгү менен тарбиялануучуларды кызыктырып, адамзат үчүн жана бүгүнкү жашоодо толеранттуулуктун маанисин көрсөтүү мүмкүндүгү берилет. Мунун натыйжасында инсандын экзистенциалдык, эмоциялык, мотивациалык, интеллектуалдык чөйрөсү активдешет (О.С.Гребенюк, М.И.Рожков).

Андыктан бул этапта даярдоо процессине төмөнкү курстардын студенттери да кошулат. Эрежеге ылайык, окуунун биринчи жылында

кесиптик мекемеде тайпадагы жеке мамилени түзүүгө кайрылат, ошондуктан, ОТТго мотивациялоону калыптандырууда өзгөчө көңүл жеке адамдардын ортосундагы мамилени жөнгө салууга бурулат. Биздин божомолдообузда толеранттуулук идеясы жана аны тарбиялоо адам үчүн зарыл болгон мамилени түзүү чөйрөсүндө байкалып, токтоосуз жүзөгө ашырууну талап кылат.

Белгилей кетүүчү нерсе, болочок мугалимди ОТТго даярдоонун инварианттуу бөлүгү “Коомтаануу”, “Тарых”, “Адистикке киришүү” дисциплиналарын окуп жаткан кезде студенттердин каралып жаткан проблеманын алкагында атайын конференцияларга, семинарларга катышуусу максатка ылайыктуу деп билет.

“Адистикке киришүү” практикасында төмөнкү курстун студенттери да ОТТ проблемасы менен кездешет. Андыктан мектептин көп маданияттуу билим берүү мейкиндигинин өзгөчөлүгүн анализдөө, көп маданияттуу билим берүү мейкиндигиндеги мугалимдин ишмердүүлүгүнө байкоо жүргүзүүсү керек.

ОТТ тармагында компетенттүүлүктү калыптандыруу этабы.

Ишибиздин эксперименталдык бөлүгүн жүргүзүп жаткан кезде биз, студенттин жеке кесиптик компетенттүүлүгүн өнүктүрүүдө атайын көрсөтмөсүз, жалпы педагогикалык даярдыгы жок иш аракеттер ОТТго студенттердин даярдыгын өнүктүрүүнү туруксуздукка алып келээрин аныктадык. Бул этапта толеранттуулук жана кесиптик жеке компетенттүүлүк калыптанат. Ошону менен бирге ОТТ боюнча теориялык билиминен методикалык жөндөмдүүлүгүнө негиздер түзүлүп, ишмердүүлүгүнүн натыйжасында турмуштук тажрыйбага ээ боло баштайт.

Инварианттуу бөлүктө ОТТ тармагында компетенттүүлүктү калыптандыруу “Педагогика”, “Психология”, “Педагогикалык чеберчиликтин негиздери”, “Атайын педагогика” дисциплиналарын окуу, класс жетекчилердин толеранттуулукка тарбиялоо проблемаларын чечүүдөгү иш тажрыйбасы менен таанышуу, ОТТ боюнча практикалык иштерди жыйынтыктоочу семинар, конференцияларды өткөрүү аркылуу ишке ашат.

Вариативдүү бөлүктү каралып жаткан этапта “Толеранттуулукка тарбиялоо” тандоо курсу, рефераттарды, курстук иштерди жазуу, студенттин

сабактан тышкаркы тарбиялык иштерди уюштуруусу, өзүнүн изилдөө иштеринин жыйынтыгы аркылуу конкурстарга, конференцияларга катышуусу, студенттердин изилдөө топторундагы иштери толуктайт. Андыктан даярдоо вариантынан көз карандысыз кызматташууну, чыгармачылыкты, баарлашууну толеранттуу өз ара аракеттешүүнүн түрү катары, практикалык жана рефлексивдик багыттоо, окутууну дифференцирлөө, салттуу, активдүү, эвристикалык методдордун жана даярдоо формаларынын оптималдуу шайкештигин уюштуруу зарыл.

Мектеп окуучуларын толеранттуулукка тарбиялоого болочок мугалимди даярдоодо практикалык ишмердүүлүгүн күчөтүү этабы.

Бул этап ишкердик кызматташуу процессинде субъект-субъекттик өз ара аракеттешүүнү уюштурууну, мектептин жана кесиптик билим берүү мекемесинин биргелешкен аракетин интеграциялоону, даярдоо процессинде окутуучунун консультативдик позициясын, практикалык жана рефлексиялык багытталгандыгын, окутуунун проблемалуулугун талап кылат. Берилген этаптын максаттуу багыты студенттин өз алдынча иштөөсүн күчөтүүгө шарт түзүүчү каражаттарды гана колдонууну милдеттендирет. Аларга ириде педагогикалык практиканы жана студенттин илимий-изилдөө ишин киргизебиз.

Бул учурда даярдоонун инварианттуу бөлүгү мектептеги толеранттуу окутуу чөйрөсүн талдоону жана окуучулардын толеранттуулугун, практикада сабактан тышкаркы тарбиялоо ишинде педагогдун толеранттуулугунун деңгээлин аныктоо иштерин жүргүзүү, практиканын жыйынтыгы боюнча конференцияда ишмердүүлүктүн натыйжаларын көрсөтүү милдетин коёт.

Вариативдүү бөлүктө окуучуларды толерантуулукка тарбиялоо боюнча ишмердүүлүктү практикада уюштуруу, тиешелүү тематикада курстук иштерди жазуу, студенттер тарабынан билим берүү мекемелеринде аталган проблема боюнча конкурстарды, конференция, семинарларды уюштуруу каралган [191].

ОТТ боюнча студенттердин өз алдынча практикалык ишмердүүлүгү этабында компетенттүүлүк компоненттеринин шайкештиги, ишмердүүлүктүн бул түрүнө даярдыгы, студенттин өзү уюштуруп жаткан иши жөнүндө жеке жоопкерчилигин сезе билүүсү, жеке даярдыгынын деңгээли жана аны

өнүктүрүүнүн мүмкүн болгон жолдорун билүүнү талап кылат. Мурдагы этаптан айырмачылыгы мында студенттин өз алдынча иштөөсүнө басым жасалат, окутуучунун студентке көрсөткөн көмөгү минималдуу болот.

В.Л.Ким, Г.Д.Панковалар студенттин өз алдынча иши жөнүндө буларды айтышат: “студенттин өз алдынча иши анын логикалык ой жүгүртүүсүн, ар тараптуу өнүгүүсүн, чыгармачылык активдүүлүгүн жана ишмердүүлүгүн өнүктүрөт” [80, 16-б.].

Биздин оюбузча, бул этаптын максаты даярдоонун инвариативдүү компонентине жетишүүгө мүмкүндүк берет. Студенттер ОТТ боюнча тапшырмаларды аткарышат, өз алдынча практикалык, тарбиялык иштерди пландаштырып уюштурушат, бүтүрүүчү курстук иштерди жазышат.

Болочок мугалимди ОТТго даярдоону уюштуруунун эффективдүүлүгү көпчүлүк учурда окутуунун методунан, технологиясынан жана тандап алган формасынан көз каранды болоорун белгилейбиз.

А.А.Погодина өзүнүн эмгегинде: “окутууну уюштуруу формасы педагогикалык илимде белгилүү тартипте жана иреттүүлүктө ишке ашырылуучу, мугалим менен окуучунун макулдашылган ишмердүүлүгү” [149, 160-б] катары түшүнөт. Окутууну уюштуруунун методун, салттуу түрдө мугалим менен окуучунун бири-бири менен байланышкан удаалаш аракетинин системасы катары карашат, ал билим берүүнүн мазмунун өздөштүрүүнү камсыз кылат.

Практикада окутуунун формасын жана методдорун уюштурууда алардын байланышы жана бири-бирин шарттагандыгын белгилөө зарыл.

Окутуунун технологиясынын маанисин түшүнүүдө окумуштуулар: Л.В.Байбородова, И.Б.Бекбоев, Э.М.Мамбетакунов, Т.М.Сияев, А.П.Чернявская жана башкалардын оюна таянабыз, алар окутуунун технологиясын педагогикалык процесс катары ал эми анын катышуучуларын ишмердүүлүктүн процедурасы катары карашкан [27; 28; 34; 103; 192].

И.С.Болджурова “активдүү окутуунун идеологиясы окуучу менен окутуучунун өздүк активдүүлүктөрүнө, алардын биргеликте жемиштүү ишмердүүлүгүн уюштурууга негизделгендигин” [38, 107-б] белгилейт.

Окутуунун технологиясы – билим берүү стандартында, окуу программасында көрсөтүлгөн максатка жетүү үчүн окутуунун методдорун, каражаттарын, формаларын, шарттарын иштеп чыгуунун, тандоонун, колдонуунун жана текшерүүнүн жолу [103].

Экспериментти жүргүзүүдө окутуунун жана тарбиялоонун методдору максатка ылайык (**талкуу, оюн технологиялары, сынчыл ойлом**) колдонулду [191]. Бул методдор ОТТго студенттерди даярдоодо пайдаланууда өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ экендиги атайын курсту окутууда, практика учурунда студенттердин сабак процессинде жана сабактан тышкары тарбиялык иш чараларды жүргүзүүсүндө эске алынды.

Болочок мугалимди ОТТго даярдоодо колдонулган методдордун айрымдарына кайрылабыз.

Лекция – окутуу формасы, ОТТго даярдоо системасында студенттерге толеранттуулук педагогикасынын негизги илимий-теориялык жоболору, коомдогу толеранттуулук проблемалары менен таанышууга мүмкүндүк берет.

Толеранттуулукка тарбиялоо курсун окутууну уюштурууда лекциянын башка түрлөрү да колдонулат.

- **Бинардык лекция (лекция-диалог)** – эки лектордун баарлашуусу формасында өткөрүлөт: педагогдун студенттер менен, изилдөөчүлөр тобунун окутуучулар менен [103].

- **Проблемалык түрдөгү лекция** – студенттерди илимий изденүүгө түрткү берүүчү максатта кызмат кылат жана изденүүчүлүк ишмердүүлүк жөндөмүн калыптандырат. Мисалы мини-дискуссия, гипотезаларды коюу, проблеманы чечүү үчүн мүмкүн болгон жолдорду аныктоодо колдонсо болот.

- **Лекция-конференция** – илимий-практикалык багыты менен айрымаланат, ал жерде алдына ала проблемалар коюлуп, ага карата узактыгы 5-10 минуталык докладдар даярдалат. Лекциянын бул түрү “Толеранттуулукка тарбиялоо” курсун окутууда кеңири колдонулушу мүмкүн. Бул лекциялар лекторлук ишмердүүлүктөгү кесиптик чеберчиликтин үлгүсүн көрүүгө, тажрыйба топтоого, илимий-изилдөө иштерине аралашууга мүмкүндүк берет.

ОТТго студенттерди кесиптик даярдоодо студенттин лекциялардан алган билимдеринин же өз алдынча иштөөсү аркылуу алган маалыматтарынын базасынын негизинде алардагы ишенимди калыптандыруучу окутууну уюштуруунун дагы бир формасы катары **семинарды** рационалдуу пайдалануу керек.

Толеранттуулукка тарбиялоо боюнча семинарларды өткөрүүнүн негизги проблемасы, маселелери болуп, студенттин өзүнүн позициясын билдирүүсү, талкууланып жаткан маселе боюнча өз оюн айтуусу жана эл алдында сүйлөөсү, баарлашуусу, сабакта толеранттуу өз ара аракеттешүүнүн шартында ишкердик кызматташуу маданиятын калыптандыруу зарылдыгы болуп саналат.

Биздин оюбузча, семинардын иши ойлордун плюрализминин айланасында болуусуна мүмкүндүк берет, өз оюн билдирүүдө баалабоо, аналитикалык мүнөздөгү тапшырмаларды колдонууга, өзүнүн жеке көз карашын аргументтөөнү талап кылган мисалы, педагогдун сөзү, анын баарлашууга багыттоосу, сабак учурунда кызматташуусуна мүмкүнчүлүктөрдү жаратат.

Семинардын түрү окутуу максаты аркылуу аныкталат. Студенттерге өзүнүн жеке ишмердүүлүгүнүн негизинде окутуу продуктын түзүүгө мүмкүндүк берүүчү эвристикалык семинарлардын эффективдүү түрүнө кенен токтолобуз. Эвристикалык семинарларды тандоодо А.В.Хуторскойдун классификациясына таянабыз [188].

Идеялардын генерациясы семинары – эвристикалык семинардын түрү, бул жерде идеялардын генерациясы жуптарда ишке ашат (генератор жана уюштуруучу) [188]. Генератор белгиленген проблема боюнча бардык материалды айтып берет, уюштуруучу генераторго тема боюнча суроолорду берет, талкуу учурундагы негизги жоопторду жана жыйынтыктарды белгилеп алат. Андан кийин педагог жуптар менен төмөндөгү алгоритмде баарлашат: блок-материал боюнча схема, терминдерди билүүсү, тартыш суроолорду талкуулоо. Андан ары жуптар маалыматты тандап, негизгилерин бөлүп алып, калган студенттердин алдында презентация жасайт.

Рефлексивдик семинар – эвристикалык семинардын бир түрү, өтүлгөн

сабактардагы жыйынтыктар талкууланат, студенттердин билим алуудагы ишмердүүлүк жөндөмү жана алынган маалыматтын өзгөчөлүгү анализденет [188].

Биз рефлексивдик семинарды салттуу түрдө бир нече сабактардан кийин өткөрүүнү сунуштайбыз, себеби студенттерде толеранттуулукка тарбиялоо проблемалары боюнча маалымат болушу керек. Семинардын жүрүшүндө студенттер майда топтордо иштешет жана берилген суроонун алкагында ойлорун айтышып, идеяларын топтошот. Ар бир топтон презентация жасалып, жалпы топтук талкуу жүргүзүлөт.

Иштиктүү оюн – сабакты уюштуруунун формасы, проблема менен байланышкан өндүрүштүк, окуу жана изилдөө маселелерин чечүү жөндөмүн калыптандырат.

Практикум – окуу сабактарын уюштуруу формасы, студентте практикалык жөндөмдү калыптандыруучу жана өнүктүрүүчү, тажрыйбаны актуалдаштыруучу, теориялык маалыматты акылдан өткөрүү үчүн шарт түзүү, тема боюнча билимди жалпылоо жана системалаштыруу [175; 176].

Практикумдарды уюштурууда студенттер өз алдынча практикалык жана лабораториялык жумуштарды аткарышат.

“Толеранттуулукка тарбиялоо” курсу боюнча практикумда студенттер педагогикалык кырдаалдарды чече алышат, практикалык түрдөгү көнүгүүлөрдү аткарышат, толеранттуулукка тарбиялоо багытындагы практикалык тапшырмаларды чечүү боюнча сунуштарды иштеп чыгышат. Бул учурда тигил же бул тапшырманы аткаруу үчүн студенттер жуптарда же майда топтордо иштешет, мында алардын чыгармачыл баарлашуусу үчүн жана кызматташуусуна, окуу-изилдөө иштерине шарт түзүлөт.

Конференция – окуу сабактарын уюштуруу формасы, окутуунун илимий ишмердүүлүк түрүнө жакын.

Берилген бул форманы уюштуруунун эффективдүүлүгү бир катар методикалык талаптарды сактоого шартталган: чыгып сүйлөө үчүн студент тарабынан теманын өз алдынча тандалып алынышы, конференциянын

белгиленген убакытта өткөрүлүүсү жана тиешелүү аудиториянын болушу, чыгып сүйлөө үчүн регламенттин белгилениши [176; 182].

Тренинг – топтогу инсандар аралык мамиленин өнүгүүсүнө, окуу материалынын интенсивдүү өздөштүрүлүшүнө жана катышуучулардын активдүүлүгүнүн жогорулашына көмөктөшүүчү методдор колдонулуучу окутууну уюштуруунун формасы [102;]. Тренинг толеранттуулукту өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет, айрым компетенцияларды калыптандырат, даярдоонун коммуникативдик-ишмердүүлүк компоненти, толеранттуулук менен дал келген инсандын сапаты жана касиеттери.

Тренингдин эффективдүү жүрүшү үчүн төмөндөгү талаптарды эске алуу керек: иштелип чыккан тренингдин программасынын жана планынын болушу, тренингдин структурасынын сакталышы (көнүгүү, негизги мазмуну, рефлексия), тренингдин узактыгы максималдуу 1саат 20 минута, өзүнчө каана, алып баруучунун психологиялык компетенттүүлүгү [44; 176].

Болочок мугалимди ОТТго даярдоо процессинде “Толеранттуулукка тарбиялоо” тандоо курсу боюнча тренингдер сунушталган. Курсту окутуунун алдынан биз студенттердин толеранттуулуктун өнүгүүсү жана ага тарбиялоо жөнүндө канчалык маалыматы бар экендигин аныктап алууну сунуштайбыз. Бул жыйынтыктын негизинде лекциялык жана тренингдин сааттары аныкталат.

Өзгөчө белгилей кетүүчү нерсе, студенттерди көпчүлүк учурда ОТТго даярдоо процессиндеги белгилүү окутуу формасын колдонуунун эффективдүүлүгү жана натыйжалуулугу көпчүлүк учурда туура тандалып уюштурулган **окутуу методдорунан** көз каранды.

И.Б.Бекбоев: “Окутуу методу – окуучуларга билим, билгичтик, көндүмдөрдү берүүгө жана өстүрүп өнүктүрүүгө багытталган мугалим менен окуучулардын арасындагы максаттуу өз ара биргелешип аракеттенүүлөрүнүн ыкмасы” [34, 17-б.] катары белгилейт.

Э.М. Мамбетакунов, Т.М. Сияевдер окутуунун методун төмөндөгүдөй беришет: “Мугалимдин окутуу ишмердүүлүгү менен бирге окуучулардын жаңы материалды жогорку деңгээлде уюштуруу жана жүргүзүү б.а., окуу максатына

жетүү үчүн алдына коюлган дидактикалык маселелерди чечүүдө окуучулардын окуу-таануу ишмердүүлүгүнүн ыкмасы, жолу болуп саналат” [106, 54-б].

Окутуу методу – окуучуларга билим, билгичтик, көндүмдөрдү берүүгө, аларды тарбиялоого жана өстүрүп-өнүктүрүп чыгармачыл инсандыкка даярдоого багытталган мугалим менен окуучулардын арасындагы өз ара максаттуу биргелешип аракеттенүүлөрүнүн ыкмасы. Окутуу методу үч нерседен: окутуунун максатынан, окуучунун окуп үйрөнүү методдорунан жана окутуучунун окутуу методдорунан турат [106].

ОТТго болочок мугалимди даярдоо процессинде баарлашуу жана аңгемелешүү ыкмаларын колдонууга өзгөчө көңүл бурууну сунуштайбыз. Бул ыкмаларды сабаттуу колдонуу болочок мугалимге толеранттуулукка тарбиялоодо татыктуу мектеп боло алат жана өзүндө башкалар менен карым-катнаш кыла билүү жөндөмдүүлүгүн калыптандырат, жүрүм-турумун оңдоп түзөөгө түрткү берет. Ошону менен бирге эле студенттерди ОТТго даярдоодо аңгемелешүү жана баарлашуу методдорун пайдаланып, алардын толеранттуулугунун, кесипке болгон даярдыгынын деңгээлин аныктоого мүмкүндүк берет.

Видеометод – материалды көрсөтмөлүү кабыл алуудагы жана көрүү аркылуу маалымат алуудагы эффективдүү методдордун бири, Ж.У.Байсалов жана А.А.Погодиналар бул методду билимди жеткирүү үчүн эле колдонбостон, “билимди контролдоодо, бышыктоодо, кайталоодо, жалпылоодо, системалаштырууда да колдонулуп, натыйжада бардык дидактикалык функцияны аткарат” [30, 373-б; 149] деп белгилешет.

И.П. Подласыйдын ою боюнча, видеометодду колдонуу менен тема боюнча толук, так маалымат алууга болот, окутуу процессиндеги көрсөтмөлүүлүктүн ролун жогорулатат, окуучулардын кызыгуусун жана суроо-талабын канааттандырат, мугалимди билимди, көндүмдү, билгичтиктерди көзөмөлдөө жана коррекциялоо, дептерлерди текшерүү сыяктуу техникалык иштен бошотот, толук, системалык жана объективдүү көзөмөлдү уюштурууга мүмкүндүк берет [150, 374-б.].

Бул методдун эффективдүүлүгү анын так жана ойлонуу менен пайдалангандыгы (методдун максаты, окутуу процессине логиканын камтылышы, суроолор жана анализ ж.б.), көрсөтүүнү уюштуруу, көрсөтүү аяктагандан кийинки рефлексия аркылуу аныкталат.

Таанып билүү (дидактикалык) оюндары – “атайын түзүлгөн кырдаалдар, реалдуулукту моделдештирүү аркылуу окуучуларга кырдаалдан чыгуу жолдорун табууну сунуштоо” [150, 377-б.], ал окуучуларда таанып билүүгө түрткү берет.

Таанып билүү оюндарынын түрлөрү бар, алардын негизги маселеси болуп: белгилүү сапаттарды көрсөтүү (симуляциялык оюндар), проблеманы чечүү жолдорун иштеп чыгуу (оюн ыкмалары жана инсценировка) саналат [150].

Салттуу *симуляциялык оюндар* – студенттерди ОТТго даярдоо процессинде мурда реалдуу аракет эткендей педагогикалык кырдаалдын көп жактуу талдоо, жалпылоо зарыл болгон кырдаалда колдонулат.

Мисалы, студенттерге төмөндөгүдөй тапшырманы талдоону сунушташ керек: “Биз баарыбыз ар түрдүүбүз, бирок бардыгыбыз биргебиз” деген сабакты сунуштайбыз, негизги маселе толеранттуу жүрүм-турумду, көз карашты калыптандыруу болуп саналат. Класста динге берилген 2 окуучу бар. Ал окуучуларды классташтары кабыл алышпай бөлүп коюшкан. Бул проблеманы мугалим талкууга коюп, мамилени жакшырткысы келет, бирок калган окуучулар уккусу келбейт. Мугалим сабакты кантип өткөрсө болот?

Студенттердин бири класс жетекчинин ролун аткарат, 2 студент башка диндин өкүлүнүн ролун аткарат, калган студенттер класстагы окуучулар болушат, кырдаал ойнолгон соң студенттерди майда топторго бөлүп, кырдаалды чечүүнүн бир нече жолун жана анын таасирин иштеп чыгуу студенттерге сунушталат. Алар өз иштеринин жыйынтыгын салыштырышып, талкууга алышат. Кээде студент кырдаал менен толук тааныш болуп калган учуру кездешет, мындай шартта студенттерди окутуу ишмердүүлүгү төмөндөгүдөй түзүмдө болот: байланыш-аракеттин өрчүшү – конфликт-чечим-аракеттин басандашы же абалдын андан ары курчушу – жаңы проблема. Бул

эки учурда да студенттер педагогикалык ишмердүүлүктү талдоого аракеттенет, педагогдун позициясын түшүнө билүүгө түрткү берүү, толеранттуу аңсезимдин жана жүрүм-турумду калыптандыруунун механизмдери, мыйзам ченемдүүлүктөрүн аныкташат.

Инсценировкалоо методу – атайын даярдалган сценкаларды көрсөтүү менен баарлашуу, дискуссия формасында өтөт. Симуляциялык оюндарды уюштуруудан айрымаланып инсценировкалаштыруу көбүрөөк даярдыкты талап кылат [188].

Аны пландаштыруу, катышуучулар тарабынан сценканын мазмуну ойлонуштурулат, ролдор бөлүштүрүлөт, андан кийин сценка көрсөтүлүп, ал жерде болуп өткөн окуяга талдоо жүргүзүлөт. Ошондуктан болочок мугалимдин ОТТдо кесиптик ишмердүүлүгү анын чыгармачылыгы, моделдештирүүсү, долборлоосу, дайыма изденүүчүлүгү, ой жүгүртүүсү менен байланышкан.

Бул ишке студенттерди даярдоо системасында окутуунун эвристикалык методуна артыкчылык берүү зарыл. Ал студенттердин өз алдынча билимдерге ээ болуусуна, өзүнүн жеке ой толгоолору, жеке ишмердүүлүгү аркылуу чындыкты ачуусуна мүмкүндүк берет.

Биз өзүбүздүн практикалык ишибизде А.В. Хуторскойдун эвристикалык методунун классификациясына таянабыз. Ал классификация боюнча төмөнкүдөй топторго бөлүнгөн: когнитивдик, креативдик, уюштуруучу-ишмердүүлүк.

Окутуунун когнитивдик методунун эффективдүүлүгүн камсыз кылып берүүчү факторлордун ичинен белгилүү окуу кырдаалында окутулуп жаткан материал же объект тууралуу студентте баштапкы билимдердин болуусу, иш аракеттин мугалим тарабынан аткарылуу тартибинин сабаттуу түшүндүрүлүшү, анын колдонулуусу маанилүү болуп саналат [188].

Эмпатия методу – бул башка объекттин абалына кирүү мүмкүндүгү.

Толеранттуулукка тарбиялоо проблемаларына арналган сабактарда студенттерге өздөрү жашап жаткан чөйрөдөгү субъекттердин ордуна өзүн

коюуну сунуштоого болот. Бул учурда идентификациялоо ыкмасын пайдалануу зарыл. Ошол субъекттин “кейпин” кийип, ал сезгенди сезип, ал туш болгон абалга кирип, анын абалын жон тери менен сезе билүү керек [188; 198].

Студенттердин ички сезимдерин жаздыруу, сүрөт тарттыруу, оозеки, белгилер формасында билдирүүнү сунуштаса болот. Мында маанилүү болуп, мүмкүн болгон иш аракетке анализге студенттин иш аракетинин максаттуу багытталганы болуп саналат.

Эрежелерди конструкциялоо методу – окутуунун жолу, студенттерге өз алдынча белгилүү бир эрежелерди түзүүгө, “ачууга” мүмкүндүк берет. Ал коллективде же жеке аткарылышы мүмкүн [188].

Мисалы “Толеранттуулукка тарбиялоонун формасы жана методдорун” окуп үйрөнүү процесси учурунда студенттерге тигил же бул форманы же методду колдонууда эффективдүүлүгүнүн эрежесин түзүүнү сунуштаса болот.

ОТТго студенттерди даярдоо процессинде аларга өздөрүнүн жеке окутуу продуктысын түзүүгө көңүл бурууну сунуштайбыз жана ага креативдик методдорду колдонуу аркылуу жетишет.

Окутуунун креативдик методдорун эффективдүү колдонууну камсыз кылуучу шарты болуп, студенттин өз оюн эркин билдирүүсүнө көңүл буруу, жагымдуу чөйрө түзүү (окутуунун продуктысына өз баасын берүү, конструктивдүү сын-пикир ж.б.), окутуу процессинде ыкманын максатка ылайыктуу жана логикалуу колдонулушу саналат.

“*Мээ чабуулу*”- окутуу ыкмасы, мүмкүн болушунча талкуулануучу, каралуучу суроо боюнча көбүрөөк идеяларды жалпы топтук ой жүгүртүү жана талкуулоо аркылуу топтоого мүмкүндүк берет [188]. Бул методду “Этникалык жамааттар” (этникалык жамааттарды кантип жараштыруу керек) деген теманы коомтаануу дисциплинасында колдонууну сунуштайбыз. Ата-эне мамилесиндеги толеранттуулук проблемасы (балдардын ата-энесине толеранттуу мамилеси жана ата-энелер балдарына кантип толеранттуу боло алат) – “Толеранттуулукка тарбиялоо” курсунда ж.б.

Окуучунун максаты методу – студентке өз алдынча окутулуучу материалдын маанилүү экендигин билүүгө, аны окутуунун максатын,

маселелерин аныктоого, максатты тандоого, окутуу максаттарынын жана маселелеринин өздүк таксономиясын түзүүгө, рефлексиянын негизинде максаттарды формулировкалоо, жеке максаттарды топтун максатына айландырууга мүмкүндүк берүүчү окутуу ыкмасы [196].

Мисалы толеранттуулукка тарбиялоо боюнча тандоо курсуна катышкан студенттер өздөрүнүн курстан күтүүлөрүн, курсту окуудагы жеке максаттарын жана маселелерин аныкташып, окутуудагы белгиленген шарттарды жана иш аракеттерди ишке ашырууда белгиленген максатта жана маселелерде ийгиликтерге жетишүү мүмкүндүгү. Курс боюнча акыркы сабакта коюлган максат жана маселелер боюнча канчалык ийгиликтерге жетишкендигин билүү максатында жыйынтыктоочу рефлексияны уюштурууга болот.

ОТТго студенттердин кесиптик даярдыгын калыптандыруу максатында окутуунун ар түрдүү заманбап технологиялары колдонулушу мүмкүн.

В.Л.Ким, Г.Д.Панковалар адистин кесиптик даярдыгын калыптандырууда компьютердик программалардын мүмкүнчүлүктөрүн мындайча белгилейт: “компьютер мугалим менен студенттин ортосунда ортомчу катары кызмат кылат, ал студенттин өз алдынчалуулугун, ишмердүүлүгүн, чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүүгө, билим сапатын жогорулатууга шарт түзөт” [80,15-6].

Мультимедиялык лекциялар, билимдерин текшерүү үчүн тестирлөөчү программалар болочок мугалимди ОТТго даярдоо процессинде студенттердин белгилүү билимдерге ээ болуу, өздөрүнүн билим деңгээлин текшерип, өзүн-өзү баалоо мүмкүндүгүн түзөт.

Дебаттар технологиясы – конструктивдүү өз ара аракеттешүү жана толеранттуу өз ара аракеттешүү тажрыйбасына, интеллектуалдык диалогго негизделген [188].

Окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого студенттерди даярдоо практикасы окутуунун дагы бир эффективдүү технологияларынын бири болуп портфолио технологиясы экендигин көрсөтөт.

Портфолио технологиясы – студенттин тигил же бул чөйрөдө жеке жетишкендигин туюндурган иреттелген иш аракеттин жана операциялардын

иреттелген комплекстүү системасын түшүндүрөт. И.О.Загашев, С.И. Заир-Бектер портфолио жөн эле документтердин папкасы эмес, окуучунун алдына ала пландалган жеке ийгиликтеринин тандалмалары экендигин белгилешет [66].

Портфолионун үстүнөн иштөө өзүнүн өнүгүүсүн пландаштыруу жөндөмүн калыптандырууга жана топтолгон маалыматты анализдөөгө мүмкүндүк берет деген изилдөөчүлөрдүн көз карашына кошулабыз. Ошону менен бирге студенттерди ОТТго даярдоо системасында портфолио студенттердин өз алдынча изденүүсүнө, жеке педагогикалык практикасында ОТТну уюштурууга кызыгууга, студенттин жеке өзгөрүүсүндөгү рефлексия, мурда алган жана кийинки билимдерин ортосундагы байланышты түзүүгө түрткү берүү үчүн колдонулат [66].

“Толеранттуулукка тарбиялоо” тандоо курсунун алкагында тематикалык портфолиону жабдуу боюнча студенттердин ишмердүүлүгүн уюштурууга болот. Бул технологияны пайдалануунун эффективдүүлүгүн анализдөөнүн жыйынтыгы менен биз төмөндөгүдөй жыйынтыкка келдик: тематикалык портфолио окутуунун технологияларынын бири катары бир катар маанилүү функцияларды аткарат. Алар:

- *Билим берүүчүлүк* – ОТТ боюнча жаңы билим, көндүмдөргө ээ болууга мүмкүндүк берет (эң негизгиси изденүүчүлүк жана материалды чыгармачыл иштеп чыгуу боюнча жөндөмдүүлүгү) ;
- *Диагностикалык* – балдарды толеранттуулукка тарбиялоону өз алдынча уюштурууга студенттин даярдыгынын деңгээлин аныктоого мүмкүндүк берет (баалоо каражаты болуп саналат).
- *Рефлексивдик* – студенттерге рефлексияны уюштуруу боюнча тажрыйбага ээ болууга мүмкүндүк берет;
- *Мотивациялык-презентативдик* – ОТТ проблемасына өзүнүн ой жүгүртүүлөрүнүн жыйынтыктарын көрсөтө билүүгө, аны окуп үйрөнүүгө түрткү берет [58].

Студенттерди ОТТго даярдоо процессинде билимин текшерүү жана бул ишмердүүлүккө карата даярдыгын диагностикалоого көңүл бурулуусу керек.

Ошондуктан студенттердин билимине жана көндүмүнө учурдагы, аралык, жана жыйынтыктоочу көзөмөл жүргүзүү маанилүү болуп саналат. Учурдагы жана аралык баалоодо тесттерди жана текшерүү иштерин колдонуу максаттуу. Баалоонун жыйынтыгы даярдоо процессин андан ары дифференцирлөөгө мүмкүндүк берет.

“Толеранттуулукка тарбиялоо” тандоо курсун окуу учурунда баалоонун рейтингдик системасын колдонууга болот. Ал окутууну жекелештирүүгө эле шарт түзбөстөн, курсту чыгармачыл ойлонууга мүмкүндүк берет (бул учурда студенттер окутулуп жаткан ар бир темага өз алдынча тапшырмаларды тандашат). Тапшырмалардын татаалдыгы ар түрдүү деңгээлде жана мазмунун өздөштүрүүнүн түрдүү деңгээлин аныктайт. Баалоонун бул системасы студенттерге мыкты окууга мүмкүндүк берет, текшерүү иштеринин алдындагы коркунучту жоготот.

Студенттерди ОТТго даярдоо процессинде көңүлдү рефлексияга буруу керек. Анын жүрүшү менен студенттер өзүнүн окуу ишмердүүлүгүн: ишмердүүлүктүн жыйынтыктарын жана жолдорун, окутуу процесси учурундагы проблемалар жана аны чечүү жолдорун таанып билишет.

Рефлексия учурдагы жана жыйынтыктоочу түрүндө болоорун белгилейбиз. Учурдагы рефлексияда даярдоонун белгилүү этабында (маалыматтын бир бөлүгү менен таанышкан соң, ишмердүүлүктүн маанилүү түрүн аткарган соң ж.б.) студент ишмердүүлүгүн токтотуп, аткарылып жаткан иштин жолдоруна, жетишип жаткан ийгиликтерине анализ кылып, анын айрым элементтерине көңүл буруп алуусу максатка ылайыктуу. Бул аркылуу студент окуп жаткан материалындагы пайда болгон ой-пикириндеги карама-каршылыктарды тактап, айкындап, андан аркы өз ишмердүүлүгүн аныктоосуна мүмкүндүк болот.

Жыйынтыктоочу рефлексияны окуу материалындагы чоң бөлүмдү окуп бүткөндө, курс бүткөндө өткөргөн максатка ылайыктуу [188].

Мисалы жыйынтыктоочу рефлексияда “Толеранттуулук проблемасын окуп үйрөнүүдө менин эң чоң жетишкендигим кайсыл?”, “Кантип мен бул ийгиликке жетиштим?”, “Окууда мендеги эң чоң кыйынчылык кайсыл болду?”, “Мен аны

кантип жеңдим же кантип жеңгени жатам?” деген сыяктуу суроолорду берүүгө болот.

Студенттердин рефлексиялык ишмердүүлүгүн активдештирүүнүн ыкмасы болуп, оозеки рефлексия ыкмасы саналат: оюн эркин билдирүү, болуп жаткан окуяга карата мамилесин көрсөтүү, чагылдыруу, сабактын жыйынтыгы аркылуу, тренингдик көнүгүүлөр аркылуу, чыгармачыл иште өздүк аткаруусу, сунушталган тема боюнча чыгып сүйлөөсү (бүтпөй калган ой толгоолор: “Менде ачык айкын сезимдерди пайда кылды...”, “теманы окууда мен үчүн проблема болуп калды...”, “толеранттуулукка тарбиялоо үчүн менимче педагогикалык кызматташтык идеясын... катары колдонуу мүмкүн”).

Мисалдардан көрүнүп тургандай, педагог тарабынан сунушталган бүтпөгөн тезистер таасирлерди жана жон тери менен сезе билүүнү, ой жүгүртүү процессиндеги жеке өзгөчөлүгүнө, материалды өздөштүрүү жөндөмдүүлүгүнө жана керектүү билимди калыптандырууга негизделген.

Андыктан рефлексия предметтик билимдердин жана көндүмдөрдүн мазмундук, ошондой эле студенттин окуу ишмердүүлүгүнүн психологиялык жактарын чагылдырат.

Рефлексия процессин активдештирүү максатында жазуу рефлексиясын колдонууну сунуштайбыз: эссе, сочинение, ой толгоо, рефлексиялык багыттагы ырларды жазуу (синквейн), жазуу түрүндөгү анкеталар, сүрөттөр, графикалык чиймелер, таблицалар ж.б. [77].

Даярдык деңгээлин баалоо студенттердин илимий изилдөө иштери (СИИИ) аркылуу да ишке ашат. Ар кандай изилдөө иши аяктагандан кийин, оозеки топтук же жеке рефлексия өткөрүлөт, аткарылган иш жөнүндө отчет, студенттин илимий ишине илимий жетекчинин пикири, эксперттин ою болот.

Ар бир окуу жылынын аягында изилдөөчүлөр тобунун мүчөлөрү отчеттук кеңешмелерди өткөрүүсү керек, ал жерде ар бир студент өзү аткарган иши тууралуу отчет берүү сунушталат.

Ошондуктан СИИИ уюштуруу процессинде студенттин ишмердүүлүгүн сырттан баалоо дайыма рефлексия менен дал келүүсү керек. Анткени ал

студенттин окутууну таануусун, студенттин аналитикалык жөндөмүн камсыз кылат.

Педагогикалык практика мезгилинде учурдагы жана жыйынтыктоочу баалоо, анализдөө жана өздүк анализ аркылуу да болот.

ОТТго даярдыгынын деңгээлин баалоого базалык мектептердин мугалимдери жана методисттер тартылат. Алар үчүн атайын эксперттик баалоонун методдору иштелип чыгуусу керек.

Педагогикалык практика учурунда студенттердин өздөрүнүн да даярдыгынын деңгээлин баалоого мүмкүндүк берүү керек. Практиканын жыйынтыгы студенттердин, мугалимдердин, методисттердин катышуусунда атайын жыйынтыктоочу конференцияда чыгарылат.

Даярдоо процессинин жыйынтыгы жөнүндө так маалымат алуу максатында моделдин тажрыйба-эксперименттик элементине практикалык методдор тандалган: алгачкы маалыматтарды жыйноо, байкоо, анкетирлөө, сурамжылоо, студенттердин ишмердүүлүгүнүн жыйынтыгын үйрөнүү, жыйынтыктарды иштеп чыгуунун статистикалык методдору жана башка каражаттар; даярдык компоненттерин калыптандыруу деңгээлин үйрөнүү үчүн диагностикалоо методдору иштелип чыккан.

Студенттерди ОТТго даярдоо каражаттарынын бири студенттердин илимий-изилдөө иштери жана педагогикалык практика эсептелет.

Студенттерди ОТТго даярдоону уюштуруу тажрыйбасы өз алдынча практикалык ишмердүүлүгүнүн андан аркы натыйжалуулугу көп жагынан билимди калыптандыруу стадиясында эле калыптанбастан изилдөө жөндөмдүүлүгү жана өз билимин жогорулатууга болгон муктаждыгына да байланыштуу экендигин көрсөттү.

Реалдуу педагогикалык практикада бул маселени чечүү педагогикалык мекемеде студенттин илимий изилдөө ишине туура келүүчү системага ылайык болушу мүмкүн. Мына ошого байланыштуу О.А.Абдулинанын пикирине кошулбай коюуга болбойт. Ал “изилдөө иши студенттин ишмердүүлүгүнө чыгармачыл-изденүүчүлүк мүнөз берет, студенттерде актуалдуу педагогикалык

проблемаларды аныктоо жана ага карата түздөнүү жөндөмдүүлүгүн калыптандырат, окутуу-тарбиялоонун оң натыйжаларына жетишүү максатында аны чечүү жолдорун табуу” [1, 102-б.] экендигин белгилейт.

Ошону менен бирге СИИИ студенттин илимий ишке жана чыгармачыл ишмердүүлүгүнө, кесипке ээ болуп жаткан жаштардын арасында илимий билимин жана алдыңкы педагогикалык тажрыйбасын таанытуу жөндөмүн өстүрүүгө багытталган. ОТТго студенттерди даярдоо системасында биз СИИИ төмөндөгүдөй формаларын пайдаландык: илимий жетекчинин студент менен жеке иштөөсү, чыгармачыл проблемалуу топ, билим берүү мекемесинин базасында изилдөө иши жана педагогикалык практика учурунда окуу-изилдөө маселелерин чечүү, рефераттар, курстук жана квалификациялык иштер, илимий-практикалык конференциялар жана семинарлар.

Жогоруда аталган ОТТго студенттерди даярдоо системасында колдонулган СИИИ формаларына мүнөздөмө беребиз.

СИИИ берилген бул формасы иштиктүү өз ара мамилени уюштурууда конструктивдүү өз ара аракеттешүүнүн үлгүсү катары көрсөтүүгө мүмкүндүк берет. Ошону менен бирге ОТТ процесси мугалимден аны уюштуруунун улам жаңы каражаттарын тынымсыз издөөнү жана натыйжасына көзөмөл кылып турууну талап кылат. Ошондуктан болочок мугалимде тажрыйбалык-эксперименталдык ишти жүргүзө билүү жөндөмү калыптануусу керек. Жаш изденүүчү менен тажрыйбалык-эксперименталдык ишти жүргүзүүнү жекече алып баруу СИИИ топтук жана массалык формада алып барганга караганда эффективдүү калыптанат.

Илимий изилдөөдө жеке конструктивдүү иштөө шартында студент менен илимий жетекчинин өз ара аракеттешүүсү – илимий жетекчи активдүү насаатчы позициясында, ал эми студент активдүү изденүүчү позициясында болот. Мына ушуга байланыштуу студенттин кесипкөй болуусунун өзгөчөлүктөрүн окуп үйрөнүүсү жана эске алуусун талап кылат.

Илимий жетекчинин методологиялык маданиятынын жана ОТТго даярдыгынын калыптангандыгын, студент менен чын дилден баарлашып,

каралып жаткан маселе боюнча кызыкдар экендигин билдирип жана биргелешип аткарган илимий ишинин жыйынтыгын көрсөтө алган, өз алдынча изденүүгө шарт түзгөн, студенттин изилдөө ишинин ийгилигин жана ийгиликсиз болуп калган учурларын сабырдуулук менен кабыл ала билген, пайда болгон проблеманы биргелешип чечкен жагдайларды эске алуу жөндөмдүүлүгүнөн көрүнөт.

Конструктивдүү илимий өз ара аракеттешүүнү уюштуруу үчүн жетекчи студентти илимий изденүүнүн бардык этаптарында сабаттуу коштоосу, изилденип жаткан проблеманы чечүү тажрыйбасы менен дайыма тааныштырып туруусу, эксперименталдык материалды түзүүгө көмөктөшүүсү, студент менен биргеликте изилдөөнү даярдоосу, ыкмаларын, натыйжаларын талкуулоосу зарыл [149].

В.Л.Ким, Г.Д.Панковалар мугалим менен студенттин өз ара аракеттешүүсүндө компьютердик программалардын мүмкүнчүлүктөрүн пайдаланууну сунушташат: “студент: өз алдынча ишинин жыйынтыгын мугалимге жөнөтүү жана мугалимден кеңештерди алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болот, окутуучу: студентке өз убагында кеңеш берет, окуп жаткан дисциплинасы жөнүндө өздөштүрүү деңгээлин көзөмөлдөйт, багыт берет, кайтарым байланыш жөнгө салынат” [80, 17-18-б]. Окумуштуулар сунуштаган бул мүмкүнчүлүктөрдү илимий изилдөө ишинин жүрүшүндө студент менен илимий жетекчиси пайдаланса натыйжалуу болот деп эсептейбиз.

Белгилей кетүүчү нерсе, илимий жетекчинин студент менен жекече иштөөсү тапшырмаларды аткаруу процессинде системалуу уюштурулуусу, педагогикалык практиканын вариативдүү бөлүгү катары каралган, изилдөө тобунун студент-катышуучусун коштоо, курстук жана бүтүрүүчү квалификациялык жумуштарды даярдоо учурунда, студенттин изилдөө проблемасы боюнча конкурстарга, конференцияларга катышуусу керек.

Студенттик изилдөөчүлөр тобу (СИТ) – студенттин жасап жаткан ишинин жыйынтыгына кызыкдар, изилденүүчү проблеманы чечүү жолдорун, илимий изилдөө ишинин формасын, изилдөөнү уюштурууну көздөгөн,

изилденип жаткан тармак боюнча компетенттүү окутуучу же окутуучулардын тобу болуп саналат.

Берилген бул форма студентке ОТТ проблемасын изилдөөгө жана чыгармачылыкка, практикалык, изилденүүчү процесстин өнүгүүсүн таанып билүүгө болгон кызычылыгын өнүктүрүүгө; ишкердик кызматташтык жана баарлашууга, биргелешкен илимий изилдөөгө үйрөтүү; жалпы иш үчүн жоопкерчиликти калыптандыруу; студенттин кесиптик жана инсандык өсүүсүнө, өзүн-өзү өнүктүрүү жана жогорку бийиктиктерге жетүүгө умтулуусуна түрткү берет.

ОТТ проблемасы боюнча изилдөөнүн катышуучулары төмөнкү маселелерди аткаруусу мүмкүн: 1-курстун студенттерине мектепке барганда класс жетекчинин милдети болгон класстык саатты өткөрүү, анын ичинде толеранттуулук проблемасы менен тааныштыруу максатында ОТТго маселелери боюнча мектепте маалымат бурчун уюштуруу ж.б.у.сыяктуу иштерди аткаруу максаттуу.

Төмөндөгү 2.1-таблицада берилген планда аткарылуучу иштердин негизги багыттары чагылдырылган. Планды катышуучулардын мүмкүнчүлүктөрүнө жана кызыкчылыктарына, окуу процессине, социалдык-маданий чөйрөгө жараша кошумчалоого жана түздөөгө болот.

Таблица 2.1 СИИИ болжолдуу планы

к/№	Багыттар	Айы	Жооптуу
1.	СИТ иш планын иштеп чыгуу СИТнун конкурстарда, долбоорлорлордо, ар түрдүү деңгээлдеги конференцияларда катышуусун пландаштыруу	сентябрь	СИТ төрагасы
2.	Толеранттуулук проблемасы боюнча курстук жана бүтүрүүчү курстук иштердин темасын бекитүү	сентябрь	Практика боюнча жетекчи
3.	Толеранттуулукка тарбиялоо багытындагы конференцияларды, семинарларды, иш чараларды уюштуруу	октябрь-декабрь	СИТ катышуучулары
4.	Практика учурундагы ОТТ (жогорку курстун студенттеринин	ноябрь	Студент- практиканттар

	практиканын жыйынтыгы боюнча отчеттору)		
5.	Көп маданияттуулук билим берүү мейкиндиги жана ОТТ проблемалары (педагогикалык практиканын отчету)	декабрь, май	Студент-практиканттар
6.	ОТТ проблемалары боюнча макалаларды талкуулоо	февраль	СИТ катышуучулары
7.	Студенттердин башка улуттун өкүлдөрү менен жолугушуусу	жыл ичинде	СИТ катышуучулары

Издөнүүчүлөр тобунун жеке планына жана студенттин ишмердүүлүк программасына ылайык, ар бир катышуучу жыл сайын көрсөтүлгөн проблема боюнча билим берүү мекемелеринде тажрыйба-эксперименталдык иштерди уюштуруусу зарыл.

СИИИнин мындай формасын колдонуунун эффективдүүлүгүн камсыз кылуучу төмөнкү шарттарды белгилейбиз: топтун ишине студенттердин өз эрки менен катышуусу, изилдөөнүн логикалык жактан так пландаштырылуусу, инсандык өзгөчөлүгүнө жана ар бир студенттин мүмкүнчүлүгүнө багытталган, иштиктүү илимий кызматташтыкты жана катышуучулардын интеллектуалдык баарлашуусун уюштуруу (тайпалардын отурумдары, студенттердин отчеттору, конференциялардын жыйынтыктарын демонстрациялоо, маалыматтар менен өз ара бөлүшүү, төмөнкү курстун студенттеринин изилдөө иштерине жогорку курстун студенттеринин жетекчилик кылып, көзөмөл жүргүзүүсү ж.б.).

Ошондой эле ОТТ проблемасы боюнча мүмкүн болгон курстук жана бүтүрүүчүлөрдүн квалификациялык жумушунун темаларын белгилейбиз: “Өспүрүмдөрдө жана балдарда гендердик толеранттуулукту калыптандыруу”, “Өспүрүмдөрдө жана балдарда толеранттуулукту тарбиялоо технологиясы”, “Толеранттуулукка тарбиялоо класс жетекчинин милдеттеринин бири катары”, “Башталгыч класстын окуучуларында толеранттуулукка багытталган адабияттардын жардамы менен тарбиялоо”, “Башталгыч класстын окуучуларында толеранттуулукка тарбиялоо патриоттуулук сапаттардын бири катары”, “Бүгүнкү мектептеги толеранттуу окутуу чөйрөсү”, “Болочок педагогдо педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруу”, “Компьютердик оюндардын өспүрүмдөрдө интолеранттуу аң-сезимдин калыптанышына

тийгизген таасири”, “Интернет сайттардын жаштарда интолеранттуулук аңсезиминин калыптануусуна тийгизген таасири” ж.б.

Курстук жана бүтүрүүчү курстук иштин маселелерине дал келип ишке ашырылуучу изилдөө, изденүүчүлүк ишмердүүлүгүнүн эффективдүүлүгү төмөндөгүдөй шарттарды камсыз кылып берет: каралып жаткан багыт боюнча изилдөө ишине карата муктаждыктардын болушу, илимий жетекчинин жана базалык мектептин мугалимдеринин студенттин изилдөө ишинин жыйынтыгына кызыкдар болушу.

Илимий – практикалык конференциялар жана семинарлар (ИПК, ИПС) – СИИИ формасы, ОТТ проблемасы боюнча бир катар суроолорду талкуулоого мүмкүндүк берет, өздөрүнүн билимдерин актуалдаштырат, изилдөө проблемасы боюнча практикалык тажрыйба жөнүндө түшүнүктөрдү калыптандырат.

Ар түрдүү илимий-практикалык конференцияларды, илимий-практикалык семинарларды уюштурууга жана өткөрүүгө илимий-изилдөө ишине катышкан жана “Толеранттуулукка тарбиялоо” курсун окуган студенттер тартылуусу керек. Бул студенттердин ишмердүүлүгүн активдештирүүгө, конференциянын, семинардын катышуучуларынын арасында иштиктүү мамилени оптималдаштырат, проблеманы окуп үйрөнүүгө түрткү берет, тажырыйба алмашууга шарт түзөт, студенттердин илимий кызматташуусун уюштурууга мүмкүндүк берет.

Толеранттуулук проблемасы жана ага тарбиялоо боюнча рефераттардын болжолдуу тематикасын 2.2-таблицасында сунуштайбыз.

Таблица 2.2 Толеранттуулук проблемасы жана ага тарбиялоо боюнча рефераттардын болжолдуу тематикасы

Дисциплинанын аталышы	Рефераттын тематикасы
Педагогика	“Толеранттуулукка тарбиялоо – заманбап педагогиканын актуалдуу проблемаларынын бири” “Толеранттуулукка тарбиялоо идеясы жана улуу

	педагогдордун эмгектериндеги сабырдуулук” “Заманбап көп маданияттуу билим берүү: теориялык идеялар жана алардын практикалык ишке ашырылышы ”
Психология	“Толеранттуулукка тарбиялоонун социалдык-психологиялык аспектери” “Мугалимдин жеке толеранттуулугу – анын кесиптик ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугу” “Жүрүм-туруму талапка жооп бербеген балада толеранттуулукту тарбиялоо”
“Педагогикалык чеберчиликтин негиздери”	“Толеранттуулук – мугалимдин негизги баалуулугу” “Мугалимдин педагогикалык ишмердүүлүгүндөгү ар түрдүү стилде толеранттуулугун көрсөтүү” “Педагогикалык этика жана педагогикалык толеранттуулук: алдыңкы идеяларды интеграциялоо проблемалары”
Коомтаануу	“Диний бөлүнүүлөр жана дин тутумуна болгон сабырдуулук проблемалары” “Ар түрдүү дүйнөлүк диндердеги толеранттуулук идеясы” “Өткөн кылымдардагы философдордун эмгегиндеги толеранттуулук идеясы”

Конкурстар, илимий-изилдөө долбоорлору, илимий жумалыктар.

Конкурстар, илимий-изилдөө долбоорлору, илимий жумалыктар – изилдөө ишинин формасы, студенттерге изденүүчүлүк жана илимий жактан өз жөндөмүн көрсөтүүгө, илимий теориялык жана практикалык тажрыйбасын жайылтууга, талдоого жана ОТТ проблемаларын чечүүгө мүмкүндүк берет.

Педагогикалык билим берүү мекемелеринде атайын илимий-изилдөө долбоорлорун, конкурстарды: 1-курстун студенттери менен конкурстарды, аймактагы билим берүү мекемелеринде ОТТ проблемасы боюнча бардыгы үчүн бирдей маалымат аянтчасын уюштурган илимий долбоорлорду ж.б. уюштурууга болот [152].

Илимий изилдөө ишинин эффективдүүлүгүн камсыз кылуу максатында студенттерди ОТТго даярдоонун каражаты катары бир катар маанилүү шарттарды сактоо:

- студент менен илимий жетекчинин чыгармачыл кызматташуусу;
- жаш изилдөөчүлөргө карата толеранттуу мамиле;
- студенттерге изилденүүчү материалды илимдин методологиясына таянуу менен эркин тандап алуу мүмкүндүгүн берүү;
- студенттердин конференцияларга, семинарларга, конкурстарга катышуусуна түрткү берүү;
- илимий-изилдөө ишинин бардык субъекттеринин арасында (студенттер, окутуучулар, педагогдор, окуучулар ж.б.) эркин ишкердик кызматташууга, интеллектуалдык баарлашууга мүмкүндүк берүүчү бирдиктүү маалымат изденүүчүлүк мейкиндикти түзүү;
- студенттер менен окутуучулардын биргелешкен туруктуу жана убактылуу иштөөчү изилдөө бирикмелерин түзүү;
- тиешелүү багыттагы дисциплиналардын окутуучуларын толеранттуулук проблемасы боюнча студенттер менен иш алып барууга көңүл буруу;
- студенттердин педагогикалык практикасынын методологиялык мүнөздөмөсү толеранттуулук проблемасын практикалык чечүүнү жана илимий-изилдөө ишмердүүлүгү менен байланышты камсыздайт;

Айтылгандардын негизинде студенттерге ОТТдо проблеманы окуп үйрөнүүгө илимий-изилдөө ишмердүүлүгү боюнча эксперимент жүргүзүүгө, өз алдынча изденүүгө, методологиялык маданияттын өнүгүүсүнө жана изилдөө жөндөмдүүлүгүнө мүмкүндүк берээрин белгилейбиз.

Ал эми 2.3-таблицада студенттер арасында проблема боюнча уюштурууга мүмкүн болгон илимий практикалык конференция (ИПК), илимий-практикалык семинарлардын (ИПС) болжолдуу темасы берилген.

Таблица 2.3 Студенттер арасында проблема боюнча уюштурууга мүмкүн болгон илимий практикалык конференция (ИПК), илимий-практикалык семинарлардын болжолдуу темалары

к/ №	ИПК жана ИПС аталышы	Максаты	Талкууга коюлуучу суроолор
1	Толеранттуулук-ка тарбиялоонун педагогикалык негиздери	Толеранттуулук ка тарбиялоонун теориясы жана методикасы тармагында компетенттүүлүктү өнүктүрүү	1. Толеранттуулук жана сабырдуулук: окшоштуктары жана айрымачылыктары. 2. Окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоо. 3. Өспүрүмдөрдүн интолеранттуулукту көрсөтүүсү. 4. Өспүрүмдөрдө жана балдарда толеранттуулукту тарбиялоонун шарттары жана каражаттары.
2	Толеранттуулук-педагогикалык өз ара аракет-тешүүнүн негиздери	Окутуу процессинде толеранттуу өз ара аракеттешүү жана аны уюштуруу жөнүндө билимдерди калыптандыруу	1. Мугалимдин педагогикалык этикасы жана толеранттуулугу. 2. Мугалимдин педагогикалык процесс учурунда субъектер менен толеранттуу кызматташуусунун өзгөчөлүктөрү. 3. Толеранттуу өз ара аракет-тешүүнүн принциптери.
3	Көп маданияттуу билим берүү чөйрөсүндөгү педагогикалык ишмердүүлүк	Көп маданияттуу чөйрөдө билим берүүнү уюштуруу проблемалары менен тааныштыруу	1. Көп маданияттуу билим берүү чөйрөсү. 2. Билим берүү мекемесинде ар түрдүү улуттагы окуучулар менен иштөөдөгү педагогдо жаралуучу кыйынчылыктар. 3. Ар түрдүү улуттагы окуучулардын этнопсихологиялык өзгөчөлүктөрү. 4. Педагогдун толеранттуулугу – көп маданияттуу билим берүүнү өнүктүрүүнүн бир шарты катары.

4	Көп маданият-туу билим берүү аселесин ишке ашырууга мугалимдерди даярдоо	Болочок мугалимди аталган багытта даярдоо жолдору боюнча тажрыйба алмашуу	1. Окутуу процессинде башка маданияттын өкүлдөрү менен педагогикалык өз ара мамилелешүүнү уюштуруу жолдору. 2. Мугалимдерди көп улуттуу коллективде иштөөгө даярдоонун заманбап багыттары. 3. Педагогикалык процесс учурунда окуучунун этно-психологиялык өзгөчөлүгүн эске алуу.
---	--	---	---

В.А.Сластениндин ою боюнча методологиялык маданиятты калыптандырууга концептуалдуу, проблемалуу, операциялык-стратегиялык окутуу процесси эле кызмат кылбастан, студенттин тикеден-тике илимий-изилдөө иши, ошондой эле методологиялык мүнөзгө ээ болгон педагогикалык практикасы да кызмат кылаарын белгилөөгө болот.

Мындай педагогикалык практика теория менен практиканын жана методологиянын бирдиктүүлүгүн, студенттин өз алдынча практикалык проблемаларды чечүүдө чындыкты издөөсү, биргелешкен ишмердүүлүктү уюштуруусу, илимий жетекчиси, педагог-практиктер, студент-коллегалары менен байланышы үчүн туура жолдорду табуусу аркылуу ишке ашат жана ал студенттин инсандык, кесиптик жактан өнүгүүсүнө мүмкүндүк берет.

Педагогикалык практика ОТТго студенттерди даярдоонун каражаттарынын бири катары төмөндөгүдөй функцияларды аткараарын белгилейбиз: билим берүүчүлүк, окуу-практикалык, аналитикалык-диагностикалык.

Педагогикалык практиканын билим берүүчүлүк функциясы студенттерде ар кандай түзүлгөн педагогикалык кырдаалда кантип оптималдуу чечим кабыл алуу жөнүндө билимдерди жана көндүмдөрдү калыптандырууга, тандап алган чечүү жолдорунун жыйынтыктарын алдына ала көрө билүүгө; толеранттуулуктун өнүгүү деңгээлин окуп-үйрөнүүгө, баланын жалпы психологиялык-педагогикалык мүнөздөмөсүн эске алып, толеранттуулукка тарбиялоодогу дайыма кездешүүчү кыйынчылыктарды алдына алууга; окутуу

процессинин бардык катышуучулары менен толеранттуу өз ара аракеттешүү процессин уюштурууга; балдардын жүрүм-туруму боюнча алардын адеп-ахлактык нормасы, ишенимдери жана жасаган иштери туура келе тургандыгын таанып билүүгө; себеп-натыйжанын, максаттар, жолдор, шарттар, тарбиялоонун жыйынтыктарынын ортосундагы байланышты көрө билүүгө мүмкүндүк берет.

Бул билимдерди жана көндүмдөрдү тизмектөөдө биз А.К.Маркованын мугалимдин ишмердүүлүгүнүн концепциясына таяндык [108].

Окутуу-практикалык функциясы билим, билгичтик, көндүмдү (ББК) практикалык колдонууга, толеранттуулукту калыптандырууда топтолуучу ар кандай тарбиялык кырдаалдарды өз алдынча чечүүгө мүмкүндүк берет.

Аналитикалык-диагностикалык функция студенттин толеранттуулукка тарбиялоо багытында өзүнүн практикалык ишмердүүлүгүн анализдөөгө, ошондой эле болочок педагогдогу педагогикалык толеранттуулуктун өнүгүү деңгээлин аныктоого жана ОТТго кесиптик даярдыгынын коммуникативдик-ишмердүүлүк компоненттеринин мүнөздөмөсүн аныктоого мүмкүндүк берет.

Методист менен биргеликте анализ кылуу менен студент өзүндө ББК өнүгүүсүнүн келечегин, инсандык сапаттардын, көз караштардын каралып жаткан багыт боюнча педагогикалык ишмердүүлүгүнүн эффективдүүлүгүнө мүмкүндүк түзөөрүн байкайт.

Педагогикалык практиканы ОТТго болочок мугалимди даярдоонун каражаты катары уюштуруу маанилүү принциптерди сактоону талап кылат.

Аларга: ЖОЖдун студенттеринин педагогикалык практикасынын принциптери, “студенттердин практикалык ишмердүүлүгү жана теориялык билимдеринин ортосундагы өз ара карым-катнаш, өз ара байланыш, системалуулук, студенттин практикалык даярдыгынын үзгүлтүксүздүгү, студенттин практикасына педагогикалык жетекчиликтин толук кандуулугу, ишмердүүлүгүнүн формасын жана мазмунун тандоодогу вариативдүүлүгү, педагогикалык көзөмөлдүн дал келүүчүлүгү, студенттин ишмердүүлүгүнө коллективдүү анализ, өзүн-өзү көзөмөлдөөсү, өз анализи, өзүнө баа берүүсү,

рефлексия, жалпы билим берүү мекемелеринин профессионалдык-педагогикалык өз ара аракеттешүүсү” [92, 9-б.] кирет.

ОТТго студенттерди даярдоо системасын моделдөө процессинде биз методологиялык мүнөзгө ээ болгон педагогикалык практиканын багытын аныктадык. Аларды төмөндөгүдөй тартипте карап көрөбүз:

1. ОТТ боюнча билим берүү мекемесинин ишмердүүлүгүн окуп үйрөнүү.

Педагогикалык практика өтүп жаткан учурда студент ошол мектептин ОТТ боюнча ишмердүүлүгү, тарбиялоо каражаттары жана шарттары, иш аракеттеринин жыйынтыктары менен таанышуусу, үйрөнүүсү керек. Көпчүлүк учурда проблема менен таанышуу мектептин тарбиялоо системасын үйрөнүүнүн алгачкы этабында жүрөт жана ал студентке практиканын алгачкы күнүнөн тартып эле, ошол мектептин практик-мугалимдеринин иш тажрыйбасына таянуу менен ОТТ боюнча өзүнүн тарбиялоо ишиндеги маанилүү багытты аныктап алуусуна мүмкүндүк берет.

Даярдоонун вариативдүү бөлүгүнө ылайык студенттер өспүрүмдөрдү жана балдарды толеранттуулукка тарбиялоо ишин андан ары ишке ашыруу боюнча сунуштарды иштеп чыга алышат.

2. ОТТ иши боюнча студенттин өз алдынча пландаштыруусу

Ишмердүүлүктүн бул түрү эң алгач мектеп коллективин изилдөө керектиги максатка ылайык экендигин көрсөтөт (окуучулардын бири-бирине болгон мамилеси, коллективдин структурасы жана өнүгүү деңгээли, балдардын тартиби ж.б.).

Коллектив үчүн толеранттуулукка тарбиялоо актуалдуу болсо жана ал дароо чечүүнү талап кылса, студент аны чечүү үчүн атайын иш аракеттерди жасай башташы керек (пландаштыруу, уюштуруу, ишти анализдөө).

Педагогикалык практиканын мындай түрдө түзүлүшү болочок мугалимди практиканы уюштуруунун методологиясынын маанилүү экендигин жана кесиптик проблема пайда болгондо жемиштүү чечүү жолун көрсөтөөрүнө ынанат.

3. Толеранттуулукка тарбиялоодогу окуу процессинин мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо жана ОТТну окуу предметтери менен таанышуу аркылуу уюштуруу.

ОТТго студенттерди даярдоодо окутуунун мазмуну, окуу процессин уюштуруусу, жүрүм-туруму, мугалимдин ишмердүүлүк стили аркылуу багыт берүү зарыл. Толеранттуулукка тарбиялоону окутуунун мазмуну аркылуу жүргүзүүдө көбүнчө чет тили, кыргыз тили жана адабияты, орус тили жана адабияты сыяктуу предметтери көбүрөөк мүмкүнчүлүктөргө ээ.

Практикага кеткенге чейин студенттерге рефераттарды, конспекттерди жазууну сунуштоо максатка ылайыктуу, анткени мындай жолдор аркылуу студенттин проблема жөнүндө ой-жүгүртүүсүнө мүмкүндүк түзүлөт.

Практиканын акырында студенттер өз иштеринин жыйынтыгын отчетторду жазуу аркылуу жалпылашат. Студенттер өз сабактарында топтук талкуу ыкмаларын, баарлашуу ыкмаларын, театрлаштырылган ыкмаларды, ролдук оюндарды колдонуусу маанилүү.

Ушул максатта ар бир аспектилерди жана даярдоонун структурасын иштеп чыгууда Жалал-Абад шаарынын, Жалал-Абад, Ош областтарынын мектептеринин мугалимдери, Жалал-Абад, Ош мамлекеттик университеттеринин окутуучуларын жана студенттерин тарттык.

Мазмунду, технологияны, методдорду жана даярдоо формаларын тандап алуу жалпы кесиптик даярдоо маселелери боюнча илимий адабияттарды, окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоонун максаты жана маселелерин, белгиленген методикалык мамилелердин негизги жоболорун анализдөө аркылуу ишке ашырылды.

Биздин оюбузча билим берүү мекемелеринде ОТТго студенттерди даярдоо сөзсүз зарыл, аны жогорку билим берүү стандартында каралган психологиялык-педагогикалык жана жарандык билим берүүчү дисциплиналары, педагогикалык практика, сабактан тышкаркы тарбиялоо ишинде ишке ашырууга мүмкүн.

Болочок мугалимдердин жалпы кесиптик компетенттүүлүгүнүн түрдүү деңгээлде өнүккөнүн эске алып, ОТТго даярдоонун көрсөткүчтөрүнүн компоненттерине кирген, ошондой эле адистиктердин өзгөчөлүгүн, педагогикалык билим берүү мекемелеринде окуу мөөнөтүнүн узактыгын эске

алып, биз ОТТго даярдоонун модели практика боюнча вариативдүү маселелерди, илимий-изилдөө иштеринде, тандоо курстарында камтылышы мүмкүндүгүн белгилейбиз. Ошондуктан, ОТТго даярдоонун структурасы инвариативдүү жана вариативдүү бөлүктөр боюнча берилиши мүмкүн.

Баяндалгандардын негизинде болочок мугалимди ОТТ даярдоонун моделин түздүк (2.4. - сүрөт).

ЭКИНЧИ ГЛАВА БОЮНЧА ЖЫЙЫНТЫКТАР

1. ОТТго болочок мугалимди даярдоо үчүн иштелип чыккан модель бири-бири менен тыгыз байланышкан төрт компонентти камтыйт:

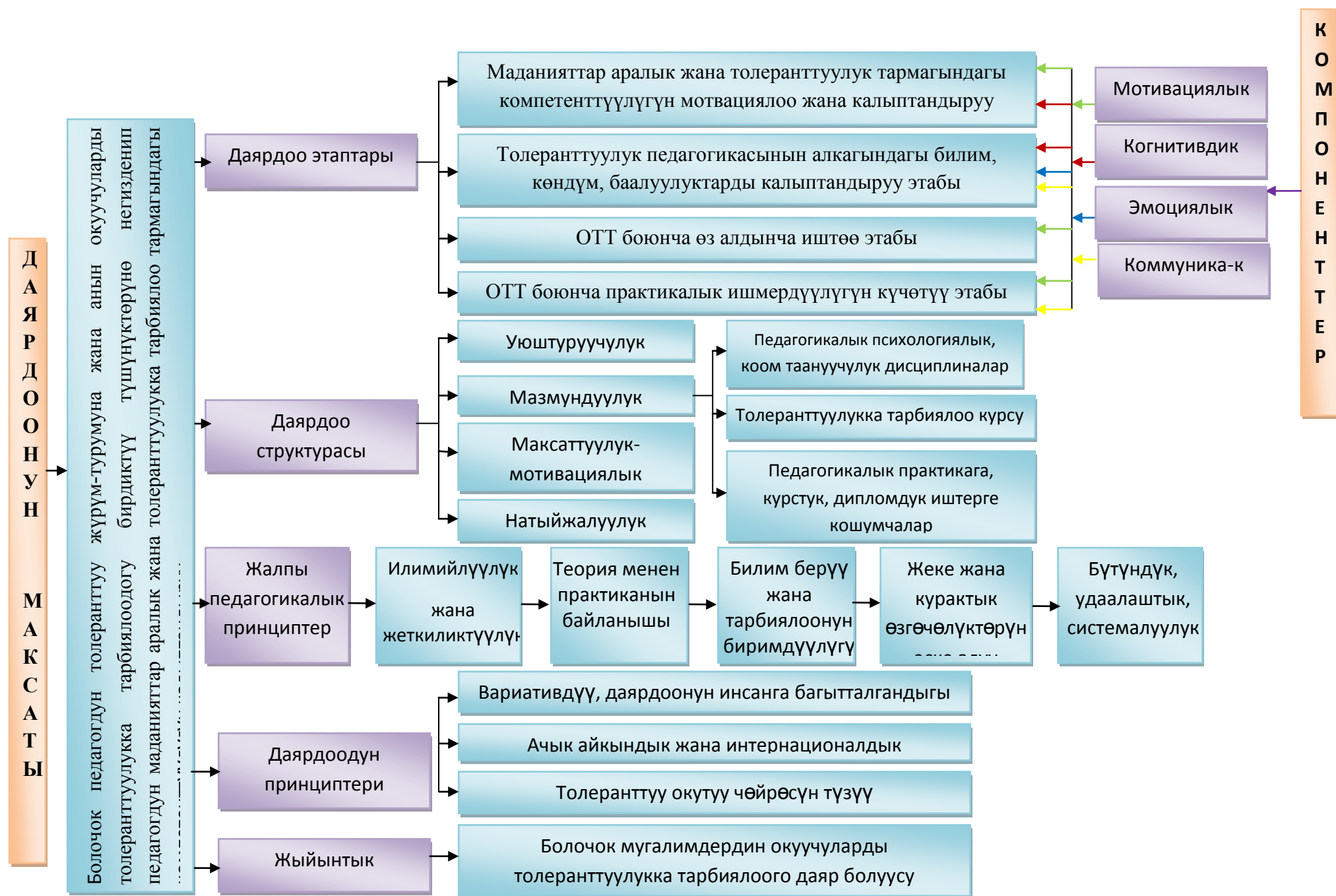
Максаттуулук - педагогдун жеке жашоо чөйрөсүндөгү жана педагогикалык ишмердүүлүгүндөгү толеранттуу жүрүм-турумга, маданияттар аралык педагогикалык компетенттүүлүгүн жана толеранттуулукка тарбиялоого даярдыгын калыптандырууга негизденет.

Мазмундуулук - коомдогу толеранттуулуктун өнүгүүсү, бүгүнкү күндөгү ОТТнун абалы, аны балдар чөйрөсүндө жайылтуунун өзгөчөлүгү жөнүндөгү маалыматты камтыйт жана толеранттуу мамилелешүү, жүрүм-турум, болочок мугалимдердин проблемаларды ийгиликтүү чече билүү жөндөмдүүлүгү, ошондой эле бул мазмундун моделдин вариативдүү жана инвариативдүү бөлүктөрүндө чагылдырылышы;

Уюштуруучулук - окууда жана окуудан тышкаркы ишмердүүлүктүн, педагогикалык практиканын, СИИИнин мүмкүнчүлүктөрүн пайдаланып, даярдоонун шарттарын жана каражаттарын комплекстүү колдонуу аркылуу болочок мугалимди даярдоо процессин уюштурууну көздөйт;

Жыйынтыктоочу - студенттердин ОТТго даярдоого керектүү билимдерди, билгичтиктерди, көндүмдөрдү өз убагында өздөштүрүп, аталган багытта компетенттүүлүктү калыптандыруусун көздөйт.

2. Болочок мугалимди ОТТго даярдоодо колдонулуучу каражаттар бир катар шарттарды сактоо менен эффективдүү боло тургандыгы аныкталды.

2.4. - сүрөт. Студенттерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоонун модели

3. Даярдоонун максатын аныктоодо ОТТ багытындагы болочок мугалимдердин компетенттүүлүгүн калыптандырууга, аталган иш аракетти бирдиктүү түшүнүктөрдүн негизинде уюштурууда маданияттар аралык педагогикалык компетенттүүлүгүнө, ошондой эле жеке жана кесиптик чөйрөдөгү толеранттуу жүрүм-турумуна негизденүү зарыл.

4. Даярдоонун мазмунун аныктоодо психологиялык-педагогикалык дисциплиналар менен катар коомдук дисциплиналарга да басым жасоо, темаларды тандоодо логикалык ырааттуулукту сактоо, даярдоонун теориялык, психологиялык, методикалык аспектерин чагылдыруу, даярдоонун вариативдүү жана инвариативдүү бөлүктөрүн кароо, студенттердин көңүлүн проблеманы окуп үйрөнүү зарылдыгын таанып билүүгө багыттоо максатка ылайыктуу.

5. Даярдоону уюштурууда ага катышып жаткан субъекттердин толеранттуу өз ара аракеттешүүсүнө көңүл буруу менен билим берүү мекемесинде толеранттуу окутуу чөйрөсүн түзүү; окутуу процессинин, СИИИ, педагогикалык практиканын, тарбиялоо ишинин потенциалын толугу менен колдонуу маанилүү; окутуунун методдору жана формаларынын бири- бирине шайкеш келүүсү; даярдоону белгилүү этаптарга бөлүп алып жүргүзүү; социалдык-маданий өз ара аракеттешүүнү уюштуруу жана маданий окутуу чөйрөсүн кеңейтүү; даярдоо процессин алып баруучу педагогдордун компетенттүүлүгү жана кызыкдар болушу, каралып жаткан проблемага билим берүү мекемелеринин кызыкчылыктары.

6. Даярдоонун жыйынтыктарын анализдөөдө студенттердин өзүн-өзү баалоосуна мүмкүндүк берүү; “Толеранттуулукка тарбиялоо” курсунун алкагында баалоонун рейтингдик системасын колдонуу; даярдоо процессинин жүрүшүнүн ар түрдүү этабында болочок мугалимди ОТТго даярдыгынын деңгээлин, колдонулуп жаткан каражаттардын эффективдүүлүгүн аныктоочу атайын методдорду пайдалануу;

Ошентип жогоруда каралган педагогикалык шарттарды жана каражаттарды колдонуу менен болочок педагогдорду ОТТго даярдоону окуу жайдын базасында эффективдүү ишке ашырууга болот деген жыйынтык чыгарууга мүмкүндүк берет.

III ГЛАВА. ИЗИЛДӨӨНҮН ЭКСПЕРИМЕНТАЛДЫК БӨЛҮГҮ

3.1. Педагогикалык эксперименттин негизги этаптары

Биз иштеп чыккан болочок мугалимди окуучуларды толерантуулукка тарбиялоого даярдоонун теориялык модели экспериментти ишке ашыруу процессинде даярдоо программасын апробациялоого мүмкүндүк берди.

Педагогикалык эксперименттин максаты: биздин изилдөөнүн жоболорун жана божомолдорун текшерүү.

Болочок мугалимдердин ОТТго даярдыгынын компоненттерин жана көрсөткүчтөрүн аныктоо, студенттердин аталган ишмердүүлүккө даярдыгынын деңгээлин анализдөө, болочок мугалимди ОТТго даярдоо процессин уюштуруунун каражаттарын жана шарттарын аныктоо.

Эксперимент жалпысынан 6 жылдын ичинде жүргүзүлдү. ЖАМУнун, ОшМУнун окутуучулары жана педагогикалык адистиктеринин ар түрдүү курстарынын студенттери, Ош жана Жалал-Абад областтарынын мектептеринин мугалимдери, жалпы – 707 (студенттер – 492 , окутуучулар – 35 , мектеп мугалимдери – 180) адам катышты.

Педагогикалык-эксперименталдык жумуш үч этапта ишке ашырылды: даярдык этабы, уюштуруу этабы, аналитикалык этаптардан турду.

Биринчи этапта (2009-2010-ж.ж.) констатациялоочу эксперимент эки маселени чечүүгө мүмкүндүк берди:

- Болочок мугалимдердин ОТТ даярдыгынын компоненттерин жана көрсөткүчтөрүн аныктоо;
- ОТТ ишине студенттердин жана мугалимдердин даярдыгынын деңгээлин аныктоо;

Бул этапта тестирлөө, сурамжылоо, аңгемелешүүлөр, эксперттик баалоо, интервью ж.б. методдору колдонулду.

Биринчи маселени чечүүдө жыйынтыктарды математикалык статистикалар методун колдонуу менен тастыктадык.

Белгиленген биринчи маселени чечүүдө ЖАМУнун жана ОшМУнун педагогикалык адистиктеринин 220 бүтүрүүчүсү жана аталган окуу жайларынын 30 окутуучусу, Жалал-Абад шаарындагы № 4, № 10 - К.Калматов

атындагы орто мектебинин, Аксы районунун Т.Үмөталиев, Ж.Бөкөнбаев, Базар-Коргон районунун Ө.Атабекова, Сузак районундагы А.Навои, Мичурин, Манас, Г.Бакиева, “Таш-Булак орто мектептеринин мугалимдери, Көк-Жаңгак шаарындагы № 4 - Ю.Гагарин, № 2 - Макаренко, Майлуу-Суу шаарындагы № 2, № 5 - орто мектептеринин мугалимдери, Ош шаарындагы Ж.Бөкөнбаев, Курманжан датка орто мектебинин, Араван районундагы № 1, 3-мектептеринин 60 мугалими катышкан сурамжылоону жүргүздүк (2008-жылы).

Сурамжылоонун жүрүшүндө даярдыктын көрсөткүчтөрүн мүнөздөөчү ОТТго зарыл болгон билим, билгичтиктер, көндүмдөр аныкталды. Сурамжылоонун айрым учурлары биринчи главада айтылган жана анын жыйынтыгы менен педагогдордун, студенттердин кесиптик даярдыгынын компоненттери (когнитивдик, мотивациялык-баалуулук, эмоциялык-эрктик, коммуникативдик-ишмердүүлүк) жана көрсөткүчтөрү такталды.

Сурамжылоонун катышуучуларына «ОТТго даярдыгынын компоненттери жана көрсөткүчтөрү» педагогдор үчүн түзүлгөн (Тиркеме №1), суроолору 4 блоктон турган анкета берилди. Ар бир блоктогу 10 пикирди 4 баллдык системада баалоо сунушталды, ОТТ боюнча мугалимдин ишмердүүлүгүнө таасир этүүчү факторлорду баалоо сунушталды. Баалоодо төмөнкү шкалага таянышты: абдан таасир этет - 3 балл; таасир этет - 2 балл; начар таасир этет - 1 балл; таасир этпейт - 0 балл.

Анкетаны түзүүдө И.Г.Харисова ж.б.лардын болочок мугалимдердин кесиптик ишмердүүлүгүнө даярдыгын окуп үйрөнүү боюнча диагностикалоочу материалдарын иштеп чыгуу тажрыйбасына таяндык [141; 152; 155; 170; 186; 191]. Жыйынтыктарды эсептөөдө ар бир блок боюнча баллдар суммаланды. Ар бир респондент блоктордон 1 баллдан 30 баллга чейин ээ болушат. Эсептөөлөр Пирсондун түгөйлөр коэффициентинин жардамы менен жүргүзүлдү. Эсептөөдө төмөнкү шарттар эске алынды: эгерде $0 \leq k < 0,3$ болсо, байланыш начар, $0,3 \leq k < 0,5$ болсо, байланыш орточо, $0,5 \leq k < 0,7$ болсо байланыш жакшы, $0,7 \leq k$ – болсо байланыш жогору (Тиркеме 12). Эсептөөлөр төмөнкү формуланын жардамы менен жүргүзүлдү.

$$r_{xy} = \frac{\sum x_i y_i - (\sum x_i)(\sum y_i) / N}{\sqrt{[\sum x_i^2 - (\sum x_i)^2 / n][\sum y_i^2 - (\sum y_i)^2 / n]}}$$

-мында r - корреляция коэффициент

Жыйынтыктар 3.1.-таблицага киргизилди.

Таблица 3.1 Педагогдордун ОТТго даярдыгынын деңгээли (педагогдор)

Компоненттер	Мотивациялык-баалуулук	Когнитивдик	Эмоциялык-эртүүлүк	Коммуникативдик-ишмердүүлүк
Мотивациялык-баалуулук		0,57	0,15	0,51
когнитивдик	0,57		0,31	0,51
Эмоциялык-эртүк	0,15	0,31		0,32
Коммуникативдик-ишмердүүлүк	0,51	0,51	0,32	

Ош, Жалал-Абад областтарынын билим берүү мекемелериндеги мугалимдердин эксперттик баалоолору когнитивдик жана мотивациялык-баалуулук компоненттеринин ортосундагы байланыштын билинээрлик экендигин ($k=0,57$), когнитивдик жана коммуникативдик-ишмердүүлүк ($k=0,51$), коммуникативдик-ишмердүүлүк жана мотивациялык-баалуулук ($k=0,51$), коммуникативдик-ишмердүүлүк жана эмоциялык-эртүүлүк ($k=0,32$) компоненттеринин ортосундагы байланыштар азыраак, ал эми мотивациялык-баалуулук жана эмоциялык-эртүк компоненттердин ортосунда байланыш төмөн экендигин көрсөттү.

Мындай жыйынтыктарга төмөнкүлөр себептүү болушу мүмкүн:

- сурамжылоого катышкан мугалимдер окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоонун маанилүү экендигин билишет, бирок аны ишке ашырууда толук кандуу иш алып барышпайт;
- практикалык ишмердүүлүктүн жыйынтыгы ОТТ процесси жөнүндөгү билимден, теориялык даярдан көз каранды экендигин билишет бирок мугалимдин эмоциялык-эртүк чөйрөсүн өнүктүрүү толеранттуулукка тарбиялоонун эффективдүүлүгүн камсыз кылуучу шарт экендигин билишпейт.
- эксперттер толеранттуулук жөнүндө жеткиликтүү билимдерге ээ эмес,

аны көпчүлүк мугалимдер чыдамдуулук катары кабылдашат.

Жыйынтыктардын ынанымдуу болушу үчүн ЖАМУнун (75) жана ОшМУнун (60) студентине сурамжылоо жүргүздүк.

Студенттер арасында сурамжылоо жүргүзүү үчүн “Студенттердин ОТТго даярдыгынын компоненттери жана көрсөткүчтөрү” (Тиркеме 2) анкетасы колдонулду. Сурамжылоонун жыйынтыгында төмөндөгүлөр белгиленди:

Таблица 3.2 Студенттердин ОТТдогу даярдыгынын деңгээли (студенттер)

Компоненттер	Мотивациялык- баалуулук	Когнитивдик	Эмоциялык- эргүүлүк	Коммуникативдик -ишмердүүлүк
Мотивациялык-баалуулук		0,77	0,35	0,72
Когнитивдик	0,77		0,3	0,73
Эмоциялык-эргик	0,35	0,27		0,55
Коммуникативдик-ишмердүүлүк	0,72	0,73	0,55	

Студенттер окутуу процессинде толеранттуулукка тарбиялоонун маанилүүлүгүн эле түшүнбөстөн, практика учурунда бул процессти уюштуруу жолдору да маанилүү экендигин белгилешети.

Студенттердин ОТТдогу педагогикалык ишмердүүлүгүнүн жыйынтыктары менен болочок мугалимдеги толеранттуулук сапаттарынын калыптануусунун ортосундагы көз карандылыкты, мугалим менен окуучунун ортосундагы толеранттуу мамиле жана толеранттуулукка тарбиялоого багыты, аталган тармактагы билимдерге ээ болуусу негизги шарт экендигин билишет.

Студенттер кесипке ээ болуу этабында тургандыктан аларды каралып жаткан проблеманын алкагында иш алып барууга кызыктыруу жана эмоциялык каалоосун ойготуу оңой.

Ошону менен бирге студенттер эмоциялык-эргик сапаттар менен мугалимдин калыптанган билимдердин ортосундагы байланышты жана билимге ээ болуу үчүн мотивди көрүшпөйт. Бул көбүнчө студентте эмоциялык-эргик жана мотивациялык чөйрөнүн өнүкпөгөндүгү менен түшүндүрүлөт [150; 155; 171].

Жогоруда айтылгандардын негизинде ОТТ процессин уюштуруу үчүн болочок мугалимдердин мотивациясын өнүктүрүү жана аларда кесиптик билим, билгичтиктердин калыптануусу зарыл экендигин белгилейбиз. Андыктан педагогдун өзүнүн толеранттуу жүрүм-турумун калыптандыруу багыты менен ОТТго кесиптик даярдоонун багыты шайкеш келүүсү керек.

Ошентип даярдоо этабындагы эксперименталдык жумуштун биринчи маселеси ишке ашырылды.

Констатациялоочу эксперименттин экинчи маселеси: ЖАМУнун жана ОшМУнун студенттеринин ОТТго даярдыгынын деңгээлин аныктоо.

Бул маселени чечүү үчүн аталган багыттагы студенттердин даярдык деңгээлин аныктоо, психологиялык-педагогикалык адабияттарды анализдөөнүн жана мектеп мугалимдери менен студенттердин даярдыгынын көрсөткүчтөрүн жана компоненттеринин калыптануу деңгээлин окуп үйрөнүүнүн негизинде ишке ашырууга мүмкүн болду. Студенттерге сунушталган “Студенттердин ОТТго даярдыгынын деңгээлине өзүн-өзү баалоо” анкетасындагы (Тиркеме 3) пикирлерге балл коюу менен окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдыгынын деңгээли аныкталды. Сурамжылоого ЖАМУнун жана ОшМУнун педагогикалык адистиктеринин 1-4-курстарынын 327 студенти катышты. Сурамжылоо барагында жоопторду төмөнкүдөй баалоо сунушталды.

Толук макулмун - 3 балл, макулмун – 2 балл, макул эмесмин – 1 балл, таптакыр макул эмесмин – 0 балл.

Эсептөөлөртөмөнкү формула менен жүргүзүлдү:

$$\bar{x} = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n * k} \quad \text{мында } \bar{x} - \text{орточо мааниси, } n - \text{респонденттердин саны,}$$

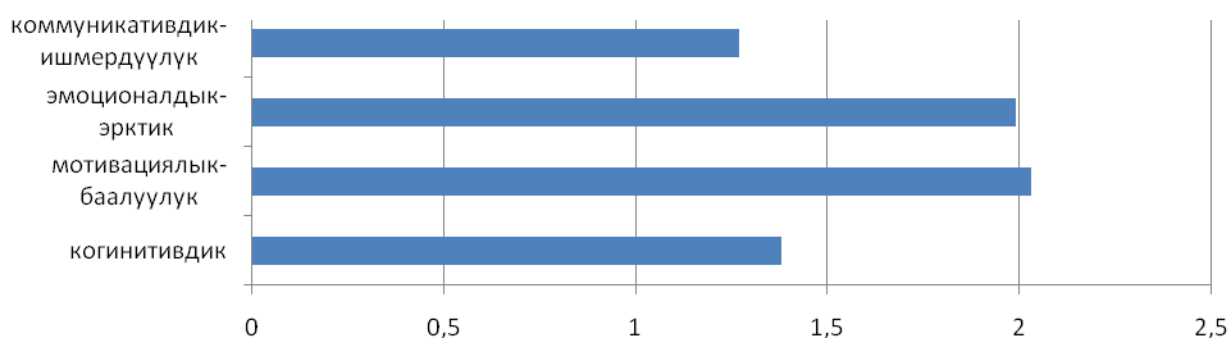
k – ар бир компоненттеги суроолордун саны.

Сурамжылоонун жыйынтыгы менен даярдыктын төрт компоненти боюнча орточо баллы: когнитивдик - 1,38; мотивациялык-баалуулук - 2,03; эмоциялык-эрктик - 1,99; коммуникативдик-ишмердүүлүк - 1,27 баллды түздү.

Эсептөөнүн жыйынтыгы студенттердин ОТТну ишке ашырууга кызыкчылыктарынын, муктаждыктарынын жана каалоолорунун бар экендигин,

бирок кесиптик билим, көндүм, билгичтиктердин деңгээли жеткиликтүү калыптанбагандыгын көрсөттү. Ошондой эле мотивациялык-баалуулук жана эмоциялык-эрктик компоненттери боюнча көрсөткүчтөрү жогору экендиги аныкталды (2,03 жана 1,99), бул жыйынтык студенттерде эмоциялык сапаттары, эрктик чөйрөсү менен окутуу процесси жана даярдоонун, таанып-билүүнүн, инсандын ички мүмкүнчүлүктөрүнүн ортосундагы карама-каршылыктарды чечүүгө мүмкүндүк берет.

1. Экспериментке катышып жаткан студенттердин курстар боюнча даярдыгына көңүл бурганда 3- курстун студенттеринин даярдыгынын деңгээли 1-2-курстун студенттеринин даярдык деңгээлине салыштырмалуу бир аз жогорураак экендиги аныкталды. Анын себеби жогорку курстун студенттеринде тарбиялоо ишин уюштуруу, билим берүү проблемаларын чечүүгө багытталган компетенциялардын калыптана баштагандыгы, педагогикалык практикаларда болуусу, тарбиялык иштерди уюштуруу боюнча алгачкы кесиптик билимдердин, көндүмдөрдүн, билгичтиктердин калыптана баштагандыгы жана толеранттуулукка тарбиялоо ишинин маанилүү экендигин биле баштагандыгы менен түшүндүрүлөт. Жыйынтык 3.1.- сүрөтүндө берилген.

3.1.- сүрөт. Курстар боюнча студенттердин даярдыгынын деңгээли

Студенттердин ОТТго даярдыгынын деңгээли ЖАМУнун жана ОшМУнун студенттеринин ортосунда бир аз гана айырмачылык бар экендигин көрсөтөт. Бул далилдер жогорку окуу жайларында студенттерди ОТТго даярдоо процессине жеткиликтүү көңүл бурулбай жатат деген жыйынтык чыгарууга шарт түзөт. Мындай жыйынтыкты мектеп мугалимдеринин сурамжылоосу да тастыктайт.

Жалпысынан алганда изилдөөнүн алгачкы жыйынтыктары студенттердин ОТТго даярдыгынын деңгээли жеткиликтүү эмес экендиги көрсөттү. Даярдоо моделин болочок мугалимдердин ОТТго даярдыгынын айрым компоненттеринин ортоңку көрсөкүчтө экендигин эске алуу менен иштеп чыктык.

Эксперименталдык иштин экинчи уюштуруучулук этабы (2011-2013-ж.ж). Уюштуруучулук этабында болочок мугалимди ОТТ үчүн иштелип чыккан теориялык модели тажрыйбада текшерилди. Бул максатты ишке ашыруу үчүн бир катар маселелер чечилди:

- Болочок мугалимди ОТТго даярдоо боюнча педагогикалык адистиктердин 1-4-курстарынын студенттери үчүн программа иштеп чыгуу;
- Аталган программаны практикада апробациялоо.

Эксперименталдык ишти жүргүзүүдө экинчи главада белгиленген болочок мугалимди ОТТго даярдоонун теориялык моделин текшеребиз.

Даярдоо программасы вариативдүү жана инвариативдүү бөлүктү камтыйт. Бул этапта төмөнкү изилдөө методдору колдонулду: анкетирлөө, эксперттик баалоо, тестирлөө, аңгемелешүүлөр, байкоо жүргүзүү, эссе жаздыруу, студенттердин ишмердүүлүгүн жыйынтыктары менен таанышуу.

Ар бир методго кеңири токтолуп, мүнөздөмө беребиз. 1-курстун студенттеринин ОТТ боюнча маалымдуулугун аныктоо максатында “окуучуларды ОТТго даярдыгынын компоненттери жана көрсөткүчтөрү” (Тиркеме 2) анкетасы колдонулду. Анкетада изилдөөнүн ар түрдүү аспектерин камтыган ачык суроолор киргизилген: когнитивдик (толеранттуулук жана ага тарбиялоо проблемалары жөнүндө – 4-суроо); мотивациялык-баалуулук (ОТТну уюштурууга мотивациясы жана каралып жаткан проблемага мамилеси: 5-7 - суроолор), инсандык (студенттердин ОТТ боюнча тажрыйбасын аныктоо: 3-суроо, мугалимге керектүү билим, билгичтик, көндүм: 8-суроо). Анкетадагы акыркы суроолор респонденттердин маанилүү сапаттардын өзүндө канчалык деңгээлде калыптангандыгын билүү үчүн кошулгандыгын белгилейбиз.

Анкетанын сандык жана сапаттык анализи изилдөөнүн башталышында студенттердин каралып жаткан проблема боюнча практикалык жактан

тажрыйбасынын, билиминин жетишсиздигин, ага болгон кызыгуусунун жоктугун көрсөттү. Сурамжылоого 280 студент катышкан биринчи студенттеринин ичинен (сурамжылоо ар жылы сентябрь айында төрт жыл жүргүзүлдү) болгону 15 студенти гана (5,6%) өздөрү окуган мектепте толеранттуулук проблемасы боюнча иш чаралар өткөрүлгөндүгүн белгилешти.

Ал эми 2008-2009-жылдардагы ЖАМУнун бүтүрүүчү курсунун студенттеринин ичинен чет тили адистигинин 4 студенти, ОшМУнун 6 студенти “Эл аралык толеранттуулук үчүн” коомдук фондунун атайын окутуу семинарларынан өтүшүп, Жалал-Абад жана Ош шаарларындагы мектептердин окуучуларынын арасында толеранттуулукка тарбиялоо боюнча “Биз бир жер энинин балдарыбыз” аттуу фестивалды, толеранттуулукка тарбиялоо боюнча сабактарды (2,8%) уюштургандыгын белгилешет. Бул жыйынтыктар бүгүнкү күндөгү жогорку окуу жайындагы жана мектептердеги аталган проблемага карата кызыкчылыктын төмөн экендигин көрсөтөт. Көпчүлүк студенттер толеранттуулук түшүнүгү менен тааныш эмес, анын баалуулук катары мааниси жөнүндө билишпейт. 18 (5,24%) студент толеранттуулук “башка адамга карата сабырдуу мамиле” десе, 10 адам (2,8%) “толеранттуулук башка адамдар менен мамиле түзө билүү” деп белгилешкен.

Сурамжылоого катышкан студенттердин ичинен 1-курстун студенттеринин ОТТго даярдоону уюштуруу боюнча мотивациясы төмөн экендиги көрүндү. Толеранттуулук жөнүндө түшүнүктөр, маалымдуулук ар жылы сурамжылоодон улам төмөн экендиги байкалды жана ОТТго даярдоо маселесинин зарыл экендигине ынандык.

Сурамжылоого катышкан мугалимдер, студенттер болочок мугалимди ОТТго даярдоодо предметтер аралык байланыштарга көңүл буруу, толеранттуулук маданиятын калыптандыруунун маанилүүлүгүн, анын педагогикалык компетенттүүлүк катары билүү зарылчылыгы бар экендигин белгилешти. Бул максатта мугалимдер арасында “Толеранттуулукка тарбиялоо жана окутуунун ыкмалары” аттуу семинар өткөрүлдү. Базалык мектептердин мугалимдери, класс жетекчилер, мектеп администрациясы менен практика учурунда толеранттуулукка тарбиялоо багытындагы студенттердин иш

чараларды уюштуруусуна коюлуучу бирдиктүү талаптарды иштеп чыгуу, тажрыйба алмашуу максатында жолугушуулар өткөрүлдү.

Даярдоонун биринчи этабында (мотивациялоочу) студенттерде толеранттуулуктун баалуулук катары, коомдун жашоосундагы тынчтыкты сактоодогу ролу, студенттердин өздөрүнүн жүрүм-турумуна анализ жасоого, толеранттуулукка тарбиялоого карата багыт алууга мүмкүнчүлүктөр түзүлдү жана көз караштар калыптанды.

Даярдоонун экинчи этабынын тапшырмасы ЖОЖдордун студенттеринин ОТТго даярдыгынын деңгээлин аныктоо болду.

Респонденттерге төрт блоктон турган анкета таркатылып берилди. Ар бир бөлүмдө ондон суроо төрт баллдык системада “толук макулмун” - 3, “макулмун” - 2 балл, “такыр макул эмесмин” – 1 балл, “макул эмесмин” - 0 түрүндө бааланат (2-тиркеме).

Анкетаны түзүүдө адабияттардагы диагностикалоочу материалдарды жана сурамжылоо барагын иштеп чыгууга коюлган талаптарды эске алдык [190] .

Сурамжылоодон көрүнгөндөй мугалимдер да, студенттер да ОТТ проблемасынын маанилүү деп эсептешет. Бирок аны чечүү үчүн максаттуу иш аракет толук кандуу жүрбөйт. Респонденттер практикалык иштин жыйынтыгы теориялык даярдыктан, билимдин калыптануусунан, толеранттуулукка тарбиялоо процесси жөнүндө түшүнүктүн болушунан көз каранды экендигин белгилешет.

Болочок мугалимди ОТТго даярдоонун биринчи этабында студенттердин толеранттуулук коомдун баалуулугу жана социалдык проблемалары жөнүндөгү түшүнүктөрү боюнча маалыматтар алынды.

- Толеранттуулуктун инсандык маанилүү баалуулук жана социалдык проблема экендигин, ошондой эле коомдо тынчтыкта жашоонун бир жолу катары кызмат кыла тургандыгын белгилешкен, анын мисалы “ар кандай революциялардын болушу, адамдардын бири-бирине түшүнбөстүгү, бир чечимге келе албагандыгы, ойлорунун, көз караштарынын түрдүү болушу себепкер деп ойлойм ” – Каныкей Б. 3-курс.

- Коомдо өзүнүн эркин жана толеранттуу жүрүм-туруму. “Семинардан кийин мен өзгөрүүм керек экендигин түшүндүм. Адам жоопкерчиликти, тартиптүү, толеранттуу болушу керек” - Айгерим К.

- Жаштарга толеранттуулукка тарбиялоо боюнча ишти уюштурууга багыт берүү.

Студенттердин арасында жүргүзүлгөн аңгемелешүүлөр, семинарлардан кийин алардын көз караштары жөнүндө маалыматтарды алууга мүмкүндүк болду.

Эксперимент учурунда “Толеранттуулукка тарбиялоо” курсунда студенттерге ОТТ ишин уюштурууга түрткү берүү максатында аларды педагогикалык толеранттуулук; толеранттуулук мугалимдин кесиптик сапаты жана заманбап адамдын баалуулугу катары тааныштырдык; мугалим катары өз ишине койгон максаттарын, адамды коом турмушуна көнүктүргөн, толеранттуулук сапаттарын аныктадык; Кыргызстандагы көп маданияттуу чөйрөдө билим алган окуучулардын проблемалары, көп маданияттар аралык кесиптик компетенттүүлүк түшүнүгүн карадык. Бул сабактарда студенттер педагог үчүн маанилүү болгон кесиптик сапаттарды аныкташты. Натыйжада педагог катары кайсыл сапаттарды, билим, билгичтик, көндүмдөрдү калыптандырып, өнүктүрүү керек экендигин билишти.

Сурамжылоодо студенттер мааниси жагынан бири-бирине жакын болгон сапаттарды сабырдуулукту (99%) биринчи орунга, толеранттуулукту экинчи орунга (96%), ал эми 3 - орунда эмоцияны кармай билүү (87,2%) деп белгилешти. Жыйынтыктаганда, студенттер толеранттуулук жөнүндө аны кесиптик маанилүү сапат экендигин билишет, бул сапаттарды өздөрүндө калыптандырууга багыт алышат, өзүн белгилүү бир маданияттын өкүлү катары билишет; окуучуларга урмат менен мамиле кылат; өзүнүн жүрүм-турумуна, окуучуларга жасаган мамилесине анализ жасайт;

Студенттерди ОТТго даярдоо учурунда бинардык лекциялар, рефлексивдик семинарлар, иштиктүү оюндар, конференциялар, аңгемелешүүлөр, видеометод, эмпатия методу ж.б., методдор эффективдүү натыйжаларды берди.

Ошону менен бирге даярдоо учурунда студенттердин илимий изилдөө иштерине, педагогикалык практикага жана көп маданияттар аралык педагогикалык компетенттүүлүктү калыптандыруу боюнча тарбиялык иштерге өзгөчө көңүл бурулду.

Студенттерге көп маданияттуу чөйрөдө билим берүү процессинде ОТТ боюнча кандай өзгөчөлүктөрдүн болуп жатканына көңүл буруп, байкоо сунушталды.

Атайын даярдоодон өтүп жаткан студенттерге класстык сааттарды өтүү боюнча көрсөтмөлөр берилип, семинарлардан өтүштү.

Бул этапта болочок мугалимди ОТТго даярдоодо алардын кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандырууну максат кылганбыз.

Ушундай иш аракеттерден кийин студенттердин жазган пикиринен алардын ОТТ боюнча тиешелүү билимдерге ээ болгондугун байкоого жана аларды төмөндөгүдөй топторго бөлүүгө болот:

- *болочок мугалимди толеранттуулукту кесиптик маанилүү сапат катары өзүндө тарбиялоого жана ОТТ ишин алып барууга мотивациялоо.*

Студенттер төмөнкүлөрдү белгилешкен: “Бүгүнкү билим берүүдөгү жана окутуудагы толеранттуулукка тарбиялоону жана педагог катары өз билимимди өркүндөтүп турууну негизги приоритет катары эсептейм”; “Мен өз кесибим менен иштей баштаганда сөзсүз толеранттуулукка тарбиялоо проблемасына көңүл бурам”.

- *компетенттүүлүктүн теориялык деңгээли.* Студенттердин ойлорунан: “Көп маданияттуу окутуу чөйрөсү, толеранттуулукка тарбиялоо деген эмне экендигин, аны окуучуларга берүү идеяларын билдим”, “Бүгүн биз эрктүүлүк чөйрөсүндөгү сабырдуулук, адамдын өзүн-өзү башкара билүү сапаттарына толеранттуулук да кире тургандыгын билдик жана алар бири–бири менен байланышта экендигин түшүндүк”.

Студенттерди даярдоо учурунда толеранттуулукка тарбиялоого зарыл болгон методикалык билимдердин системасы жок экендиги байкалды.

Андыктан төмөнкү каражаттар сунушталды: “Толеранттуулукка тарбиялоо” курсу, студенттердин илимий изилдөө иштери, педагогикалык практика.

“Толеранттуулукка тарбиялоо” курсу ОТТго болочок мугалимдердин кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруу максатында даярдалды.

Болочок мугалимди ОТТго даярдоодо кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруу максатында портфолио технологиясын колдонуу натыйжалуу болду. Бул технология бир катар функцияларды аткарды: билим берүүчүлүк, диагностикалык, рефлексивдик, мотивациялык-көрсөтмөлүүлүк.

Портфолио технологиясынын өзгөчөлүктөрүн студенттер мындайча белгилешти: “портфолиого тапкан материалдарымды топтоо менен толеранттуулук проблемасы боюнча дагы көп окуп үйрөнгүм келди”, “портфолио толеранттуулук боюнча материалдарды тандоого, маалыматтарды системалаштырууга мүмкүндүк берди”, “портфолио мен үчүн маанилүү. Анткени анын ичинде мен өткөн тарбиялык сааттардын пландары, окуучулардын ыраазычылык каттары, толеранттуулукка тарбиялоо боюнча теориялык материалдар топтолгон”. Андыктан портфолио “Толеранттуулукка тарбиялоо” курсун окууда коюлган проблеманын алкагында мугалимдин кесиптик чеберчилигин калыптандырууда эффективдүү каражаттардан болду.

Ошону менен бирге бул этапта педагогикалык практиканын орду маанилүү, анткени практика маалында студенттер теориялык билимин практика менен айкалыштырбастан, практиканы методология менен айкалыштырууга мүмкүнчүлүк түзүлдү. Практика учурунда студенттер окуучуларга толеранттуулукка тарбиялоо боюнча класстык сааттарды өтүштү [60].

Ошону менен бирге эле мектептеги иштеп жаткан мугалимдердин ОТТ боюнча аткарып жаткан иштерине байкоо жүргүзүштү. Окуу программалары, календардык пландары менен таанышып толеранттуулукка тарбиялоо боюнча иштерине анализ жүргүзүү мүмкүнчүлүгү түзүлдү.

Методологиялык билгичтиктерин калыптандыруунун эффективдүүлүгүн студенттердин илимий изилдөө иштери камсыз кылды. ОТТ проблемасы боюнча 2-3-курстун студенттерине курстук иштерди, рефераттарды жазуу сунушталды. Эксперимент учурунда эксперименталдык топтогу студенттердин арасында толеранттуу мамиленин өнүктүрүүнү, башка улуттардын маданиятын үйрөнүүнү каалагандар болду. Бул багытта жогорку курстун студенттери

мектеп окуучуларынын арасында Жалал-Абад шаарынын № 1, № 2, № 4, № 5, № 9 - мектептеринде толеранттуулук боюнча иш-чараларды уюштурушту.

Изилдөөнүн бул этабы педагогикалык практика учурунда ишке ашырылды. 2009-2010-окуу жылында аталган багытта практика учурунда жалпы студенттердин - 12%, 2010-2011 - окуу жылында - 36%, 2011-2012-окуу жылында - 58% аталган багыттагы иш-чараларды өткөрүүгө көңүл бурушкан.

Жыйынтыктар педагогикалык багыттагы студенттерден ар жылы сурамжылоо аркылуу жана педагогикалык практика боюнча жасаган отчетторунан аныкталды. Бул проблемага кайрылуусунун себептерин сурамжылоодо студенттер ар түрдүүчө беришет: “өзүмдүн билимимди практикада текшергим келди” - 65%; Ош, Жалал-Абад областтарындагы болуп өткөн окуялар толеранттуулукка тарбиялоо зарыл экендигин көрсөттү – 73% , коллективди биримдүүлүккө чакыруу үчүн – 27%.

Эксперименттин үчүнчү этабында (2014-2015-жж.) төмөнкү маселелерди чечүү каралган:

- программанын натыйжалуулугун баалоо;
- ОТТну уюштуруунун алдыңкы каражаттарын жана шарттарын аныктоо;

Бул этапта анкетирлөө, эксперттик баалоо, өзүн-өзү баалоо, аңгемелешүү методдору колдонулду [124; 144].

3.2. Педагогикалык эксперименттин жыйынтыктары

Биринчи маселени чечүү үчүн болочок мугалимдердин ОТТго даярдыгынын деңгээлин аныктоо жана жыйынтыгын эксперименттин биринчи этабындагы жыйынтык менен салыштыруу зарыл болду.

Биринчи жана жыйынтыктоочу этаптардагы жыйынтыктарды салыштырып, төмөндөгүдөй тыянак чыгарууга болот:

Болочок мугалимди толеранттуулукка тарбиялоого даярдыгынын деңгээлин аныктоо максатында атайын сурамжылоо жүргүзүлдү. Сурамжылоого 434 студент катышты. Алардын ичинен 306 студент эксперименталдык топтон жана 128 контролдук топтон. Сурамжылоонун жыйынтыгы таблицада көрсөтүлгөн. “Сен толеранттуулукка тарбиялоого даярсыңбы?” деген суроого таблицадагы 1, 2, 3, 4, 5 - деген цифралар

жоопторду көрсөтөт: 1 - “ооба даярмын”; 2 - “кандайдыр бир деңгээлде даярмын”; 3 - “жооп берүүдөн кыйналам”; 4 - “жок, даяр эмесмин”; 5 - суроого жооп берген эмес.

Таблица 3.3 Студенттердин окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдыгын өздүк баалоосу (эксперименттин башталышында)

Жооптор	Эксперименталдык топ		Контролдук топ	
	N	%	n	%
1-ооба даярмын	78	26	9	7
2-кандайдыр бир деңгээлде даярмын	46	15	17	13
3- жооп берүүдөн кыйналам	58	19	33	26
4- даяр эмесмин	105	34	37	29
5-жооп берген эмес	19	6	32	25
бардыгы	306	100	128	100

Таблица 3.4 Студенттердин ОТТго даярдыгын өздүк баалоосу (эксперименттин жыйынтыктоочу этабында)

Жооптор	Эксперименталдык топ		Контролдук топ	
	N	%	n	%
1	152	50	10	8
2	63	21	19	15
3	69	22	32	25
4	13	4	37	29
5	9	3	30	23
Бардыгы	306	100	128	100

Таблицадан көрүнүп тургандай, контролдук топтогу студенттерге караганда эксперименталдык топтогу студенттердин ОТТго даярдыгын баалоосу жогору экендиги байкалды.

Эксперименталдык топтогу студенттердин ичинен 1- “даярмын” деген категориядагы жоопторду бергендер - 50% ды түзүп, төмөндөгүдөй жоопторду беришти: “Мен толеранттуулукка тарбиялоого даярмын жана өзүмдүн

окуучуларымды толеранттуулукка тарбиялагым келет”; “Мен ОТТго зарыл болгон теориялык билимдерге, билгичтиктерге ээ болдум жана бул ишти аткарып кете алам деп ойлойм”; “Мен толеранттуулукка тарбиялоо боюнча жоопкерчиликти алууга даярмын. Анткени толеранттуулук жөнүндө тиешелүү билимдерим бар”.

Эксперименталдык топтогу экинчи жана үчүнчү орунда төмөндөгүдөй жооптор категориясында 3 - “жооп бергенден кыйналам” - 22%, 2 - белгилүү бир деңгээлде даярмын - 21% дегендер болушту. Бул категорияга “белгилүү бир деңгээлде даярмын” же позициясын так аныктай албаган жоопторду киргиздик. “ОТТго даярмын деп ишеничтүү айта албайм, бирок бир топ билимдерди алдык”; “теориялык билимдерди алдым, аны практикада колдоно аламбы так айта албайм”; “толеранттуулукка тарбиялоо боюнча алган билимдеримдин деңгээли канчалык экендигин башкалар менен салыштырып баалоо кыйыныраак”.

Эксперименталдык топтогу кээ бир студенттердин жооптору өз билимин өркүндөтүүгө, алдыга койгон максатын так биле тургандыгын көрсөтүп турат. “Мен азыр толеранттуулукка тарбиялоо боюнча негизги билимди алдым, ал эми алган билимимди иш жүзүнө ашыруу өзүмдүн аракетиме байланыштуу”; “толеранттуулукка тарбиялоо боюнча бардык билимди алдым деп айтуудан алысмын, бирок тиешелүү багыттарды бердиңиздер, ыраазычылык билдирем”.

Алынган жооптордон 4- 5 - орунду төмөнкү категориядагы жооптор ээледі: 4 - “даяр эмесмин” - 4%, 5-суроого жооп берген эмес - 3%. “Мен толеранттуулукка тарбиялоого даяр эмесмин”, “окуумду бүткөндөн кийин мен мугалим болуп иштебейм, ошондуктан кызыккан жокмун”.

Таблица 3.5. Даярдык деңгээлдери боюнча өзүн-өзү баалоо

Категориялар	Даярдык деңгээли	баллы	n	%
1	Чыгармачылык, жогорку деңгээл	3	152	50
2-3	Ортоңку деңгээл	2	132	43

4	Төмөнкү деңгээл	1	13	4
5	Жооп берген жок	-	9	3
	Жалпы		306	100

Эксперттик баалоодо 1-категориядагы жоопторго – 3 балл (даярдыктын жогорку деңгээли), 3-жана 2-категориядагы жоопторго – 2 балл (даярдыктын ортоңку деңгээли), 4-категориядагы жоопторго – 1 балл (даярдыктын төмөнкү деңгээли), ал эми 5-категория бааланган жок. Жогорку таблицада даярдык деңгээлдери боюнча өзүн-өзү баалоонун жыйынтыгы көрсөтүлдү.

Атайын даярдыктан өтүп жаткан студенттерде ОТТго даярдыгынын деңгээлин аныктоо максатында практика учурунда өткөн сабактарына, класстан тышкаркы өткөн тарбиялык сааттарына эксперттик баалоо жүргүзүлдү. Изилдөөгө 306 студент катышты.

Жогоруда баалоонун үч баллдык системасын караганбыз. Бул баалоого ылайык, чыгармачыл деңгээл – 3 балл, ортоңку деңгээл – 2 балл жана төмөнкү – 2 балл болгон (5-тиркеме).

Таблица 3.6 Эксперименталдык топтогу студенттердин окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдыгынын деңгээли (эксперттик баалоо)

Даярдык деңгээли	n	%
Чыгармачыл деңгээл	140	46
Ортоңку деңгээл/интерпретациялоочу	148	48
Төмөнкү деңгээл/репродуктивдик	18	6
Бардыгы	306	100

Таблицада көрүнүп тургандай, көпчүлүк студенттер ортоңку даярдык деңгээлинде болсо, экинчи орунда чыгармачыл деңгээлде, 18 студент төмөнкү деңгээлде экендиги аныкталды. Студенттердин өзүн-өзү баалоосу менен эксперттик баалоонун ортосунда бир аз айрымачылыктар болду. Биринчи орунда даярдыктын ортоңку деңгээлин өзүн өзү баалоодо - 152, ал эми эксперттик баалоодо – 148 студент болду. Экинчи орунда даярдыктын чыгармачыл деңгээлинде өзүн-өзү баалоодо – 132, эксперттик баалоодо - 140 студенттин жыйынтыгы аныкталды.

1. Экинчи маселени чечүүдө болочок мугалимди ОТТго даярдоонун шарттары жана каражаттарын аныктоо үчүн студенттердин пикирине маани бердик. Аларга төмөнкү суроолор берилди: “Сиздин толеранттуулук проблемасына болгон мамилеңиздин өзгөрүүсүнө көбүрөөк эмне себеп болду?” Болочок мугалимди ОТТго даярдоодо маанилүү деп табылган педагогикалык шарттар төмөнкү таблицада көрсөтүлдү (студенттердин баалоосу).

Таблица 3.7 ОТТго даярдоодо маанилүү деп табылган педагогикалык шарттар

к/№	Педагогикалык шарттар	%
1	ОТТнун коомдук жана кесиптик маанисин билүү жана аны уюштуруудагы өз мүмкүнчүлүктөрү	92
2	Билим берүү мекемесиндеги ОТТнун атайын системасы	84
3	Мугалимдердин толеранттуу жүрүм-туруму	69
4	Педагогикалык практика учурунда толеранттуулукту калыптандыруу боюнча тарбиялоо ишин уюштуруу	51
5	Педагогдун толеранттуулукка тарбиялоо боюнча компетенттүүлүгү	46

Таблицада көрсөтүлгөн шарттарга кошумча студенттер коомдо болуп жаткан окуяларды да көрсөтүшкөн – 28 %, ар түрдүү улуттардын өкүлдөрү менен биргелешип майрамдарды тосууну – 17 % белгилешкен.

2. Студенттерге “болочок мугалимди ОТТго даярдоого кандай каражаттар көбүрөөк натыйжа бере тургандыгын” аныктоо сунушталды. Студенттердин жооптору жалпылаштырылып төмөнкү таблицада берилди.

Таблица 3.8 Болочок мугалимди ОТТго даярдоонун эффективдүү педагогикалык каражаттары (студенттердин баалоосу)

к/№	Каражаттын аталышы	%
1	“Толеранттуулукка тарбиялоо” тандоо курсу	61
2	Педагогикалык практика	54
3	Студенттердин илимий изилдөө иштери	33

4	Психологиялык-педагогикалык дисциплиналар боюнча сабактар	27
5	Коом таануучулук дисциплиналар боюнча сабактар	23

Бул жерде студенттер тарабынан маанилүү деп программада көрсөтүлгөн каражаттар белгиленген. Андыктан студенттер теориялык билим менен практикалык компоненттерди бирдей деңгээлде баалашкан (61% жана 54%).

3. Толеранттуулукка тарбиялоо курсуна студенттер тарабынан жогорку баа берилгендиктен анын эффективдүүлүгүн камсыз кылуучу шарттарды жана каражаттарды аныктоо зарылчылыгы келип чыкты (тиркеме 9).

Толеранттуулукка тарбиялоо курсун окуган студенттерге төмөнкү суроолорго жооп берүү сунушталды: “Сиздин оюңузча толеранттуулукка тарбиялоо курсунда колдонулган каражаттарын натыйжалуугу кандай деңгээлде болду?” Жоопторду төрт баллдык система менен баалоо сунушталды. “0” – төмөн, “1” – орто, “2” - ортодон жогору, “3” – жогору.

Таблица 3.9 Толеранттуулукка тарбиялоо курсун окутууда колдонулган каражаттардын натыйжалуулугу

к/№	Каражаттын аталышы	%	Маанилүүлүк деңгээли
1	Портфолио технологиясы	91	жогору
2	Тренингдер	82	
3	Лекциялар	67	
4	Практикалык сааттар, семинарлар	50	ортодон жогору
5	Ролдук, иштиктүү оюндар	43	
6	Чыгармачыл тапшырмалар, топтордо иштөө	43	
7	Дискуссия, аңгемелешүү	41	
8	Рефлексия	40	
9	Жеке чыгармачылык мүнөздөгү тапшырмалар	34	орто
10	Өзүн-өзү баалоо	31	

Таблицада көрүнүп тургандай, болочок мугалимди ОТТго даярдоодо теориялык жана практикалык жактан камсыз кылган каражаттарды эффективдүү деп эсептешет.

Эксперименталдык топтогу студенттер анкетадагы суроолорго жоопторду өздөрүнүн даярдыгына таянып бергендиктерин төмөндөгү жооптор тастыктайт: “Курсту окутуу учурунда силер аткарып жаткан тапшырмалардын натыйжалуулук деңгээли кандай?” Төрт баллдык системада баалагыла: “төмөн” – 0, “орто” – 1, “ортодон жогору” – 2, “жогору” – 3.

Таблица 3.10 Каралып жаткан маселенин натыйжалуулугуна студенттердин өздүк баалоосу

к/№	Тапшырмалар	%	Маанилүүлүк деңгээли
1	ОТТну уюштуруунун өзгөчөлүктөрү боюнча билим алуу	98	жогору
2	Жаштар менен балдарды толеранттуулукка тарбиялоо боюнча проблемаларды чечүү жолдору менен таанышуу	90	
3	Өзүндө толеранттуулук маданиятын калыптандырууга болгон аракет	83	Ортодон жогору
4	ОТТ боюнча алдыңкы педагогикалык тажрыйбаларды окуп үйрөнүү	79	
5	ОТТну өнүктүрүү максатында тарбиялык иштерди уюштурууга мотивацияны калыптандыруу	65	орто
6	ОТТ боюнча иш чаралардын пландарын, класстык сааттардын конспекттерин, көрсөтмөлөрдү иштеп чыгуу	61	
7	Педагогикалык жана диагностикалык материалдарды тандоо.	33	

Алынган бул жооптор кийинки суроолордун жоопторуна тиешелүү:

“Өзүңөр аткарган иштин натыйжалуулугун баалагыла” деген суроо берилди жана баалоо төрт баллдык системада жүргүзүлдү.

Таблица 3.11 Студенттердин өз ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун баалоо (өзүн-өзү баалоо)

к/№	Ишмердүүлүктүн түрү	%	Маанилүүлүк деңгээли
1	Теориялык материалдарга ой жүгүртүү	95	жогору
2	Педагогикалык кубулуштарга анализ, синтез, салыштыруу	87	
3	Окутуу жана өнүктүрүүгө карата өздүк	86	

	стратегияларын аныктоо		
4	Аңгемелешүү, дискуссияларга катышуу	79	ортодон жогору
5	Адабияттар менен иштөө, өз алдынча маалыматтарды издөө	73	
6	Чыгармачыл долбоорлорду, сүрөттөрдү, коллаждарды түзүү	68	
7	Педагогикалык ишмердүүлүктү моделдөө, долбоорлоо, түзүү жөндөмү	54	
8	Педагогикалык көз караштарды өз алдынча ача билүү, пикир-сунуштарды берүү, проблемаланы коё билүү	44	
9	Өзүнүн билим, көндүмдөрүн калыптандыруусун көзөмөлдөөсү	32	орто

Акыркы эки суроо боюнча алынган маалыматтардан ОТТго даярдоого катышкан эксперименталдык топтогу студенттер каралып жаткан проблеманы кесиптик компетенттүүлүк катары өздөрүндө калыптандырууга, алган тажырыйбаларын андан ары өркүндөтүүгө мүмкүндүк берди деген жыйынтык чыгарууга болот.

Ошондой эле эксперименталдык топтун катышуучуларына “Толеранттуулукка тарбиялоо” курсунда өзүнөрдүн ишинерге канчалык деңгээлде канааттандыңар?” деген суроого а)“абдан канааттандым” – 74%, б)“негизинен канааттандым” – 17 %, в)“жарым-жартылай канааттандым” – 8%, г)“канааттанган жокмун” – 1 % жыйынтыгы алынды.

Болочок мугалимди ОТТго даярдоодо “Толеранттуулукка тарбиялоо” курсунун маанилүүлүк деңгээли жогору экендигин көрсөткүчтөр тастыктады.

Жогоруда биз иштеп чыккан моделдер жана ага ылайыкталып түзүлгөн программа болочок мугалимди ОТТго даярдоодо кесиптик компетенттүүлүгүн жогорулатууга натыйжалуу болду деген жыйынтык чыгарууга мүмкүндүк берди.

Студенттерди ОТТго даярдоодо бир гана кесиптик даярдыгынын деңгээлин жогорулатпастан, өздөрүндө маданияттар аралык кесиптик компетенттүүлүктү калыптандырууга, толеранттуулуктун инсандык маанилүү сапат жана кесиптик баалуулук катары өнүгүүсүнө мүмкүндүк берилди.

ҮЧҮНЧҮ ГЛАВА БОЮНЧА ЖЫЙЫНТЫК

1. Каралып жаткан тармактагы илимий изилдөөлөрдү анализдөө жана изилдөөнүн эксперименталдык жыйынтыктарынан биз ОТТго даярдоо процессин эффективдүү уюштуруунун бир катар комплекстүү каражаттарын аныктадык.

2. Даярдоонун мазмунун тандоодо психологиялык-педагогикалык маанисине эле көңүл бурбастан, коом таануучулук дисциплиналардын да мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу максаттуу экендиги такталды.

3. Даярдоонун вариативдүү жана инвариативдүү бөлүгүнө көңүл буруу; даярдоонун теориялык, практикалык, психологиялык аспектерин чагылдыруу; каралуучу теманын жана анын ичиндеги материалдын бири-бирине логикалык дал келүүсүнө көңүл буруу зарылдыгы такталды.

4. Даярдоону уюштурууда толеранттуу окутуу чөйрөсүн түзүү, даярдоо процессине катышып жаткан субъекттердин толеранттуу өз ара аракет этишүүсүнө, педагогикалык практиканын, тарбия ишинин потенциалына көңүл буруу маанилүүлүгү белгиленди.

5. Даярдоо этаптарынын туура уюштурулушу (мотивациялоочу жана маданияттар аралык педагогикалык компетенттүүлүктү калыптандыруу этабы, ОТТ багытында компетенттүүлүгүн калыптандыруу этабы, практикалык ишин күчөтүү этабы, студенттердин өз алдынча иштөө этабы), маданий билим берүү мейкиндигинде жана социо-маданий өз ара аракеттешүүнү уюштуруу, билим берүү мекемелеринин каралып жаткан проблемага кызыкдар болушу жана даярдоону ишке ашыруучу окутуучулук курамдын компетенттүүлүгү маанилүү.

6. “Толеранттуулукка тарбиялоо” курсу теориялык, методикалык, психологиялык аспектерди камтып, болочок мугалимде кесиптик компетенттүүлүктү калыптандырууга багытталган. Бул курсту окутуу учурунда портфолио технологиясы студенттерге өз ишмердүүлүгүн пландаштырууга, системалаштырууга, теориялык булактарды анализдөөгө чоң жардам берди.

7. Окутуу семинарлары, тренингдер, лекциялар, ролдук оюндар окутууну активдештирип, кызыгууну жаратты.

8. Педагогикалык практика учурунда жана СИИИ аткарууда толеранттуулукка тарбиялоо боюнча берилген вариативдүү изилдөө тапшырмалары, болочок мугалимдердин методикалык маданиятын өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет, практикалык ишмердүүлүгүн күчөтөт, толеранттуулукка тарбиялоо маселесин аныктоону, практикалык жөндөмдүүлүгүн калыптандырат, интеллектуалдык баарлашуу жана иштиктүү кызматташуу жөндөмүн калыптандырат.

9. Даярдоонун жыйынтыктарын анализдөөдө студенттердин ишмердүүлүгүнүн тышкы экспертизасы рефлексия менен дал келүүсү керек; студенттерди ОТТго даярдоо процессинде аларга өзүн-өзү баалоого мүмкүндүк берүү, студенттердин даярдык деңгээлин аныктоого атайын ыкмаларды колдонуу жана сунушталган каражаттардын жана шарттардын эффективдүүлүгүн даярдоонун ар түрдүү этаптарында колдонуу зарыл.

Ошентип жогоруда айтылган шарттарды жана педагогикалык каражаттарды пайдалануу менен болочок мугалимди ОТТго даярдоону ЖОЖдо эффективдүү ишке ашырууга болот деп айта алабыз.

КОРУТУНДУ

Бүгүнкү күндө биз жашап жаткан чөйрө социалдык-экономикалык, улуттук, диний жана башка чыр чатактар менен курчалган. Бул чыр-чатактардын айрымдарынын тарыхы көптөгөн мезгилди өз ичине камтыса, айрымдары өлкөдөгү же дүйнөдөгү өзгөрүүлөрдүн натыйжасында келип чыгып жатат. Мындай чыр-чатактар коомдогу олку-солку абалды пайда кылып, адамдардагы ишенимдин азаюсуна, кооптонууларга, бири-бирине болгон мамилелердин начарлашына алып келип жатканын күнүмдүк жашоодо күбө болуп жатабыз.

Акыркы жылдарда өлкөдө болуп жаткан саясий, социалдык, диний кырдаалдарга, коомдогу өзгөрүүлөргө жараша билим берүү системасында да ыкчам иш чараларды иштеп чыгууга көңүл буруу, билим берүү, окутуу программаларын иштеп чыгуу, атайын курстарды уюштуруу зарылчылыгы келип чыгууда.

Бул багыттагы иш аракеттерди жүргүзүүгө жалпы билим берүүчү мектептерде, ЖОЖдордо, атайын кесиптик билим берүүчү мекемелерде өзгөчө маани берүү зарыл. Анын негизги багыттарынын бири билим берүү тармагында жаңы реформаларды киргизүү болушу керек. Билим берүү программасындагы реформа жаштар өзгөрүлүп жаткан коомдо жашоого даяр боло турган деңгээлде болуусу зарыл.

Бирок, изилдөөлөр көрсөткөндөй бул багытта аткарылып жаткан иштер стихиялык мүнөздө, системасыз жүргүзүлүп келет. Ал эми ЖОЖдордо болочок мугалимдердин бул ишке атайылап даярдоонун илимий-методикалык негиздерин иштеп чыгуу олуттуу илимий проблема катары карала элек. Ошондуктан, болочок мугалимди ОТТго даярдоонун педагогикалык шарттарын теориялык жактан негиздөө жана аны практикага киргизүүнүн жолдорун иштеп чыгуу бүгүнкү күндүн реалдуу илимий-педагогикалык проблемасы катары кароого болот.

Изилдөө ишибизде аныктаган милдеттердин алкагында толеранттуулук коомдун жана инсандын баалуулугу экендиги, бул баалуулукту окуучуларда

калыптандырууда “болочок мугалимди даярдоо педагогикалык проблема катары” каралаары аныкталды.

Билим берүүнү гумандаштыруу шартында ОТТнун мүнөзү ачылды;

Болочок мугалимди ОТТго даярдоонун абалы аныкталды;

Мугалимдердин ОТТго даярдыгынын компоненттери жана көрсөткүчтөрү аныкталды. Сунушталган компоненттердин негизинде болочок мугалимди ОТТго даярдыгынын төмөнкү, ортоңку жана жогорку деңгээлдери жана ар бир компонентге таандык мүнөздөмөлөрү бөлүнүп көрсөтүлдү.

Жыйынтыктар болочок мугалимдердин ОТТго даярдыгынын абалы репродуктивдик деңгээлде экендигин жана ОТТ ишин мыкты уюштуруу үчүн зарыл болгон билимдер, көндүмдөр, билгичтиктер системасы жеткиликтүү эмес экендигин көрсөттү.

Болочок мугалимди ОТТго даярдоо боюнча мамлекеттик стандарттарда, окуу пландарында, программаларда, окуу китептеринде каралып жаткан проблема боюнча даярдоонун максаты, мазмуну жетишээрлик деңгээлде түзүлгөн эмес жана бул багытта айрым предметтердин же аудиториядан тышкаркы иштерде айрым учурларда гана стихиялык түрдө орун алып келген. Бул айтылгандарыбыз ЖАМУнун жана ОшМУнун педагогикалык адистиктеринде окуган студенттерди сурамжылоодо тастыкталды.

Жогорку окуу жайында болочок мугалимди ОТТго даярдыгын калыптандыруунун педагогикалык шарттары иштелип чыкты. Мындай шарттардын бири катары ЖОЖдо окутулуучу психологиялык-педагогикалык, коом таануучулук дисциплиналардын мүмкүнчүлүгү болду.

Анализ көрсөткөндөй, бул дисциплиналарда толеранттуулуктун маанисин ачып берген жана ага тарбиялоо проблемаларын караган темалар аныкталышы мүмкүн. Ошону менен бирге психологиялык-педагогикалык, коом таануучулук дисциплиналарга болочок мугалимди ОТТго даярдоо боюнча кошумчаларды киргизүүнү сунуштадык. Анткени бул дисциплиналар толеранттуулук проблемасын кароодо жана калыптандырууда предметтер аралык байланышты, тарбиялоодогу педагогикалык негиздерин, коомдук маанисин камсыз кыла ала турган көп кырдуу мазмунга ээ.

Изилдөө ишибиздин жүрүшүндө болочок мугалимди ОТТго даярдоонун эффективдүү технологиялары аныкталды.

Экспериментти жүргүзүүдө окутуунун жана тарбиялоонун технологиялары максатка ылайык колдонулду. Бул усулдар ОТТго студенттерди даярдоодо пайдаланууда өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ экендиги атайын курсту окутууда, практика учурунда студенттердин сабак процессинде жана сабактан тышкаркы тарбиялык иш чараларды жүргүзүүсүндө эске алынды.

Изилдөөнүн алгачкы жыйынтыктары студенттердин ОТТго даярдыгынын деңгээли билинээрлик эмес экендиги көрүндү. Болочок мугалимдин ОТТго даярдыгынын айрым компоненттеринин ортоңку көрсөткүчтө экендигин эске алуу менен даярдоо моделин иштеп чыктык.

Студенттерди даярдоо учурунда толеранттуулукка тарбиялоого зарыл болгон методикалык билимдердин системасы жок экендиги байкалды. Андыктан төмөнкү каражаттар сунушталды: “Толеранттуулукка тарбиялоо” курсу, студенттердин илимий изилдөө иштери, педагогикалык практика.

Болочок мугалимди ОТТго даярдоодо “Толеранттуулукка тарбиялоо” курсунун маанилүүлүк деңгээли жогору экендигин көрсөткүчтөр тастыктады. Жогоруда биз иштеп чыккан даярдоонун теориялык модели жана ага ылайыкталып түзүлгөн программа болочок мугалимди ОТТго даярдоодо кесиптик компетенттүүлүгүн жогорулатууга натыйжалуу болду деген жыйынтык чыгарууга мүмкүндүк берди.

Биздин оюбузча билим берүү мекемелеринде ОТТго студенттерди даярдоо сөзсүз зарыл, аны жогорку билим берүү стандартында каралган психологиялык-педагогикалык жана жарандык билим берүүчү дисциплиналары, педагогикалык практика, сабактан тышкаркы тарбиялоо ишинде ишке ашырууга мүмкүн.

Колдонулган адабияттар

1. Абдулина, О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования [Текст] / О.А.Абдулина.– М.: Просвещение, 1984.– 208 с.
2. Аджиева, Е. М. Этнопедагогические и этнопсихологические условия воспитания толерантности [Текст] / Е.А.Аджиев // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика). Сборник научно-методических статей. - Воронеж, 2002. - С. 85-94.
3. Адылбек кызы, Г. Влияние социально-психологических факторов на поликультурное воспитание [Текст] / Адылбек, кызы Гулназ // Социально-гуманитарные науки: сб. науч. тр. – Б, 2002. - №3 – 4.- С. - 48-49.
4. Адылбек кызы, Г., Национально-психологические особенности среды и их влияния на социальное формирование личности школьников [Текст] /Адылбек, кызы Гулназ // Вестник ИГУ: сб. науч. тр. 1999. - №3.- С. 29-33.
5. Алдашева, К.Б. Развитие толерантности студентов в процессе обучения иностранному (английскому) языку [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. / К.Б.Алдашева. – Бишкек, 2004. – 21 с.
6. Алиева, Б.М. Формирование профессиональной компетентности [Текст]: автореф. дис. ... канд.пед. наук:13.00.01. / Б.М.Алиева.– Бишкек, 2012. – 23 с.
7. Алимбеков, А. Таалим-тарбиянын мазмунун этномаданий өңүттө өркүндөтүүнүн проблемалары [Текст] / А.Алимбеков // Вестник ИГУ им. К. Тыныстанова. – Каракол, 2004. – №-10. – С. 25-33.
8. Алимбеков, А. Этнопедагогическая подготовка учителя как предмет исследования [Текст] / А.Алимбеков // Русский язык и литература в школах Кыргызстана. – Б., 2006. – №4. – С. 58-66.
9. Алимбеков, А. Теоретические основы этнопедагогической подготовки будущего учителя: [Текст] / А.Алимбеков // Этнопедагогика жана этнопсихология: сб. научн. тр. – Алматы, 1997 – 113-115 с.
10. Амонашвили, Ш.А. Размышления о гуманной педагогике [Текст] / Ш.А.Амонашвили.- М.: Изд-во Дом. Ш. Амонашвили, 1996. - 494 с.

11. Аналитический отчет. Политика управления этнокультурным многообразием в Кыргызстане: прошлое, настоящее, будущее? [Электронный ресурс]. - Центр полис Азия.-Бишкек, 2012.- 66 с. - Режим доступа: www.soros.kg
12. Апыш, Б. Педагогика [Текст] / Б.Апыш, Д.Бабаев, Т.А.Жоробеков. – Ош, 2003. – 440 б.
13. Арутюнов, С.А. Народы и культуры. Развитие и взаимодействие [Текст] / С.А.Арутюнов. – М., 1989. – 243 с.
14. Архангельский, С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы [Текст] / С.И.Архангельский.– М.: Просвещение, 1980. – 368 с.
15. Асаналиев, М.К. Педагогические условия организации самостоятельной работы студента [Текст]: автореф.дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. / М.К.Асаналиев. - Бишкек, 1993.- 23 с.
16. Асипова, Н.А. Культурологический подход к воспитанию и многокультурное образование школьников [Текст] / Н.А. Асипова // социальные и гуманитарные науки: - Бишкек. 1999. - №1,2 – С. 100 -105
17. Асипова, Н.А. Научно-педагогические основы формирования культуры межнационального общения школьников [Текст]: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Н.А. Асипова –Бишкек, 1997. - 369с.
18. Асипова, Н.А. Научно-педагогические основы формирования культуры межнационального общения [Текст] / Н.А. Асипова.– Бишкек: Илим, 1994. - 109 с.
19. Асмолов, А.Г. Деятельность и установка [Текст] / А.Г.Асмолов.- М., 1979.
20. Асташова, Н.А. Учитель: проблема выбора и формирование ценностей [Текст] / Н.А.Асташова.-М.: Московский психолого-педагогический институт. - Воронеж: НПО «Модэк», 2000. -272 с.
21. Асташова, Н. А. Проблема воспитания толерантности в системе образовательных учреждений [Текст] / Н.А.Асташова // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика). сб. науч.-методич.

тр. М.: Московский психолого-педагогический институт. Воронеж: НПО «Модэк», 2002. - С. 74-83.

22. Ахроров, Ю.А. Педагогические основы подготовки будущих учителей к формированию культуры межнационального общения учащихся [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ю.А.Ахроров. - Ташкент, 1993. - 20 с.

23. Бабаев, М.Д. Инсандын өзгөчөлүгүн аныктоочу методикалар: Кошумча окуу куралы [Текст] / М.Б.Бабаев, М.С.Мырзаев. – Ош, 2000. – 80 с.

24. Баграмов, Э.А. Актуальные вопросы развития национальных отношений, интернационального и патриотического воспитания: Учебное пособие [Текст] / Э.А.Баграмов.- М., 1988. - 353 с.

25. Баева, И. А. Тренинги психологической безопасности в школе [Текст] / И.А.Баева. - СПб: Речь, 2002. -251 с.

26. Байбаков, А.М. Введение в педагогику толерантности: Для педагогов и старшеклассников [Текст] / А.М.Байбаков / Под ред. Н. М. Борытко. М., 2002. - 11 с.

27. Байбородова, Л.В. Воспитание толерантности у школьников как функция деятельности классного руководителя [Текст] / Л.В.Байбородова // Ярославский педагогический вестник, 2002. - № 4 (33). - С. 81-86.

28. Байбородова, Л. В. Воспитание толерантности через деятельность и общение [Текст] / Л.В.Байбородова // Ярославский педагогический вестник, 2001. - № 2. - С. 90-95.

29. Байгазиев, С. Гумандуу педагогика жөнүндө сөз [Текст]:мектеп мугалимдери, билим берүү кызматкерлери үчүн /С.Байгазиев.–Б.:1998.–436 б.

30. Байсалов, Дж.У. Жогорку окуу жайларында аралыктан окутуунун технологиясы: Окуу куралы [Текст] / Дж.У.Байсалов. - Бишкек, 2013. - 288 б.

31. Баташова, С.М. Подготовка студентов педагогических вузов к профессиональной деятельности при изучении педагогических дисциплин [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02/ С.М.Баташов. - М.,1998.- 189 с.

32. Безюлева, Г. В. Толерантность в пространстве образования: Учебное пособие [Текст] / Г.В.Безюлева,С.К.Бондырева, Г.М.Шеламова.- М: МПСИ, 2005.- 152 с.

33. Безюлева, Г.В. Толерантность в педагогике [Текст] / Г.В.Безюлева, Г.М.Шеламова.- М., 2002.- 92 с.
34. Бекбоев, И. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык негиздери [Текст] / И.Бекбоев. –Б.: 2004. – 240 б.
35. Белова, С.В. Диалог - основа профессии педагога: учебно-методическое пособие [Текст] / С.В.Белова.- М.: АПК и ПРО, 2002. -148 с.
36. Беркимбаев К.М., Тулеп Абдимухан Сейлханович. Компьютерно-графическая подготовка будущих инженеров [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.rusnauka.com
37. Библер, В. С. Культура: Диалог культур [Текст] / В.С.Библер // Вопросы философии, С.989. -№ 6.
38. Болджурова И.С. Особенности развития Кыргызской Республики и её системы образования в переходный период [Электронный ресурс]. – М.: Вестник 531, С.107. – Режим доступа: www.cyberleninka.ru
39. Болджурова И.С. Диалоги / 12 мыслей [Электронный ресурс]. Б.: Режим доступа. - www.onemag.kg
40. Бондырева, С.К. Толерантность (введение в проблему) [Текст] / С.К.Бондырева, Д.В.Колесов. - М.: Изд-во Московский психолого - педагогический институт; Воронеж: Изд-во НПО «Модэк», 2003.- 240 с.
41. Бондырева, С. К. Феномен толерантности в системе межэтнических отношений [Текст] / С.К.Бондырева // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика). Сборник научно-методических статей. М.Воронеж, 2002.- С. 9-19.
42. Бордовская, Н. В. Педагогика [Текст] / Н.В.Бордовская, А.А.Реан.- СПб, 2000. -304 с
43. Введение в педагогическую деятельность [Текст] / А.С. Роботова, Т.В.Леонтьева, И.Г. Шапошникова и др. – М.: Издательский центр Академия, 2000. – 208 с.
44. Вербицкий, А.А. Активное обучение в высшей школе: Контекстный подход: Метод.пособие [Текст] / А.А.Вербицкий. – М.:Высш. шк., 1991. – 207 с.

45. Выготский, Л.С. Педагогическая психология [Текст] / Под ред. В.В.Давыдова. –М.: Педагогика, 1991.–480 с.
46. Возрастные особенности формирования толерантности [Текст] / Под ред. В. С. Собкина. М., 2003.
47. Воспитание культуры межнационального общения. Методические рекомендации [Текст] / Сост. В. И. Буренко, И. Е. Иваюшкин, В. В. Меркулов, В. Т. Плешивцев. М, 1989. - 44 с.
48. Воспитание толерантности: взаимодействие различий: Сб. науч. и метод. трудов [Текст] / Под ред. Н. К. Сергеева, Н. М. Борытко. Волгоград: ВГИПК РО, 2004. -96 с.
49. Галицких, Е.О. Диалог в образовании как способ становления толерантности: Учебно-методическое пособие [Текст] / Е.О.Галицких.-М.: Академический проект, 2004.- 240 с.
50. Гасанов, З.Т. Педагогика межнационального общения [Текст] / З.Т.Гасанов.- М., 1999.
51. Герасимов, С. А. Педагогические средства воспитания толерантности у детей младшего школьного возраста [Текст]: автореф.... дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / С.А.Герасимов.- Архангельск, 2004.- 22 с.
52. Герасимов, С. А. Подготовка учителя первой ступени общего образования по воспитанию толерантности у детей [Текст] / С.А. Герасимов // Программа спецкурса. Под ред. И.З. Сковородкиной. Архангельск: ПГУ, 2003. - 55 с.
53. Гершунский, Б.С. Толерантность в системе ценностно-целевых приоритетов образования [Текст] / Б.С.Гершунский // Педагогика, 2002. - №7. - С. 3-12.
54. Моделирование как метод научного исследования (Гносеологический анализ) [Текст] / Б.А.Глинский., Б.С.Грязнов, Б.С.Дынин, Е.Ш.Никитин. –М.: Изд-во МГУ, 1965. –230 с.
55. Гриншпун, И.Б. К вопросу о методиках диагностики толерантности [Текст] / И.Б.Гриншпун // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика). Сборник научно-методических статей. М.- Воронеж, 2002. - С. 209-215.

56. Давыдов, В.В. Виды обобщений в обучении [Текст] / В.В.Давыдов.-М, 1982. - 423 б.
57. Давлекамова, Г.В. Подготовка студентов педагогического вуза к изучению этнопедагогической среды в полинациональном регионе [Текст] / Г.В.Давлекамова. - Астрахань, 1998.
58. Дахин, А. Н. Педагогическое моделирование: суеность, эффективность и неопределенность [Текст] / А.Н.Дахин // Педагогика, 2003. - № 4. - С.21 - 26.
59. Декларация принципов толерантности. Утверждена резолюцией 5.61. Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 года [Текст] / Век толерантности: Научно-публицистический вестник.- М.: МГУ, 2001.
60. Деркач, А.А. Психолого-педагогические основы тренерского мастерства [Текст] / А.А. Деркач, Ю.Ф.Подлипняк, В.В.Маркелов / Москва: Регенс, 2013. - 480 с.
61. Джуринский, А.Н. История педагогики: Учеб. пособие для студентов педвузов [Текст] / А.Н.Джуринский. – М.: Гуманит. издат. центр ВЛАДОС, 2000. – 432 с.
62. Дмитриев, Г.Д. Многокультурное образование [Текст] / Г.Д.Дмитриев. - М: Народное образование, 1999.- 208 с.
63. Дурай-Новакова, К.М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности [Текст] / автореф.... дис. ... д-ра. пед. наук: 13.00.01/К.М.Дурай-Новакова. - М.,1983.-31с.
64. Дюшеева Н.К. Психолого-педагогические основы профессионально-личностного формирования будущего учителя в вузе [Текст]: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. / Н.К Дюшеева. – Бишкек, 2009. – 287 с.
65. Дьяченко, М.И. Психологические проблемы готовности к деятельности [Текст] / М.И.Дьяченко, Л.А.Кандыбович. - Изд-во БГУ им. В. И. Ленина.-Минск, 1976.-171с.
66. Загашев, И. О, Критическое мышление: технология развития [Текст] / И.О.Загашев, С.И.Заир-Бек.- СПб: Изд-во Альянс «Дельта», 2003. -284 с.

67. Здравомыслов, А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. [Текст] / А.Г.Здравомыслов. - М., Политиздат, 1986. - 223 с.
68. Зимняя, И. А. Ключевые компетенции - новая парадигма результата образования [Текст] / И.А.Зимняя // Высшее образование сегодня, 2003. - № 5. - С. 34-42.
69. Зиновьев, Д.В. Формирование социокультурной толерантности как фактора повышения педагогического мастерства будущего педагога [Текст] / Д.В.Зиновьев, В.С.Нурғалиев.- Красноярск, 2001.- 71 с.
70. Зинченко, В.П. О целях и ценностях образования [Текст] / В.П.Зинченко // Педагогика, 1997.- № 5.- С. 3-16.
71. Золотухин, В.М. Две концепции толерантности [Текст] / В.М.Золотухин. - Кемерово,1999. - 140 с.
72. Идентичность и толерантность: Сборник статей [Текст] / Под ред. Н.М. Лебедевой. Москва: Институт этнологии и антропологии РАН, 2002. - 416 с.
73. Ильин, В.С. Реализация идей целостного подхода к профессиональной подготовке учителя [Текст] / Творческое наследие А.С.Макаренко и совершенствование подготовки педагогических кадров. Полтава, 1988. - С. 22-23.
74. Ильина, Т. А. Педагогика: Курс лекций [Текст] / Т.А.Ильина.- М: Просвещение, 1984. - 496 с.
75. Исаев, А. Педагогикалык кесипке киришүү (жогорку окуу жайлардын мугалимдик адистиктери үчүн окуу куралы) [Текст] / А.Исаев.– Бишкек, 2008. – 119 б.
76. Исаев, И.Ф. Теория и практика формирования профессионально-педагогической культуры преподавателя высшей школы [Текст]: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. / И.Ф.Исаев. – М., 1993. – 468 с.
77. Калдыбаева, А.Т. Эл акындарынын педагогикалык идеяларын жаштарды тарбиялоодо колдонуунун илимий–педагогикалык негиздери [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед.наук:13.00.01. / А.Т.Калдыбаева.–Б., 2007.– 43 б.
78. Капто, А.С. Толерантность в контексте концепции «Культура мира» [Текст] / А.С.Капто // Журнал высоких гуманитарных технологий «Безопасность Евразии», 2001. - №1. - С. 175-185.

79. Касьян, А.А. Гуманитаризация образования: некоторые теоретические предпосылки / А.А.Касьян // Педагогика, 1998. – №2. – С.17-22

80. Ким, В.Л. Самостоятельная работа по дисциплине учебного курса в информационной среде обучения [Текст] / В.Л.Ким, Г.Д.Панкова // Вестник Исыккульского госуд.унив.- Каракол, 2005.-№14.- С.15-16.

81. Ким, О.Г. Педагогические условия поликультурного воспитания младшего школьного возраста на традициях, обычаях кыргызского и корейского народов [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / О.Г.Ким.- Бишкек, 2011.- 153 с.

82. Клепцова, Е. Ю. Психологические условия формирования терпимого отношения педагогов к детям [Текст]:дис. ... канд.пед.наук: 13.00.01 / Е.Ю.Клепцова.- Киров, 2001.- 177 с.

83. Клепцова, Е.Ю. Психология и педагогика толерантности [Текст] / Е.Ю.Клепцова.- М.: Академический проект, 2004. -176 с.

84. Коменский, Я.А. Сочинения [Текст] : в 2-х томах / Я.А. Коменский – М. 1982г. т.1. - 201-242 с.

85. Комогоров, П.Ф. Формирование толерантности в межличностных отношениях студентов высшего учебного заведения [Текст]: дис. ... канд.пед.наук: 13.00.01 / П.Ф.Колмогоров. - Курган. 2000.-191 с.

86. Кон, И.С. Ребенок и общество (историко-этнографическая перспектива) [Текст] / И.С. Кон.- М., 1988.- 179 с.

87. Концепция этнической политики и консолидации общества КР «Мекеним Кыргызстан» и План действий до 2015 года [Электронный ресурс].- Б.: 2011. -Режим доступа: www.uzluga.ru

88. Концепция поликультурного и многоязычного образования в КР [Электронный ресурс]. - Б.:, 2008. – Режим доступа: [www. Google.kg](http://www.Google.kg)

89. Копотюк, И.Г. Самостоятельная работа студентов как средство повышения профессионально-значимой активности в процессе изучения педагогических дисциплин в колледже [Текст]: дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / И.Г.Копотюк.- Ярославль, 1999. -202 с.

90. Кузнецов, В.С. Конфуцианство в современном Китае [Текст] / В.С.Кузнецов // Вопросы истории, 1997. № 10.
91. Кузьмина, Н.В. методы исследования педагогической деятельности [Текст] / Н.В.Кузьмин. -Л.:Изд-во ЛГУ, 1970. - 114 с.
92. Кузовлев, В.П. Профессиональная подготовка студентов в педагогическом вузе (научно-методологический и организационно-педагогический аспекты) [Текст]: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / В.П.Кузовлев.- М., 1999.- 301 с.
93. Кыргыз педагогикасы: энциклопедиялык окуу куралы [Текст]: Башкы редактор Ү.Асанов, жооптуу редактор И.Бекбоев. – Б.: Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору, 2004. – 158 б.
94. Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндөгү” мыйзамы [Электронный ресурс]. – Б.: Кыргыз республикасынын конституциясы. – 2003.- № 92. - Режим доступа: <http://online.adviser.kg>
95. Кыргыз Республикасында элдин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди чыңдоо Концепциясы, 2013. – 22 б.
96. Кыргыз Республикасында көп маданияттуу жана көп тилдүү билим берүү Концепциясы. - Режим доступа: www.kyrlibnet.kg
97. КРнын Билим берүү жана илим министрлигинин коллегиясынын 2008-жылдын, 24-апрелдеги № 3/1 чечими. – 2008. – Режим доступа: <http://www.president.kg/>
98. 2020-жылга чейин Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүү концепциясы [Текст] // КРнын өкмөтүнүн №201-токтому. - Бишкек, 2012. - С.4.
99. Лаврикова, Т.В. Подготовка студентов педвуза к применению лично- индивидуальных технологий обучения [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Т.В.Лавриков.- Волгоград, 1995.- 115 с.
100. Латынина, Д.И. История педагогики (История образования и педагогической мысли) [Текст] / Д.И.Латынин.- Учеб. пособие. М: Гардарики, 2002. - 603 с.
101. Лебедева, А. Основы межкультурной коммуникации [Текст] / А.Лебедева // Учитель, 2001. № 1. - С. 52-56.

102. Левина, М.М. Технология профессионального педагогического образования [Текст] / М.М.Левина.- М.: «Академия», 2001. - 270 с.
103. Лукьянова, М.И. Психолого-педагогическая компетентность учителя. Диагностика и развитие [Текст] / М.И.Лукьянова.- М., 2004.
104. Магомедова, Е.В. Толерантность как принцип культуры [Текст]: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Е.В.Магомедова.- Уфа, 2001.-156 с.
105. Максимов, М.А. Игры во взаимопонимание и терпимость: смогут ли они оградить наших детей от влияния экстремистов? [Текст] / М.А.Максимов, Н.В.Кленова // Директор школы, 2002. № 8. - С. 42-50.
106. Мамбетакунов, Э.М. Педагогиканын негиздери [Текст] / Э.М.Мамбетакунов, Т.М.Сияев. – Бишкек, 2015. - С. 304.
107. Манликова, М.Х. Педагогические основы этнокультуроведческой лексикографии в воспитании этнотолерантности [Текст]: дис...д-ра.пед.наук:13.00.01 / М.Х.Маликова.- Бишкек, 2008.- 305 с.
108. Маркова, А. Г. Психология труда учителя: Кн. для учителя [Текст] /А.Г.Маркова.- М.: Просвещение, 1993.- 190 с.
109. Матвеева, О. В. Формирование культуры межнациональных отношений подростков в процессе педагогической практики студентов [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / О.В.Матвеев.- М., 1998.- 160 с.
110. Маткин, В. В. Теория и практика развития интереса к профессионально-творческой деятельности у будущих учителей: ценностно-синергетический подход [Текст] / В.В.Маткин. - Челябинск: гос. пед. ун-т, 1999.- 204 с.
111. Махова, Е. В. Формирование у студентов ценностного отношения к национальной культуре другого народа [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01/ Е.В.Махова.- Краснодар, 2002.- 20 с.
112. Мелик-Пашаев, А. А. Гуманизация образования: проблемы и возможности [Текст] / А.А.Мелик-Пашаев // Вопросы психологии, 1989. № 5. - С.11-18.
113. Мектепке бирге [Текст] // Мультимедияттуу коомдун шартында билим берүү чөйрөсүндөгү мугалимдер үчүн колдонмо. Бишкек, 2010. 136 б.

114. Методика воспитательной работы: Учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений [Текст] / Л. А. Байкова, П. К. Гребенкина, О. В. Еремкина и др.; Под ред. В. А. Сластенина. М., 2002. - 144 с.

115. Методы, приемы и технологии в педагогике ненасилия: Сб. науч. ст. и материалов XX Всерос. науч.-практ. конференции по проблемам педагогики ненасилия (СПб., 21.04.1999 г.) [Текст] / Под ред. М. С. Гавриловой. СПб, 1999.

116. Митина, Л.М. Психология профессионального развития учителя [Текст] / Л.М.Митина.– М., 1998. – 208 с.

117. Мириманова, М. Толерантность как проблема воспитания [Текст] / М.Мириманова // Развитие личности, 2002. № 2.- С. 104-116.

118. Миталипов, К.М. Элдик педагогиканын негизинде башталгыч класстын окуучуларында толеранттуулукту калыптандыруу [Текст]: дис. ... пед.наук: 13.00.01 / К.М.Миталипов.- 2011. -147с.

119. Митина, Л.М. Психология профессионального развития личности учителя [Текст] / Л.М. Митина. - М.: Флинта, Московский психолого-педагогический институт, 1998. -201 с.

120. Мубинова, З.Ф. Педагогика этничности и толерантности: теория, практика, проблемы [Текст] / З.Б.Мубинова.- Уфа: Башк. гос. ун-т, 2000.– 136 с.

121. Муратбаев, Б.Б. Народная педагогика в профессиональной педагогике будущих учителей [Текст] / Б.Б. Муратбаев // Известия ВУЗов. – Б. 2004.- №1. – С.88-89.

122. Мурзаев, М.С. Тарбиялоонун психологиясы [Текст] / М.С.Мурзаев. – Ош, 2008. – 80 б.

123. На пути к толерантному сознанию [Текст] / Отв. ред. А.Г.Асмолов. М.: Смысл, 2000.- 255 с.

124. Наслетов, А.Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпритация данных. Учебное пособие [Текст] / А.Д.Наслетов. - СПб.: «Речь», 2004. -392 с.

125. Нусубалиева, Э. Формирование межкультурной коммуникативной компетентности у студентов в условиях педагогического вуза [Текст]:дис. ... канд. пед. наук.13.00.01 / Э.Нусубалиева. – Бишкек., 2005. – 167 с.

126. Нусупова, Р.С. Толеранттуулук-окуучуларды тарбиялоонун максаты катары [Текст] / Р.С.Нусупова // XXIV республикалык педагогикалык окуунун материалдары. - 2011. – 246 – 248-бб.

127. Нусупова, Р.С. Толеранттуулук маданиятындагы проблемалар [Текст] / Нусупова, Р.С. // ЖАМУнун жарчысы. -2012. - №1.- 201–203- б.

128. Нусупова, Р.С. Мектеп окуучуларын толеранттуулукка тарбиялоодо мугалимдердин кесиптик даярдыгы [Текст] / Дж.У.Байсалов, Р.С.Нусупова // И.Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. - 2012. - №3.- 284-286-бб.

129. Нусупова, Р.С. Окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоодо толеранттуу окутуу чөйрөсүнүн мааниси [Текст]/ Дж.У.Байсалов, Р.С.Нусупова // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы.-2012.- №3. - 284-286-бб.

130. Нусупова, Р.С. Окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого болочок мугалимди даярдоонун критерийлери жана көрсөткүчтөрү [Текст]/ Дж.У.Байсалов, Р.С.Нусупова // ОшМУнун Жарчысы.- 2012. - №4.- 43– 45-бб.

131. Нусупова, Р.С. Окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого болочок мугалимди даярдоо модели, максаттары жана милдеттери [Текст] / Р.С.Нусупова // ОшМУнун Жарчысы.- 2012. №4. - 71-76–бб.

132. Нусупова, Р.С. Воспитание толерантности у школьников потребность общества [Текст] / Р.С. Нусупова. - Высшая школа Казахстана. - 2013. -№1(1)- Алматы - С.161-165.

133. Нусупова, Р.С. Окуучуларда толеранттуулук башатын калыптандыруунун аксиологиялык аспекти [Текст] / Р.С. Нусупова // Ж.Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы. - атайын чыгарылыш. - 2013.-171-174-бб.

134. Нусупова, Р.С. Анализ состояние теории подготовки будущих педагогов к воспитанию толерантности у школьников [Текст] / Р.С. Нусупова // Наука и новые технологии и инновации Кыргызстана.- 2013. - №1.- С. 269- 272.

135. Нусупова, Р.С. Толеранттуулук маданиятындагы проблемалар [Текст] / Р.С.Нусупова // ЖАМУнун жарчысы.- 2012.- №1.- 201-203-бб.

136. Нусупова, Р.С. Окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого болочок мугалимди даярдоо [Текст] / Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары.-2012. - №4 (24). - 63-68-бб.

137. Нусупова, Р.С. Толеранттуу окутуу чөйрөсүнүн окуучуну тарбиялоого таасири [Текст] / Р.С.Нусупова // Түрк дүйнөсүнүн эл аралык илимий-практикалык конференциясы. - Стамбул, 2013.- 121-123- бб.

138. Нусупова, Р.С. Болочок мугалимди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоонун маселелери [Текст] / Р.С.Нусупова // Современные проблемы социально-гуманитарных наук.- Казань, 2016.- №4.- С.13-16.

139. Нусупова, Р.С. Болочок мугалимди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоодо компетенттүүлүгүн калыптандыруу [Текст] / Р.С.Нусупова // К.Тыныстанов ат. Ысык-Көл мамлекеттик университетинин Жарчысы.- 2016. – - № 41. - 169-173-бб.

140. Нусупова, Р.С. Толеранттуулук инсандын маанилүү баалуулугу катары [Текст] / Р.С.Нусупова // Известия вузов Кыргызстана. -2016.- №2. - 153-155-бб.

141. Нусупова, Р.С. Окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого болочок мугалимди даярдоонун этаптары [Текст] / Р.С.Нусупова // Известия вузов Кыргызстана. - 2016. - №2.- 147-149-бб.

142. Нусупова, Р.С. Анализ конфликтных ситуаций среди школьников [Текст] / Р.С.Нусупова // Современные проблемы социально-гуманитарных наук.- Казань, 2016.- №4.- С. 59-64.

143. Нусупова, Р.С. Вопросы воспитание толерантности у школьников [Текст] / Р.С.Нусупова // Новая наука: Проблемы и перспективы. - г.Стерлитамак, 2016.- № 4-1. - С.36-39.

144. Овчаров, Б. М. Технология и техника конструирования анкет и опросников [Текст] / Б.М.Очаров. - Киев, 1994. -109 с.

145. Панкова, Т.В. Сравнительная этнопедагогика и проблемы воспитания. Сборник науч. труд.[Текст] / Т.В. Панкова.– Бишкек:КГНУ. -1995.- 126-131 с.

146. Педагогический энциклопедический словарь [Текст] / Гл. ред. Б. М. Бим-Бад; ред.кол.: М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова и др. М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. 528 с.

147. Перепелицына, М.А. Воспитание толерантности у будущих учителей [Текст]: Воспитание толерантности: взаимодействие различий: сб. науч. и метод. трудов // Под ред. Н. К. Сергеева, Н. М. Борытко и др. Волгоград: Изд-во: ВГИПК ГО, 2004. - С. 57-62.

148. Петрицкий, В.А. Толерантность - универсальный этический принцип [Текст] / В.А.Петрицкий // Известия Санкт-Петерб. лесотехнической академии. СПб., 1993.- С. 139-151.

149. Погодина, А.А. Подготовка будущих педагогов к воспитанию толерантности у школьников [Текст]: дис....канд.пед.наук:13.00.01: / А.А.Погодина.- Ярославль, 2006.- 209 с.

150. Подласый, И. П. Продуктивная педагогика: Кн. для учителя [Текст]/ И.П.Подласый- М.: Народное образование, 2003. - 496 с.

151. Подымов, Н. А. Формирование установок толерантного сознания учителя. Учебное пособие[Текст]/Н.А.Подымов, Курск: КГПУ, 2002.- 108 с.

152. Программа курса «Кыргыз этнопедагогикасы» / Сост. А.Алимбеков. – Ош, 1994. – 25 с.

153. Пралиев, С.Ж. Актуальные проблемы формирования личности будущих специалистов [Текст] / С. Ж. Пралиев // Педагогика и психология. 2009.- №1.- С. 1317

154. Раимкулова, А.С. Научно-педагогические основы формирования профессиональных компетенций будущего учителя по активизации познавательной деятельности школьников [Текст]:дис. ...д-ра пед.наук: 13.00.01 / А.С.Раимкулова. - Бишкек, 2011. - 308с.

155. Рахимова, М. Р. Кыргыз элдик педагогикасы: Усулдук колдонмо [Текст] / М.Р.Рахимова, Т.В.Панкова – Бишкек, 1994. – 82 б.

156. Рахимова, М.Р. ж .б., Педагогикалык ойлордун жана билим берүү-нүн тарыхы [Текст] / М.Р. Рахимова, Т.В.Панкова,А.Т. Калдыбаева – Бишкек, 2002. – 270 б.

157. Разбегаева, Л.П. Ценностные основания гуманистического образования [Текст] / Л.П.Разбегаев // Монография. Волгоград, 2001.
158. Реан, А. А. Педагогические особенности взаимодействия педагога и студента [Текст] /А.А.Реан // Вопросы психологии, 1983. № 5. - С. 58-61.
159. Риэрдон, Б. Э. Толерантность - дорога к миру [Текст] / Б.Э.Риэрдон-М.: Изд-во «Бонфи», 2001.
160. Рожков, М. И. Концепция экзистенциальной педагогики [Текст] /М.И.Рожков // Яросл. пед. вестник, 2002. - №4. С. 71-76.
161. Рожков, М. И. Воспитание толерантности у школьников [Текст] /М.И.Рожков, Л.В.Байбородова, М.А.Ковальчук- Ярославль, 2003.- 192 с.
162. Рубцов, В. В. Развитие образовательной среды региона [Текст] / В.В.Рубцов- М., 1997.-170 с.
163. Саипов, А.А. Теория и практика художественно-трудовой подготовки будущих учителей [Текст]:автореф. дис. ... пед.наук: 13.00.01 / А.А.Саипов-Шымкент, 2010. - 42 с.
164. Саипов, А.А. Истоки гуманистического образования. Успехи современного естествознания [Текст] / А.А.Саипов, К.К.Шалгынбаева -М., 2013. №5.
165. Сайт Кыргызского Национального статистического комитета [Электронный ресурс] - Б. – 2004. - Режим доступа:www.stat.kg
166. Сидорова, М.Г. Формирование профессиональной поликультурной компетентности студентов гуманитарных специальностей [Текст]:автореф. дис. ... канд.пед.наук: 13.00.01 / М.Г.Сидорова.- Бишкек, 2014.- 21 с.
167. Сериков, В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем [Текст] / В.В. Сериков. – М.: Логос. 1999. – 272 с.
168. Скворцов, М. Б. Толерантность: иллюзия или средство спасения? [Текст] / М.Б.Скворцов// Октябрь, 1997. №2. - С. 160-189.
169. Слободчиков, В. Н. Образовательная среда: реализация целей образования в пространстве [Текст] / В.Н.Слободчиков // Новые ценности образования: культурные модели школ. Вып. 7. М., 1997.

170. Сластенин, В.А. Педагогическое образование как объект эвристического моделирования [Текст] / В.А.Сластенин // Учитель Советской школы. М., 1991. – С. 3-14.

171. Сластенин, В.А. Профессиональная готовность учителя к воспитательной работе: содержание, структура, функционирование [Текст] / В.А.Сластенин // Профессиональная подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: Межвуз. Сб. научн. тр. / под ред. В.А.Сластенина. – М., 1982. – С.14-28.

172. Степанов, П. В. Воспитание толерантности у школьников: теория, методика, диагностика [Текст] / П.В.Степанов - М.: АПК и ПРО, 2003.- 84 с.

173. Сулайманкулова, Ж.К. ЖОЖдо башталгыч класстын мугалимдерин окуучуларга адептик тарбия берүүгө этнопедагогикалык даярдыгын калыптандыруунун педагогикалык негиздери [Текст]: дис.... канд. пед. наук: 13.00.02 / Ж.К.Сулайманкулова. - Бишкек, 2012.-156 б.

174. Таджикова, Б.Ш. Особенности подготовки студентов к воспитательной работе в национальной (киргизской) школе [Текст] / Б.Ш.Таджикова: автореф. канд. пед. наук.– Москва, 1987. – 16 с.

175. Талызина, Н.Ф. Теоретические проблемы разработки модели специалиста [Текст] / Н.Ф.Талызин // Современная высшая школа. – 1986. – № 2. – С. 75-84.

176. Технология развития педагогического творчества [Текст] / Под ред. И.П. Раченко. – Ставрополь, 1994. – 150 с.

177. Ткачева, С.А. Подготовка студентов педагогического направления к воспитательной работе в школе новых социокультурных условиях [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01./С.А.Ткачева.– Бишкек,2011. –23с.

178. Тугаринов, В.П. О ценности жизни и культуры [Текст] / В.П.Тугаринов. – Л.: ЛГУ, 1960. – 156 с.

179. Узнадзе, Д. Н. Теория установки [Текст] / Д.Н.Узнадзе.- М.: Изд-во Московский психолого-педагогический институт; Воронеж: Изд-во НПО «Модэк», 1997.

180. Уолцер, М. О терпимости [Текст] / М.О.Уолцер. - М.: Идея-Пресс. Дом интеллектуальной книги, 2000. - 159 с.
181. Учимся толерантности (гражданское образование - основа толерантности) [Текст] Методический сборник / Сост. С. Д. Сивачок. Обнинск: изд-во «Принтер», 2002. -235 с.
182. Философия энциклопедиялык окуу куралы [Текст]: Башкы редактор Ү.Асанов.— Б.: Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору, Бишкек, 2004.- 504 б.
183. Формирование модели деятельности специалиста с высшим образованием [Текст]: Сб. типовых методик // ТГУ. – Томск: Изд-во Томск.ун-та.- 1984.
184. Формирование толерантной личности в полиэтнической образовательной среде: Учебное пособие [Текст]/ [В. Н. Гуров, Б. З. Вульф, В. Н. Галяпина и др].- М.: Педагогическое общество России, 2004.- 240 с.
185. Ханова, К. С. Формирование взаимоотношений учителя и подростков в современных социокультурных условиях [Текст]:автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / К.С.Ханова.- Волгоград, 2002. -24с.
186. Харисова, И.Г. Подготовка студентов к воспитательной работе в малочисленной сельской школе [Текст] / И.Г.Харисова. -Ярославль, 2000. -213 с.
187. Хмель, Н.Д. Педагогический процесс как объект деятельности учителя: Учебное пособие для студентов и преподавателей педагогических институтов [Текст] / Н.Д.Хмель. – Алма-Ата, 1978. – 115 с.
188. Хуторской, А. В. Современная дидактика [Текст] / А.В.Хуторский.- СПб: Питер.- 2001.- С.544.
189. Ходусов, А.Н. Методологическая культура учителя и условия ее формирования в системе современного педагогического образования [Текст]/ А.Н.Ходусов.– Москва-Курск, 1997. – 154 с.
190. Черепанов, В.С. Экспертные оценки в педагогических исследованиях [Текст] / В.С.Черепанов. - М.: Педагогика, 1989. – 110 с.
191. Образовательные технологии. Учебно-методическое пособие [Текст] / [Чернявская А. П., Байбородова Л. В., Серебренников Л. М., Харисова И. Г.,

Белкина В. В., Гаибова В. Е. [Ярославль]. - Ярославль, изд-во ЯГПУ им. К. Д. Ушинского, 2005. - 108 с.

192. Чернявская, В. С. Развитие педагогической толерантности. Пособие для психологов и педагогов [Текст] / В.С.Чернявская. М АПК и ПРО 2002. 48 с.

193. Шалин, В. В. Толерантность (культурная норма и политическая необходимость) [Текст] / В.В.Шалин.- Краснодар: «Периодика Кубани», 2000.

194. Шаповалов, В.А. Модель специалиста как основа конструирования содержания образования и процесса обучения в педагогическом вузе [Текст] / В.А.Шаповалов, В.И.Горовая // Непрерывное педагогическое образование. Вып. 6. - Ставрополь: СШУ, 1994.- С. 3-11.

195. Швачко, Е.В. Толерантность как социальная ценность [Текст] / Е.В.Швачко // Практическая психология, 2000.-№ 5.- С. 17-24.

196. Шиповская, Л.Б. Подготовка студентов педагогических вузов к межличностному общению со школьниками в многонациональном коллективе [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Л.Б.Шиповская, - М., 1994.- 196 с.

197. Шиянов, Е.Н. Гуманизация образования и профессиональная подготовка учителя: Учебное пособие. М.: МГПИ, 1991. 180 с.

198. Штейнмец А. Э. Развитие эмпатии в подготовке учителя [Текст] / А.Э.Штейнмец // Вопросы психологии. - М., 1983. № 2.- С. 79-83.

Педагогдор үчүн анкета «ОТТго даярдыгынын компоненттери жана көрсөткүчтөрү»

Урматтуу кесиптеш!

Анкетаны кунт коюп окууну суранабыз. Сиздерге төмөндө мугалимдин билим, көндүмдөрүнүн жана кесиптик сапаттарынын жыйындысын баалоо сунушталат. Алардын ар бири ОТТ боюнча мугалимдин ишмердүүлүгүнө канчалык деңгээлде таасир эте тургандыгын баалап чыгыңыз, баалоодо төмөнкү шкалага таяныңыз:

- абдан таасир этет-3 балл;
- таасир этет-2 балл;
- начар таасир этет-1 балл;
- таасир этпейт-0 балл.

1) Толеранттуулук түшүнүгүнүн мааниси жана мазмуну жөнүндө билүүсү.

2) Толеранттуулуктун өнүгүү өзгөчөлүгүн билүүсү.

3) Көп улуттуу окуучулардын коллективиндеги педагогикалык ишмердүүлүктү уюштуруунун өзгөчөлүктөрүн билүү.

4) Толеранттуулуктун компоненттерин жана көрсөткүчтөрүн билүү.

5) Нравалык сапаттарды тарбиялоонун методдорун билүү.

6) Балдардын чөйрөсүндө толеранттуулукту көрсөтө билүү.

7) Окуучуларда толеранттуулукту тарбиялоонун шарттарын жана каражаттарын билүү.

8) Ар түрдүү улуттагы балдардын өз ара аракеттешүүсүнүн жолдорун уюштура билүү.

9) Өзүнүн этностук тиешелүүлүгү жөнүндө билүүсү.

10) ОТТ процессинде пайда болуучу проблемаларды билүүсү.

11) Тарбиялоону уюштуруунун мотивдери.

12) Педагогдун көп маданияттуулук жөнүндө билүүсү.

13) Толеранттуулуктун инсандык жана социалдык баалуулук катары таанып билүүсү.

14) ОТТго кесиптик түшүнүктүн болушу.

15) Өзүндөгү толеранттуулукту тарбиялоого кесиптик түшүнүктүн болушу.

16) Өзүндөгү толеранттуулукту тарбиялоонун максаттарын жана милдеттерин таанып билүүсү.

17) Көп улуттуу мектепте педагогикалык ишмердүүлүктү уюштурууну түшүнүүсү.

18) ОТТ жөнүндө жаңы билимдерге ээ болууга болгон мотивациясы.

19) Тарбиялануучулар менен толеранттуу өз ара аракеттешүүнү билүүсү.

20) Гумандуулукка багытталгандык.

21) Кызматташууга, баарлашууга багытталгандык.

22) Педагогдун толеранттуулугу.

23) Өзүн эмоциялык жактан башкара алуусу.

24) Эмпатия (өзүн башканын ордуна коё билүүсү).

25) Сабырдуулук, чыдамкайлык.

26) Максатка умтулуучулук, демилгелүүлүк, активдүүлүк.

27) Педагогикалык оптимизм.

28) Педагогдун окутуу процессинин катышуучулары менен толеранттуу өз ара аракеттешүүнү билүүсү.

29) Баланы кандай болсо ошондой кабыл ала билүүсү.

30) ОТТдо максат коюуну, пландаштырууну жана долбоорлоону билүү.

31) ОТТнун эффективдүү шарттарын жана каражаттарын тандай билүүсү.

32) ОТТ процессин уюштура билүүсү.

33) Окуучулардагы толеранттуулук деңгээлин аныктай алуусу.

34) Рефлексивдик жөндөмү.

35) ОТТнун жыйынтыктарын анализдей алуусу.

36) Көп маданияттуу чөйрөдө педагогикалык процессти ишке ашыра билүүсү.

37) ОТТнун методдорун, формаларын, мазмунун тандоодо көптү билүүсү (креативдүүлүгү).

38) Окуучулардын кызыгуусун, өзгөчөлүктөрүн, мүмкүнчүлүктөрүн кабыл ала билүү жана таануу жөндөмдүүлүгү.

39) Улуттук, гендердик, кесиптик стереотиптердин болбошу.

40) Аткаруучулугу жана тартиптүүлүгү.

Рахмат!

Студенттер үчүн анкета «ОТТго даярдыгынын компоненттери жана көрсөткүчтөрү»

1. Аты жөнү _____
2. Кайсыл мектепти бүтүргөнсүз? _____
3. Силердин мектебиңерде толеранттуулук боюнча иш чаралар өткөрүлүүчү беле? _____
4. Толеранттуулук бул _____
5. Сиздин оюңуз боюнча бүгүнкү мектепте толеранттуулукка тарбиялоо мугалимдин ишинде маанилүү багыт болуп эсептелеби? Жообуңузду негиздесеңиз.

6. Өзүңүздүн педагогикалык ишмердүүлүгүңүздө толеранттуулукка тарбиялоо ишин алып барууну каалайсызбы? Эмне үчүн?

7. Окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого сиз эмне себептен көңүл бурдунуз?

8. Сиздин оюңуз боюнча балдарды жана өспүрүмдөрдү тарбиялап жаткан мугалим кандай билим, көндүм, билгичтиктерге ээ болуусу керек?

Баалоодо төмөнкү шкалага таяныңыз:

- толук макулмун-3 балл;
- макулмун-2 балл;
- макул эмесмин-1 балл;
- такыр макул эмесмин-0 балл.

- 1) Толеранттуулук түшүнүгүн мааниси жана мазмуну жөнүндө билүү.
- 2) Толеранттуулуктун өнүгүү өзгөчөлүгүн билүү.
- 3) Көп улуттуу окуучулардын коллективиндеги педагогикалык ишмердүүлүктү уюштуруунун өзгөчөлүктөрүн билүү.
- 4) Толеранттуулуктун компоненттерин жана көрсөткүчтөрүн билүү.

- 5) Нравалык сапаттарды тарбиялоонун методдорун билүү.
- 6) Балдардын чөйрөсүндө толеранттуулукту көрсөтө билүү.
- 7) Окуучуларда толеранттуулукту тарбиялоонун шарттарын жана каражаттарын билүү.
- 8) Ар түрдүү улуттагы балдардын өз ара аракеттешүүсүн уюштуруу жолдорун билүү.
- 9) Өзүнүн этностук тиешелүүлүгү жөнүндө билүүсү.
- 10) ОТТ процессинде пайда болуучу проблемаларды билүүсү.
- 11) Тарбиялоону уюштуруунун мотивдери.
- 12) Педагогдун көп маданияттуулук жөнүндө билүүсү.
- 13) Толеранттуулукту инсандык жана социалдык баалуулук катары таанып билүүсү.
- 14) ОТТго кесиптик түшүнүктүн болушу.
- 15) Өзүндөгү толеранттуулукту тарбиялоого кесиптик түшүнүктүн болушу.
- 16) Өзүндөгү толеранттуулукту тарбиялоонун максаттарын жана милдеттерин таанып билүүсү.
- 17) Көп улуттуу мектепте педагогикалык ишмердүүлүктү уюштурууну түшүнүүсү.
- 18) ОТТ жөнүндө жаңы билимдерге ээ болууга болгон мотивация.
- 19) Тарбиялануучулар менен толеранттуу өз ара аракеттешүүнү билүүсү.
- 20) Гумандуулукка багытталгандык.
- 21) Кызматташууга, баарлашууга багытталгандык.
- 22) Педагогдун толеранттуулугу.
- 23) Өзүн эмоциялык жактан башкара алуусу.
- 24) Эмпатия (өзүн башканын ордуна коё билүүсү).
- 25) Сабырдуулук, чыдамкайлык.
- 26) Максатка умтулуучулук, демилгелүүлүк, активдүүлүк.
- 27) Педагогикалык оптимизм.
- 28) Педагогдун окутуу процессинин катышуучулары менен толеранттуу өз ара аракеттешүүнү билүүсү.
- 29) Баланы кандай болсо ошондой кабыл ала билүүсү.

- 30) OTTдо максат коюуну, пландаштырууну жана долбоорлоону билүүсү.
- 31) OTTнун эффективдүү шарттарын жана каражаттарын тандай билүүсү.
- 32) OTT процессин уюштура билүүсү.
- 33) Толеранттуулук деңгээлин аныктай алуусу.
- 34) Рефлексивдик жөндөмү.
- 35) OTTнун жыйынтыктарын анализдей алуусу.
- 36) Көп маданияттуу чөйрөдө педагогикалык процессти ишке ашыра билүүсү.
- 37) OTTнун методдорун, формаларын, мазмунун тандоодо көптү билүүсү (креативдүүлүгү).
- 38) Окуучулардын кызыгуусун, өзгөчөлүктөрүн, мүмкүнчүлүктөрүн кабыл ала билүү жана таануу жөндөмдүүлүгү.
- 39) Улуттук, гендердик, кесиптик стереотиптердин болбошу.
- 40) Аткаруучулугу жана тартиптүүлүгү.

Рахмат!

**Студенттердин ОТТго даярдыгынын деңгээлине өзүн-өзү баалоо
анкетасы (Эксперименттин башталышында)**

1. Аты,жөнү _____
2. Сиз мектебиңизде толеранттуулук боюнча иш чара өткөрдүңүз беле? _____
3. Толеранттуулук бул _____
4. Сиздин оюңуз боюнча бүгүнкү мектепте толеранттуулукка тарбиялоо мугалимдин ишинде маанилүү багыттардын бири болуп эсептелеби? Жообуңузду негиздесениз. _____
5. Өзүңүздүн өз алдынча педагогикалык ишмердүүлүгүңүздө толеранттуулукка тарбиялоо ишин алып барууну каалайсызбы? Эмне үчүн?
6. Сиздин оюңузча балдарды толеранттуулукка тарбиялап жаткан мугалим кандай сапаттарга ээ болушу керек? _____
7. Сиз окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярсызбы? Жообуңузду негиздеп берсениз. _____
8. Баалоодо төмөнкү шкалага таяныңыз:
 - толук макулмун-3 балл;
 - макулмун-2 балл;
 - макул эмесмин-1 балл;
 - такыр макул эмесмин-0 балл.
- 1) Мен толеранттуулук түшүнүгү менен жакшы таанышмын.
- 2) Мен толеранттуулуктун өнүгүү өзгөчөлүгү менен жакшы таанышмын.
- 3) Бүгүнкү күндөгү мектептеги тарбиялоо ишин уюштуруунун өзгөчөлүктөрү менен жакшы таанышмын.
- 4) Толеранттуулуктун компоненттери жана көрсөткүчтөрү менен жакшы таанышмын.
- 5) Нравалык сапаттарды тарбиялоонун методикасы менен жакшы таанышмын.
- 6) Балдар чөйрөсүндө толеранттуулукту көрсөтүүнү жакшы билем.

- 7) ОТТнун шарттары жана каражаттары менен жакшы таанышмын.
- 8) Ар түрдүү улуттун балдарынын өз ара аракеттешүүсүн уюштурууну жакшы билем жана аны жасай алам.
- 9) Инсан катары өзүм жөнүндө жана өзүмдүн этникалык келип чыгуум жөнүндөгү билимдерге ээмин.
- 10) ОТТдо келип чыккан проблемалар менен жакшы таанышмын жана аларды четтетүүгө даярмын.
- 11) Менин оюмча окуучуларды тарбиялоо окутууга караганда мааниси кем эмес.
- 12) Педагогикалык ишмердүүлүктө мени тарбиялоо иши кызыктырат.
- 13) Толеранттуулукка тарбиялоо социалдык чыр-чатактарды жоюунун каражаттарынын бири катары эсептейм.
- 14) Менимче толеранттуулукка тарбиялоо мугалимдин милдеттеринин бири деп эсептейм.
- 15) Толеранттуулукка тарбиялоонун өзгөчөлүктөрү жөнүндө көбүрөөк билим алгым келет.
- 16) Мен өзүмдө толеранттуулукту тарбиялагым келет.
- 17) ОТТ проблемасын илимий жактан изилдегим келет.
- 18) Өзүмдүн тарбиялануучуларым менен толеранттуу өз ара аракеттешүү жана мамиле кылууну уюштургум келет.
- 19) ОТТнун өзгөчөлүктөрү жөнүндө көбүрөөк билим алгым келет.
- 20) Мен өзүмдү толеранттуу инсанмын деп эсептейм.
- 21) Мен өзүмдү чыдамкай адаммын деп эсептейм.
- 22) Мен дайыма берилген тапшырмага абийирдүүлүк менен мамиле кылам.
- 23) Адамдарга болгон боорукелик мага тиешелүү сапат.
- 24) Мен өзүмдүн окуучуларым менен толеранттуу баарлашууга аракеттенем.
- 25) Мен бардык окуучуларыма адилеттүү жана бирдей талап коюуга аракеттенем.
- 26) Мен рефлексивдик жөндөмдөргө ээмин.

27) Мен ар түрдүү улуттун өкүлдөрүнө тиешелүү болгон балдардын психологиясын жакшы билем.

28) Мен башканын оюн дайыма сыйлайм.

29) Турмуштагы кыйын кырдаалдар учурунда мен көбүнчө өзүмдү токтоо кармайм.

30) Мен өзүмдүн педагогикалык ишмердүүлүгүмдө максат кое алам.

31) Толеранттуулуктун өнүгүүсүн диагностикалоону ишке ашыра алам.

32) Тарбиялоо процессин долбоорлой алам.

33) ОТТ процессин пландаштыруу жана долбоорлоону билем.

34) Толеранттуулукка тарбиялоонун эффективдүү шарттарын жана каражаттарын тандоону билем.

35) Мен ОТТ процессин уюштурууну билем.

36) Мен дайыма класстагы интолеранттуулуктун белгилерин байкай алам.

37) Мен ОТТ боюнча иш чараларды өткөрө алам.

38) Мен ОТТнун жыйынтыктарын анализдей алам.

39) Мен ОТТ үчүн чыгармачыл идеяларды издөөнү билем.

40) Мен толеранттуу окутуу чөйрөсүн түзүүнү билем.

Рахмат!

**Студенттердин ОТТго даярдыгынын деңгээлине өзүн-өзү баалоо
анкетасы (Эксперименттин аягында)**

1. Аты,жөнү _____
2. Сиз мектебиңизде толеранттуулук боюнча иш чара өткөрдүңүз беле? _____
3. Толеранттуулук бул _____
4. Сиздин оюңуз боюнча бүгүнкү мектепте толеранттуулукка тарбиялоо мугалимдин ишинде маанилүү багыттардын бири болуп эсептелеби? Жообуңузду негиздесениз. _____
5. Өзүңүздүн өз алдынча педагогикалык ишмердүүлүгүңүздө толеранттуулукка тарбиялоо ишин алып барууну каалайсызбы? Эмне үчүн?
6. Сиздин оюңузча балдарды толеранттуулукка тарбиялап жаткан мугалим кандай сапаттарга ээ болушу керек? _____
7. Сиз окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярсызбы? Жообуңузду негиздеп берсеңиз _____
8. Баалоодо төмөнкү шкалага таяныңыз:
 - толук макулмун-3 балл;
 - макулмун-2 балл;
 - макул эмесмин-1 балл;
 - такыр макул эмесмин-0 балл.
- 1) Мен толеранттуулук түшүнүгү менен жакшы таанышмын.
- 2) Мен толеранттуулуктун өнүгүү өзгөчөлүгү менен жакшы таанышмын.
- 3) Бүгүнкү күндөгү мектептеги тарбиялоо ишин уюштуруунун өзгөчөлүктөрү менен жакшы таанышмын.
- 4) Толеранттуулуктун компоненттери жана көрсөткүчтөрү менен жакшы таанышмын.
- 5) Нравалык сапаттарды тарбиялоонун методикасы менен жакшы таанышмын.
- 6) Балдар чөйрөсүндө толеранттуулукту көрсөтүүнү жакшы билем.

- 7) ОТТнун шарттары жана каражаттары менен жакшы таанышмын.
- 8) Ар түрдүү улуттун балдарынын өз ара аракеттешүүсүн уюштурууну жакшы билем жана аны жасай алам.
- 9) Инсан катары өзүм жөнүндө жана өзүмдүн этникалык келип чыгуум жөнүндөгү билимдерге ээмин.
- 10) ОТТдо келип чыккан проблемалар менен жакшы таанышмын жана аларды четтетүүгө даярмын.
- 11) Менин оюмча окуучуларды тарбиялоо окутууга караганда мааниси кем эмес.
- 12) Педагогикалык ишмердүүлүктө мени тарбиялоо иши кызыктырат.
- 13) Толеранттуулукка тарбиялоо социалдык чыр-чатактарды жоюунун каражаттарынын бири катары эсептейм.
- 14) Менимче толеранттуулукка тарбиялоо мугалимдин милдеттеринин бири деп эсептейм.
- 15) Толеранттуулукка тарбиялоонун өзгөчөлүктөрү жөнүндө көбүрөөк билим алгым келет.
- 16) Мен өзүмдө толеранттуулукту тарбиялагым келет.
- 17) ОТТ проблемасын илимий жактан изилдегим келет.
- 18) Өзүмдүн тарбиялануучуларым менен толеранттуу өз ара аракеттешүү жана мамиле кылууну уюштургум келет.
- 19) ОТТнун өзгөчөлүктөрү жөнүндө көбүрөөк билим алгым келет.
- 20) Мен өзүмдү толеранттуу инсан катары эсептейм.
- 21) Мен өзүмдү чыдамкай адаммын деп эсептейм.
- 22) Мен дайыма берилген тапшырмага абийирдүүлүк менен мамиле кылам.
- 23) Адамдарга болгон боорукелик мага тиешелүү сапат.
- 24) Мен өзүмдүн окуучуларым менен толеранттуу баарлашууга аракеттенем.
- 25) Мен бардык окуучуларыма адилеттүү жана бирдей талап коюуга аракеттенем.
- 26) Мен рефлексивдик жөндөмдөргө ээмин.

27) Мен ар түрдүү улуттун өкүлдөрүнө тиешелүү болгон балдардын психологиясын жакшы билем.

28) Мен башканын оюн дайыма сыйлайм.

29) Турмуштагы кыйын кырдаалдар учурунда мен көбүнчө өзүмдү токтоо кармайм.

30) Мен өзүмдүн педагогикалык ишмердүүлүгүмдө максат кое алам.

31) Толеранттуулуктун өнүгүүсүн диагностикалоону ишке ашыра алам.

32) Тарбиялоо процессин долбоорлой алам.

33) ОТТ процессин пландаштыруу жана долбоорлоону билем.

34) Толеранттуулукка тарбиялоонун эффективдүү шарттарын жана каражаттарын тандоону билем.

35) Мен ОТТ процессин уюштурууну билем.

36) Мен дайыма класстагы интолеранттуулуктун белгилерин байкай алам.

37) Мен ОТТ боюнча иш чараларды өткөрө алам.

38) Мен ОТТнун жыйынтыктарын анализдей алам.

39) Мен ОТТ үчүн чыгармачыл идеяларды издөөнү билем.

40) Мен толеранттуу окутуу чөйрөсүн түзүүнү билем.

9. Сиздин толеранттуулукка ОТТго болгон мамилеңизге эмне көбүрөөк таасир эткенин белгилеңиз

а) Толеранттуулукка тарбиялоо багытындагы компетенттүүлүктөрдүн бар экендиги

б) Коомдогу болуп жаткан окуялар

в) Толеранттуулукка тарбиялоонун кесиптик жана коомдогу маанилүүлүгү жана аны уюштуруудагы жеке мүмкүнчүлүктөрүм

г) Педагогикалык практика учурунда толеранттуулукту калыптандыруу боюнча тарбиялык иштерди уюштуруу

д) Майрамдарга катышуу, улуттук маданий борборлорго баруу

е) Жогорку курстун студенттеринин жана курсташтарымдын толеранттуулукка тарбиялоодогу тажрыйбалары

ж) Практикада жүргөн мектептин мугалимдеринин толеранттуу жүрүм-туруму

з) ЖОЖдогу окутуучулардын толеранттуу жүрүм-туруму

и) ОТТго ЖОЖдо студенттерди даярдоонун атайын системасынын болушу

10. Төмөндөгү ОТТго болочок мугалимди даярдоодо эффективдүү болгон каражаттарды белгилегиле.

1. Толеранттуулукка тарбиялоо тандоо курсу

2. Педагогикалык практика

3. Илимий-изилдөө иши

4. Психологиялык-педагогикалык дисциплиналар

5. Коом таануучулук дисциплиналар

6. Тренингдер

7. Майрамдарга, улуттук борборлорго катышуу

8. Проблеманын алкагында өткөрүлгөн класстык сааттар

Рахмат!

**Болочок мугалимдердин ОТТго даярдыгынын эксперттик баалоо
методикасы**

Урматтуу эксперт!

Сизге, төмөндө болочок мугалимдин ОТТго даярдыгынын негизин түзгөн билим, билгичтик, көндүмдөрдүн калыптанышынын деңгээлин баалоо сунушталат.

Сиздин классыңыздан практикадан өткөн студентте сунушталган компетенциялар канчалык деңгээлде өнүккөндүгүн баалаңыз. Баалоодо төмөнкү шкалага таяныңыз:

- абдан өнүккөн-3 балл;
- белгилүү бир деңгээлде өнүккөн-2 балл;
- жеткиликтүү өнүккөн эмес-1 балл;
- өнүккөн эмес-0 балл.

1) Толеранттуулук түшүнүгү менен жакшы тааныш.

2) Толеранттуулуктун өнүгүү өзгөчөлүгүн жакшы билет.

3) Бүгүнкү күндөгү мектептин тарбиялык иштерин уюштуруунун өзгөчөлүктөрүн билет.

4) Толеранттуулуктун компоненттерин жана көрсөткүчтөрү менен жакшы тааныш.

5) Нравалык сапаттарды тарбиялоонун методдорун жакшы билет.

6) Балдардын чөйрөсүндө интолеранттуулуктун болуусун жакшы билет.

7) Окуучуларда толеранттуулукту тарбиялоонун шарттарын жана каражаттарын жакшы билет.

8) Ар түрдүү улуттагы балдардын өз ара аракеттешүүсүн уюштуруу жолдорун билет жана жасай алат.

9) Инсан катары жана этностук тиешелүүлүгү жөнүндөгү билимдерге ээ.

10) ОТТ процессинде пайда болуучу проблемаларды жакшы билет.

11) Окуучуларды тарбиялоо окутуу сыяктуу маанилүү экендигин билет.

12) Педагогикалык иш аракетинде аны тарбиялоо иши кызыктырат.

13) Толеранттуулукка тарбиялоо социалдык конфликттерди жоюунун бир каражаты катары эсептейт.

14) ОТТ мугалимдин милдеттеринин бири экендигин билет.

15) ОТТнун өзгөчөлүктөрү жөнүндө көбүрөөк билгиси келет.

16) Өзүндө толеранттуулукту тарбиялагысы келет.

17) Толеранттуулукка тарбиялоо проблемасы боюнча изилдөө ишин жүргүзүүнү каалайт.

18) Өзүнүн тарбиялануучулары менен толеранттуу өз ара кызматташуу процессин уюштургусу келет.

19) Толеранттуулукка тарбиялоонун өзгөчөлүктөрү тууралуу көбүрөөк билим алууга аракеттенет.

20) Өзүн толеранттуу инсан катары эсептейт.

21) Өзүн чыдамкай адам катары эсептейт.

22) Өзүнө берилген тапшырманы абийирдүүлүк менен аткарат.

23) Адамдарга аяр мамиле жасай алат.

24) Өзүнүн окуучулары менен толеранттуу баарлаша алат.

25) Өзүнүн окуучуларынын бардыгына бирдей адилет болуп, талапты коё билет.

26) Рефлексивдик жөндөмдүүлүктөргө ээ.

27) Түрдүү этностогу балдардын психологиясын жакшы талдай алат.

28) Дайыма башкалардын оюн сыйлайт.

29) Татаал кырдаалдарда өзүн сабырдуу кармай алат.

30) Өзүнүн педагогикалык ишмердүүлүгүндө максат коё алат.

31) Тарбиялоо процессин уюштура алат

32) Толеранттуулуктун өнүгүүсүн аныктай алат.

33) ОТТ процессин уюштура билет.

34) ОТТ процессин долбоорлоп жана пландаштыра алат.

35) Толеранттуулукка тарбиялоонун эффективдүү шарттарын жана каражаттарын тандай алат.

36) ОТТ процессин уюштура алат.

37) Класстагы интолеранттуулукту дайыма көрө алат.

38) ОТТ боюнча иш чараларды өткөрө алат.

39) ОТТдо чыгармачыл изденүүнү уюштура алат.

40) Толеранттуу окутуу чөйрөсүн уюштура алат

Рахмат!

Студенттер үчүн анкета “Толеранттуулукка тарбиялоо” курсунун эффективдүүлүгү

Урматтуу студент!

Сизге жыйынтыктоочу анкетанын суроолору берилет. Сизден суроолорго так жана ачык жооп берүүңүздү суранабыз.

1. “Толеранттуулукка тарбиялоо” курсундагы өзүңүздүн ишиңизге канааттандыңызбы?

а) толук канааттандым; б) канааттандым; в) негизинен канааттандым; г) бир аз канааттандым; д) канааттанган жокмун.

2. Курсту окутууда каралган маселелерди чечүүнүн эффективдүүлүк деңгээли кандай болгондугун 4 баллдык системада баалаңыз:

Баалоодо төмөнкү шкалага таяныңыз:

а) жогорку деңгээлде - 3 балл; б) ортодон жогору - 2 балл; в) орто деңгээлде - 1 балл; г) төмөнкү деңгээлде - 0 балл.

к\№	Тапшырмалар	баллы
1	Окуучуларды толеранттуулукка даярдоонун өзгөчөлүгү жөнүндө билим алдым	
2	Толеранттуулукка тарбиялоо жөнүндөгү алдыңкы педагогикалык тажрыйбалар жөнүндө билим алдым	
3	ОТТдогу ар түрдүү проблемаларды чечүү жолдору менен тааныштым	
4	Толеранттуулукка тарбиялоо боюнча материалдарды топтодум	
5	Толеранттуулукка тарбиялоо боюнча сабактардын пландарын, иш-чаралардын пландарын, сунуштарды иштеп чыктым (тиешелүүсүнүн алдын сызып коюңуз)	
6	Толеранттуулукка тарбиялоо проблемасы боюнча изилдөө жүргүздүм (толук болбошу мүмкүн)	
7	Толеранттуулукка тарбиялоонун багыты боюнча өзүмдүн көз карашым калыптанды	
8	Бүгүнкү күндө толеранттуулуктун адам үчүн маанилүү экендигин таанып-билдим	
9	ОТТ боюнча тарбиялоо ишин уюштурууга мотивация пайда болду	

10	ОТТ боюнча илимий изилдөө ишин жүргүзүү боюнча каалоо пайда болду	
11	Кээ бир кесиптик-маанилүү сапаттар өнүктү (кандай сапаттар көрсөтүңүз)	
12	Көп маданияттуулуктагы өзүмдүн окшоштуктарымды билдим	
13	Окуу-тарбиялык иштерди уюштуруу жөнүндө билим алдым	

4. Өзүңүздүн ишмердүүлүгүңүздүн эффективдүүлүк деңгээлин 4 баллдык системада баалаңыз:

а) жогорку деңгээлде - 3 балл; б) ортодон жогору - 2 балл; в) орто деңгээлде - 1 балл; г) төмөнкү деңгээлде - 0 балл.

к/№	Ишмердүүлүктүн түрү	баллы
1.	Педагогикалык кубулуштарга анализ, синтез, салыштыруу	
2.	Өз алдынча маалыматтарды топтоо, адабияттар менен иштөө	
3.	Баарлашуу, аңгемелешүүлөргө катышуу	
4.	Өз алдынча проблеманын алкагында иш-чаралардын долбоорлорун түзүү	
5.	Билим, көндүмдөрдүн калыптануусуна өздүк көзөмөл жүргүзүү	
6.	Материалга теориялык ой жүгүртүү	
7.	Өз алдынча окутуунун жана өнүктүрүүнүн жолдорун аныктоо	

1. Төмөнкү компетенциялар педагогдун ОТТ ишинин эффективдүүлүгүн жогорулатууга канчалык деңгээлде таасир этет.

4 баллдык системада баалаңыз: а) жогорку деңгээлде - 3 балл; б) ортодон жогору - 2 балл; в) орто деңгээлде - 1 балл; г) төмөнкү деңгээлде - 0 балл.

к/№	Компетенциялар	Сизде өнүккөн	Өнүктүргүңүз келет
1.	ОТТ ишин уюштуруу жана толеранттуулукту өзүндө өнүктүрүү боюнча кесиптик багыттар		
2.	Коомдун өнүгүшүндө, инсандын социализациялануусунда, адамдын инсандык-маанилүү баалуулуктар системасында толеранттуулуктун баалуулук катары маанилүүлүгүн таануу		
3.	Мугалимдин окуучунун кызыкчылыгын, өзгөчөлүктөрүн, мүмкүнчүлүктөрүн кабыл ала билүүсү, гумандуулугу жана таануу жөндөмдүүлүгү		
4.	Жаш муундарды толеранттуулукка тарбиялоонун максаттарын жана милдеттерин таанып-билүү,		

	аталган маселе боюнча билим, билгичтик, көндүмдү калыптандыруучу билимдерге дайыма ээ болуп туруу		
5.	Толеранттуулуктун коомдук-социалдык жана психологиялык маанисин таануу		
6.	Балдарды жана өспүрүмдөрдү толеранттуулукка тарбиялоону жана психологиялык-педагогикалык негиздерин калыптандыруудагы билими		
7.	Курчап турган дүйнөнүн көп кырдуу экендигин таануу		
8.	Көп маданияттуу билим берүү мейкиндигиндеги педагогикалык процессти уюштуруунун өзгөчөлүктөрүн билүүсү		
9.	Эмоциялык туруктуулук, чыдамдуулугун, сабырдуулугун көрсөтүү жөндөмдүүлүгү		
10	Активдүүлүгү, уюштуруучулугу		
11	Педагогикалык кызматташтык, тарбиялоо, моделдөө, долбоорлоо процесстеринде, методдорду, форманы, мазмунду тандоодо креативдүүлүгү		
12	Толеранттуулукту калыптандырууда тарбиялоо ишин уюштуруудагы демилгеси, тырышчаактыгы		
13	ОТТго боюнча методдорду билүүсү		
14	Мугалимдин социумдун ар түрдүү өкүлдөрү менен болгон мамилеси жана толеранттуу жүрүм-туруму		
15	Балдарга болгон сүйүүсү		
16	Изденүүчүлүк жөндөмү		
17	Педагогикалык маданият		
18	Ишмердүүлүктү чыгармачылык менен уюштура билүүсү		
19	Рефлексивдик жөндөмдүүлүгү		
20	Адамдар менен мамиле түзө билүү жөндөмдүүлүгү		

“Толеранттуулукка тарбиялоо ” курсун окуп жаткан учурда кандай кыйынчылыктар болду:

а) өзүмө ишенбөөчүлүк;	д) окутуунун методикасы;
б) инсандык-маанилүү сапат катары өзүмдө толеранттуулуктун жоктугу;	е) тренингдерге катышуу;
в) сабактагы атмосфера;	ж) кыйынчылык болгон жок;
г) мугалимдин жеке сапаттары;	з) портфолио түзүү;

**«Педагогика» окуу дисциплинасына толеранттуулукка тарбиялоо
проблемасы боюнча сунушталуучу кошумчалар**

Курстун темасы	Педагогикалык толеранттуулук боюнча суроолор
Педагогикалык процесстин пайда болушу. Педагогикалык ишмердүүлүк жана анын аспекти	Педагогикалык ишмердүүлүктө «толеранттуулук» жана «педагогикалык толеранттуулук» түшүнүгүн киргизүү. Мугалимде толеранттуулук сапатынын калыптангандыгынын негизинде педагогикалык ишмердүүлүктү гумандуулук негизде уюштуруу.
Кесиптик жана инсандык сапаттар. Педагогдун жөндөмдүүлүктөрү. Кесиптик компетенттөөлүккө коюлуучу талаптар.	Толеранттуулук педагогдун кесиптик маанилүү сапаты катары (педагогикалык чеберчиликтин структурасында толеранттуулуктун орду).
Педагогиканын пайда болушу жана өнүгүүсү	Толеранттуулук педагогикасы заманбап педагогиканын алдыңкы багыттарынын бири катары. Толеранттуулукка тарбиялоо жана экстремизмди жана терроризмди профилактикалоо бүгүнкү күндөгү тарбиялоону өнүктүрүүнүн тенденциясы катары.
Педагогикалык процесстин бүтүндүүлүгү	Педагогикалык процесстин бүтүндүүлүгүн ачып көрсөтүү- окутуу чөйрөсүндөгү толеранттуу өз ара аракеттешүүгө таянуу менен субъективдүүлүк, жагымдуу жагдай, гумандаштыруу, демократиялаштыруу ишке ашат. Студенттер «көп маданияттуу билим берүү» жөнүндө түшүнүк алат
Инсанга багытталган мамиле	«Толеранттуулукка тарбиялоо» курсу инсанга багытталган мамиленин негизи катары. Студенттер толеранттуулук педагогикасынын принциптери менен таанышышат.
Билим берүүнүн мазмуну	Билим берүүнүн мазмунунун аксиологиялык компонентинде толеранттуулукту инсандагы

	маанилүү баалуулук катары көрсөтүлүшү.
Толеранттуулуктун мааниси жана адамды калыптандыруу процессиндеги анын орду	Студенттер заманбап тарбиялоонун максаттарын аныктоодо жана заманбап адамдын сапаттарын тандоодо толеранттуулукту иштиктүү кызматташуунун негизи катары көрсөтүшөт.
Тарбиялоонун мазмуну	Заманбап тарбиялоонун багытын ачуу менен адеп-ахлактык тарбияга басым жасайт. Адеп-ахлактык жүрүм-турумдун жана аң-сезимдин өнүгүүсүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрү жана өнүгүү механизмдери каралат.
Тарбиялоонун методдору жана жолдору	Студенттердин каалоосунун негизинде толеранттуу аң-сезимди жана жүрүм-турумду калыптандыруу максатында ар түрдүү кырдаалдар үчүн тарбиялоонун белгилүү бир методдорун жана жолдорун колдонуу боюнча тапшырмаларды алышат.
Тарбиялоо ишинин формалары	Студенттердин каалоосу боюнча толеранттуулуктун компоненттеринин бирин өнүктүрүү максатында тарбиялык иштин бир формасынын конспектисин (класстык саат, иш-чара, өнүктүрүүчү оюндар ж.б.) түзүү керек.
Инсандын жана балдар коллективинин карым-катнашы	Инсандын жана балдар коллективинин карым-катнаш проблемасын кароодо толеранттуулуктун мааниси, интолеранттуулук маселелери каралат.

**«Педагогикалык чеберчиликтин негиздери» окуу дисциплинасына
толеранттуулукка тарбиялоо жана аны педагогдордо өнүктүрүү
проблемасы боюнча сунушталуучу кошумчалар**

Курстун темасы	Педагогикалык толеранттуулук боюнча суроолор
Педагогикалык чеберчилик инсандык сапаттардын жыйындысы катары	Педагогикалык чеберчиликтин компоненттерин аныктоо менен студенттер толеранттуулукту кесиптик маанилүү сапаттардан экендигин көрсөтөт. «Педагогикалык маданият» түшүнүгүн киргизүүдө – толеранттуулук педагогдун жүрүм-турум, ички кызматташуу маданиятындагы интегралдык сапаты катары каралат. Бул сабакта толеранттуулуктун, чыдамдуулуктун, эмпатиялуулуктун педагогикалык чеберчиликтин компоненттеринин калыптануу деңгээлин аныктоо максатында диагностикалоо жүргүзүлөт.
Педагогдун ишмердүүлүгүндөгү педагогикалык такт	Педагогикалык такттын маанисин ачып көрсөтүү менен –педагогикалык такт ОТТдо окутуу чөйрөсүн түзүүдөгү шарттардын бири экендигин көрсөтөт.
Педагогикалык карым-катнаш жана аны оптималдаштыруунун жолдору	«Педагогикалык карым-катнаш» түшүнүгүн кароо менен «коммуникативдик компетенттүүлүк», «маданияттар аралык байланыш», «маданияттар аралык педагогикалык компетенттүүлүк» түшүнүктөрүнө теориялык ой жүгүртөт.
Педагогикалык ишмердүүлүктөгү окуучулар жана чыр-чатактар. Чыр-чатактарды алдына-алуу жана чечүү жолдору	Мугалим менен окуучунун ортосундагы чыр-чатактардын чыгуусунун себептеринин бири интолеранттуулуктун болушу. Ой-жүгүрүүдөгү стереотиптерди жоюунун жолдору жана эмоциялык туруктуулук маселелери каралат.

9-тиркеме

**Коом таануучулук дисциплиналарынын программаларына
толеранттуулуктун коомдук маанилүүлүгү проблемалары боюнча
сунушталуучу темалар**

Тема	Сунушталуучу темалар
Коомтаануу	
“Саясат коомдук кубулуш катары” “Социалдык мамилелер”	Толеранттуулуктун аныктамасына саясий мамиле. Толеранттуулук социалдык мамилелерди түзүүнүн негизи катары. Адамдардын аң-сезиминде башка маданияттарды сыйлоону, ойлордун түрдүүлүгүн кабыл алууда социалдык-саясий процесстерди калыптандыруу. Толеранттуу өз ара аракеттешүү.
Демократия. Анын негизги баалуулуктары жана белгилери	Плюрализм жана толеранттуулук демократиянын негизги баалуулуктары жана белгилери. Толеранттуулуктун чеги. Инсандын көз карандысыздык идеясы.
Этникалык жамааттар	Этникалык толеранттуулук, этникалык өзүн-өзү таануу. Кыргыз элиндеги толеранттуулук маселелери.
“Үй-бүлө жана нике”	Гендердик адилетсиздик и интолеранттуулук. Муундардын күрөшү.
“Жаштар социалдык топ катары”	Толеранттуу жана жаштар субмаданияты. Жаштардын экстремисттик уюмдары
“Баалуулук жана норма”	Толеранттуулук коомдун маанилүү баалуулугу катары
“Эркиндик жана жоопкерчилик”	Жеке жана жалпы жоопкерчилик. Өзүн-өзү тарбиялоо, өзүн-өзү чектөө жана тең укуктуу компромисс

ЖАЛАЛ-АБАД МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

**Толеранттуулукка тарбиялоо
атайын курсунун программасы**

Жалал-Абад – 2014

Түшүндүрмө

Толеранттуулук коомдогу стабилдүүлүктүн гаранты болуп саналат. Адамдарда бул сапаттарды калыптандыруу алардын жаш кезинен тартып үй-бүлөдө жана билим берүү мекемелеринде ишке ашат. Бирок окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоо маселесин педагогикада атайын предмет катары окутуу, кесиптик жактан даярдоого жеткиликтүү көңүл бурулбай келет. Андыктан “Толеранттуулукка тарбиялоо” курсунда студенттерге окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоонун негиздерин терең үйрөнүү сунушталат.

“Толеранттуулукка тарбиялоо” курсу педагогика илиминин бул багыттагы зордук-зомбулуксуз, сабырдуу өз ара аракеттешүү жана социумдун ар түрдүү өкүлдөрү менен толеранттуу өз ара мамилесин өнүктүрүү идеясында түзүлдү. Курсту түзүүдө толеранттуулукка тарбиялоодогу заманбап билимдер, ыкмалар теориялык жана практикалык биримдикте иштелип чыкты. Ошондуктан бул курста лекциялык, семинардык сабактар менен бирге толеранттуу өз ара аракет этишүү жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүчү тренингдер да каралган.

Курстун милдеттери:

- болочок мугалимдерде толеранттуу өз ара аракеттешүү жөндөмүн калыптандыруу;
- болочок мугалимдерде педагогикалык толеранттуулукту калыптандыруу;
- студенттерди ОТТ багытындагы билим, көндүмдөр менен камсыздоо;
- толеранттуулукка тарбиялоо тармагында ишмердүүлүгүн моделдөө жана баштапкы изилдөөчүлүк жөндөмдөрүн өнүктүрүү.

Курстун түзүлүшү:

Курс төмөндөгү бөлүмдөрдөн турат:

- “Толеранттуулукка тарбиялоого киришүү”;
- “Заманбап билим берүү шартында ОТТ процессин педагогикалык камсыздоо”;
- “Балдар чөйрөсүндөгү толеранттуулук проблемалары”.

Толеранттуулукка тарбиялоо курсу интегративдик мүнөзгө ээ – лекция жана семинарлар, тренинг-сабактар менен айкалышат, студенттердин толеранттуу өз ара аракет этишүүсүнө, толеранттуулукка тарбиялоо процессин уюштуруу жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет. Тажырыйба

алмашуу максатында курстун темалары боюнча бинардык лекция, тренингдер, тегерек столдор өткөрүлөт.

“Толеранттуулукка тарбиялоо” курсу Кыргыз Республикасынын тарбия берүү концепцияларына жана билим берүү боюнча мамлекеттик стандарттарга ылайыкталуу менен азыркы педагог кадрларды көп маданияттуу билим берүү багытында даярдоо талаптарына багытталып түзүлдү.

Методикалык колдонмонун мазмунун аныктоодо психологиялык-педагогикалык, коом таануучулук дисциплиналардын мүмкүндүктөрү менен интеграциялоого аракет жасадык жана өсүп келе жаткан жаш муундарды гумандуу жана толеранттуу багытта тарбиялоого орчундуу көңүл бурууга багытталды.

"Толеранттуулукка тарбиялоо" атайын курсунун

ТЕМАТИКАЛЫК ПЛАНЫ

№	Бөлүмдөрдүн жана темалардын аталышы	Аудиториялык сааттардын саны			Өз алдынча иштөө
		бардыгы	Лекциялык	практикалык	
1	I бөлүм. Толеранттуулукка тарбиялоого киришүү. Тема 1.1. “Толеранттуулукка тарбиялоо” атайын курсунун максаты жана милдеттери.	2	2		1
	Тема 1.2. Бүгүнкү күндөгү толеранттуулук педагогикасын изилдөө.	3	1	2	2
2	II бөлүм. Заманбап билим берүүнүн шартында ОТТ процессин педагогикалык камсыздоо.	4	2	1	2
	Тема 2.1. Толеранттуулук мугалимдин педагогикалык маданиятынын жана компетенттүүлүгүнүн түзүүчүсү катары.	4	1	2	3
	Тема 2.2. Толеранттуулукка тарбиялоонун принциптери.	3	1		2
	Тема 2.3. Көп маданияттуу билим берүү тармагында толеранттуулукка тарбиялоонун мазмуну. Тема 2.4. толеранттуулукту калыптандыруунун усулу жана жолдору.	4	2	1	2
3	III бөлүм. Окуучулардын арасындагы толеранттуулук проблемалары.	2	2	1	2
	Тема 3.1. Окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө жараша толеранттуулукка тарбиялоо.	2	1	1	1
	Тема 3.2. Ата-эне жана баланын ортосундагы мамиледеги толеранттуулук проблемалары. Аны чечүү жолдору.	2	1	1	2
				1	1

	Тема 3.3. Окуучу мектептин социалдык чөйрөсүндө: социалдык-ролдук позицияны кабыл алуудагы толеранттуулук жана интолеранттуулук.	2	2	1	1
	Тема 3.4. Жаш өзгөчөлүктөрү түрдүү топтордогу гендердик толеранттуулук проблемалары.	2	2	1	2
	Тема 3.5. Балдардын арасындагы улуттук жана конфессионалдык толеранттуулук проблемалары.	2	2	1	2
	Тема 3.6. Толеранттуулукка тарбиялоо концептуалдык жана программалык камсыздоо.				
3					
ЖАЛПЫ		32	19	13	24

ОКУУ КУРСУНУН МАЗМУНУ

Ибөлүм. Толеранттуулукка тарбиялоого киришүү.

Тема 1.1."Толеранттуулукка тарбиялоо" курсунун максаты жана милдеттери

Окуу материалынын мазмуну

Толеранттуулук түшүнүгү. Коом үчүн толеранттуулуктун мааниси. Интолеранттуулук түшүнүгү жана анын кесепеттери. Толеранттуулук педагогикасы түшүнүгү. Толеранттуулук педагогикасынын жана атайын курстун максаты жана милдеттери.Толеранттуулук педагогикасынын принциптери.

Билим алышат:

- толеранттуулук, толеранттуулук педагогикасы түшүнүгүн билүү, толеранттуулук педагогикасынын максатын, милдеттерин жана принциптерин, атайын курстун максаттарын жана милдетин, толеранттуулуктун актуалдуулугун, интолеранттуу жүрүм-турумдун кесепеттерин таанып билүү.

Көндүмдөргө ээ болушат:

- педагогикалык ишмердүүлүктү толеранттуулук педагогикасынын максаттарынын жана милдеттеринин талабына ылайык ишке ашырат ошону менен бирге атайын курсту окуу менен жеке максаттарын ишке ашырууга үйрөнөт.

Студенттердин өз алдынча иши

"Адамдардын өз ара мамилесиндеги Толеранттуулук же (интолеранттуулук)" аттуу темада мини-сочинение жазуу.

Өз билимин текшерүү үчүн суроолор

1. Толеранттуулук деген эмне жана анын коомдогу мааниси эмнеде?
2. Интолеранттуулук деген эмне, анын кандай белгилери бар?
3. Интолеранттуулуктун кандай кесепеттери бар?
4. Интолеранттуулук педагогикасы эмнени окутат?
5. Интолеранттуулук педагогикасынын кандай максаттары, милдеттери бар?
6. Толеранттуулук педагогикасынын кайсы милдеттерин убактылуу ал эми кайсылары туруктуу милдеттерге киргизүүгө болот?
7. Толеранттуулук педагогикасынын негизги принциптери.
8. Толеранттуулук педагогикасынын максаттары жана милдеттери кандай?

Тема 1.2. Бүгүнкү күндөгү “толеранттуулук педагогикасын” изилдөө.

Окуу материалынын мазмуну

Толеранттуулук педагогикасынын пайда болушу жана өнүгүүсү. Чет өлкөлүк окумуштуулар В.А. Тишков, А.Г. Асмолов, Г.В. Безюлева, Г.М. Шеламова, А.М. Байбаков, В.В. Шалин, С.Д. Сивачок, В.С. Кукушина, З.Ф. Мубинова жана ата мекендик окумуштуулар Н.Асипова ж.б. бул тармактагы изилдөөлөрү. Толеранттуулукту калыптандыруу проблемаларына айрым окумуштуулардын мамилеси (В.А. Тишков - толеранттуулук социалдык норма, социалдык баалуулук жана адамдар ортосундагы өз ара карым катнашынын принциби катары; З.Ф. Мубинова – толеранттуулук улуттар аралык сабырдуулук “кабыл ала билүү” мамилеси ж.б.).

Окуучуларда толеранттуулукту калыптандыруу процессине болгон мамиле.

Толеранттуулук педагогикасын ишке ашырууну жөнгө салуучу укуктук документтер: "Толеранттуулук принциптеринин декларациясы", Кыргыз Республикасында көп маданияттуу жана көп тилдүү билим берүү концепциясы, «КРнын Конституциясы», "Баланын укуктары

жөнүндөгү Конвенция", "Адам укуктарынын декларациясы".

Билим алышат:

- толеранттуулук педагогикасынын негизги жолдорун, укуктук документтердеги негизги жоболорду билишет.

көндүмдөр:

- каралып жаткан тармактагы окумуштуулардын идеяларын системалаштырат, көрсөтүлгөн укуктук документтерге ылайык педагогикалык ишмердүүлүгүн ишке ашырат.

Практикалык сабак – тренинг № 1 " Бардыгыбыз ар түрдүүбүз, бирок бардыгыбыз биргебиз"

1. Көнүгүү

- "Дүйнөлүк саламдашуу"
- "Өзгөрүүчү бөлмө"

2. Негизги бөлүк

- Көнүгүү "Мен жакшы, сен жакшы"
- Көнүгүү "Эч ким билбейт"
- Көнүгүү "Ийгилик куржуну"
- Көнүгүү "Биригүү"
- Көнүгүү "Алмашуучу командалар"
- Көнүгүү "Ким жөнүндө сөз болуп жаткандыгын тап"

3. Жыйынтыктоочу бөлүк

- Көнүгүү "Келечектеги өзүмө кат"
- Көнүгүү "Оор күндөрдө эске алуучу учурлар"

Студенттердин өз алдынча иши

1. Укуктук документтердин тексти менен иштөө.

2. Окуучуларда толеранттуулукту калыптандыруу жолдорун салыштыруучу таблицаны түзүү.

Билимин текшерүү үчүн суроолор:

1. Толеранттуулук педагогикасынын илимдеги өнүгүүсүн байкоо.
2. Толеранттуулук педагогикасын жөнгө салуучу укуктук документтердин негизги жоболорун аныктоо.
3. Окуучуларда толеранттуулукту калыптандырууга аймактын мамиясинин өзгөчөлүгү эмнеде?
4. Толеранттуу жана интолеранттуу класстын белгилерин аныктоо.

II бөлүм.Заманбап билим берүүнүн шартында ОТТ процессин педагогикалык камсыздоо

Тема 2.1.Толеранттуулук мугалимдин педагогикалык маданиятынын жана компетенттүүлүгүнүн түзүүчүсү катары

Окуу материалынын мазмуну

Бүгүнкү күндөгү мугалимге коюлуучу талаптар, адистин кесиптик мүнөздөмөсү. Илимий адабияттардагы педагогикалык маданият түшүнүгү. Педагогикалык маданияттын компоненттери (толеранттуулук компоненттердин бири катары).

Адистерди даярдоого компетенттүү мамиле. Толерантносттуулук педагогикалык компетенттүүлүктүн компоненти катары. Педагогикалык толеранттуулуктун компоненттери: кең пейилдик, башкага жакшы мамиле кылуу, чыр-чатаксыз баарлашуу, эмпатиялык жөндөмдүүлүктөр, тил табыша билүү, педагогикалык кызматташтык, уга билүү, коммуникативдик

толеранттуулук, башкаларды кабыл ала билүү. Педагогикалык толеранттуулуктун өз алдынча өнүгүү жолдору.

Билим алышат:

- педагогикалык маданият, компетенттүүлүк, педагогикалык толеранттуулук жана анын компоненттери, өз алдынча өнүктүрүү жолдору жөнүндө түшүнүк алышат.

Көндүмгө ээ болушат:

- педагогикалык толеранттуулуктун компоненттерин өнүктүрүшөт.

Практикалык сабак - тренинг № 2 "Түрдүү дүйнө – бир планета"

– Көнүгүү "Жаңы айлампа".

– Көнүгүү "Кутмандуу күнүң менен, шалом, салют!"

2. Негизги бөлүк

– Көнүгүү "Колдогу кат"

– Көнүгүү "Сыйкырчылар"

– Көнүгүү "Сицилиалык дебаттар"

3. Жыйынтыктоочу бөлүк

- Көнүгүү "Үңкүрдөгү саламандра"

- Көнүгүү "Скульптура"

Студенттердин өз алдынча иши

Өзүнүн абалын аныктоо жана өзүнүн өнүгүү программасын, педагогикалык толеранттуулук компоненттерин иштеп чыгуу.

Өз билимин текшерүүчү суроолор

1. Педагогикалык маданият, чеберчилик жана компетенттүүлүк түшүнүктөрүнүн тиешелүүлүгүн аныктагыла.

2. Педагогикалык толеранттуулуктун компоненттерин аныктагыла.

Тема 2.2. Толеранттуулукка тарбиялоонун принциптери. Зомбулуксуз педагогикасынын принциптеринин–кызматташтык педагогикасына тиешелүүлүгү.

Окуу материалынын мазмуну

Педагогика илиминдеги тарбиялоо принциптеринин түшүнүгү. Зомбулуксуз педагогика жана кызматташтык педагогикасынын негизги принциптери. Окуучуларда зомбулуксуз, толеранттуу мамиленин формаларын калыптандыруу процесси. Толеранттуулукка тарбиялоонун принциптери: толеранттуу чөйрө принциби, толеранттуулуктун шарттуулук принциби, жеке барктуулук принциби, тарбиялоонун социалдык шартталуу принциби, баарлашуу жана кызматташуу принциби ж.б.

Билим алышат:

- толеранттуулукка тарбиялоонун негизги принциптери, зомбулуксуз педагогиканын жана кызматташуунун принциптери;

- мугалимдин көз карашынын өзгөчөлүгү жана анын кесиптик жүрүм-турумунун толеранттуулукка тарбиялоо принциптерине дал келүүсү.

Көндүмдөргө ээ болушат:

- педагогикалык тажрыйбасында зомбулуксуз педагогиканын, кызматташуунун, толеранттуулук принциптерин ишке ашырат;
- принцип менен мазмундун, ыкмалардын форманын ортосундагы байланышты табат.

Практикалык сабак - тренинг № 3 "толеранттуулуктун күчү"**1. Көнүгүүлөр**

– Көнүгүү "Жалпы ыргак"

- Көнүгүү "Акустика"

2. Негизги бөлүк

- Көнүгүү "Мугалимдин чыдамдуулук чеги"

- Көнүгүү "Баарлашууда кантип сабырдуу болуу керек"

- Көнүгүү " мен айтайын, сен айтсаң"

3. Жыйынтыктоочу бөлүк

- Көнүгүү "Жагымдуу жана жагымсыз (модификация)"

- Көнүгүү "Толеранттуулук жөнүндө поэма"

Студенттин өз алдынча иши

Билим берүү мекемесиндеги толеранттуулук чөйрөсүн анализдөө.

Өз билимин текшерүү үчүн суроолор

1. Тарбиялоонун принциптери эрежелерден эмнеси менен айырмаланат?

2. Толеранттуулукка тарбиялоонун негизги принциптеринин маанисин ачуу.

3. Толеранттуулук педагогикасынын принциптеринин зомбулуксуз педагогика жана кызматташуу педагогикасы менен байланышын байкоо.

Тема 2.3. Көп маданияттуу билим берүү тармагында толеранттуулукка тарбиялоонун мазмуну.

Окуу материалынын мазмуну

Көп маданияттуу билим берүү мейкиндиги түшүнүгү: педагогикалык ишмердүүлүктү уюштуруу жолдору. Улуттар аралык толеранттуулук түшүнүгү жана улуттараралык баарлашуу маданияты толеранттуулукка тарбиялоонун башкы компоненттеринин бири катары. Бүгүнкү күндө билим берүүдөгү этномаданият, анын педагогикалык даремети.

Билим алышат:

- Толеранттуулукка тарбиялоонун мазмуну;
- көп маданияттуу билим берүү түшүнүгү жана уюштуруу өзгөчөлүгү;
- улуттар аралык толеранттуулук түшүнүгү жана улуттар аралык баарлашуу маданияты.

Көндүмдөргө ээ болушат:

- Толеранттуулукту калыптандыруу боюнча көп улуттуу билим берүү мекемелеринде тарбиялык иштерди ишке ашырат.

Практикалык сабак

1. Толеранттуулуктун компоненттери жана көрсөткүчтөрү.

2. Окумуштуулардын эмгектериндеги толеранттуулукка тарбиялоонун мазмуну.

Студенттердин өз алдынча иши

Көп улуттуу чөйрөдөгү билим берүүнүн өзгөчөлүгү жөнүндөгү илимий эмгектер менен таанышуу.

Өз билимин текшерүү үчүн суроолор

1. Көп маданияттуу мейкиндиктин маанисин түшүндүрүү.
2. Толеранттуулукка тарбиялоонун мазмунун аныктоо.
3. Улуттар аралык толеранттуулук, этникалык аң сезим, дүйнөлүк маданият, улуттар аралык баарлашуу маданияты түшүнүктөрүнүн бири-бири менен байланышын байкоо.

Тема 2.4. *Толеранттуулукту калыптандыруунун формасы, методдору жана ыкмалары.*

Окуу материалынын мазмуну

Педагогикадагы форма, метод жана ыкма түшүнүктөрү. Толеранттуулукка тарбиялоонун методдору: аңгемелешүү, дискуссия, мисал келтирүү, колдоо, тарбиялоочу кырдаалдарды анализдөө, педагогикалык драматургия методу, ынандыруу, методу ж.б. Ыкмалар: эркин микрофон, ойлордун үзгүлтүксүз берилиши, талкууланып жаткан теманы улантуу ж.б. Толеранттуулукка тарбиялоонун формасы: аңгемелешүү, диспуттар, тренингдер, оюн-зоок программалары, класстык сааттар ж.б.

Билим алышат:

- Толеранттуулукка тарбиялоонун методдорунун, ыкмаларынын жана формасынын мааниси, педагогикалык мүмкүндүктөрү;
- ыкмаларды, толеранттуулукка тарбиялоонун методдорун жана формаларын бул сапаттын өнүгүү деңгээлине жана социалдык абалга жарашаттешелүү жерде колдонууну билет.

Көндүмдөргө ээ болот:

- толеранттуулукка тарбиялоонун ар түрдүү ыкмаларынын, методдорунун, формаларынын педагогикалык мүмкүнчүлүктөрүн ажыратып жана ачып берет;
- толеранттуулукка тарбиялоонун ар түрдүү ыкмаларынын, методдорунун, формаларынын алкагында мугалимдин жана окуучунун ишмердүүлүгүн анализдейт.

Студенттердин өз алдынча иши

Толеранттуулукка тарбиялоонун бир формасын өткөрүү боюнча методикалык көрсөтмөнү иштеп чыгуу.

Өз билимин текшерүү үчүн суроолор

1. Толеранттуулукка тарбиялоонун ыкмаларын, методдорун, формаларын тандоонун шартын аныктоо.
2. Ар бир ыкманын, методдун, форманын маанисин ачуу.

III бөлүм. Окуучулардын чөйрөсүндөгү толеранттуулук проблемалары

Тема 3.1. Түрдүү курактагы балдарда толеранттуулукту өнүктүрүү

Окуу материалынын мазмуну

Толеранттуулук инсандын өнүгүү теориясы учурунда: Эриксонду теориясы менен, Спиннердин теориясы, Бандуранын социалдык – когнитивдик теориясы, Пиаженин теориясы, Колбергдин, Л.С. Выготскийдин теориялары менен толеранттуулук педагогикасынын алдыңкы иеяларынын байланышы.

Толеранттуулуктун нравалык сапат катары өнүгүүсү. Толеранттуулуктун компоненттери жана көрсөткүчтөрү. Толеранттуулуктун нравалык сапат катары курактык өнүгүү динамикасы. Нравалык сапаттардын өнүгүү деңгээлдери.

Билим алышат:

- толеранттуулукту инсандагы нравалык сапат катары калыптандыруу жана анын инсандын өнүгүү теориясынын идеясы, компоненттери, көрсөткүчтөрү жана толеранттуулук деңгээли менен байланышы.

Көндүмдөргө ээ болушат:

- окуучуларда толеранттуулукту тарбиялоо боюнча тарбиялоо ишин уюштуруу жана ал сапатты өзүндө өнүктүрүү; толеранттуулуктун өнүгүү деңгээлин анын компоненттеринин өнүгүү деңгээлине жараша аныктоо.

Практикалык сабак

Толеранттуулуктун калыптануу деңгээлин аныктоочу көрсөткүчтөрдү тандоо жана аны апробациялоо.

Студенттин өз алдынча иши

Өспүрүмдөрдү жана жогорку класстын окуучуларын толеранттуулукка тарбиялоо жана бул сапатты калыптандырууга мүмкүндүк берүүчү педагогикалык шарттарды аныктоо.

Өз билимин текшерүү үчүн суроолор

1. толеранттуулукту инсандагы нравалык сапат катары калыптандыруунун өзгөчөлүктөрүн инсандын өнүгүүсүндөгү айрым теориялардын алкагында аныктоо.
2. Толеранттуулуктун компоненттерин жана көрсөткүчтөрүн аныктоо.
3. Толеранттуулуктун өнүгүү деңгээлин аныктоо.
4. Баланын ар бир курактык өнүгүү баскычында толеранттуулуктун өнүгүү өзгөчөлүгүн көрсөтүү.

Тема 3.2. Ата-эне бала мамилесиндеги толеранттуулук проблемасы. Аны чечүү жолдору

Окуу материалынын мазмуну

Ата-энелер жана балдардын өз ара аракет этишүүсү: түрү, аны көрсөтүү өзгөчөлүгү. Аталар жана балдар проблемасы - үй-бүлөдөгү бири-бирине болгон мамиледе толеранттуулуктун жоктугунун кесепети. Толеранттуулук – үй-бүлөдөгү бейпилдиктин өзөгү. Өспүрүм жана ата-эне: мамилелериндеги өзгөчөлүктөр. Үй-бүлөдөгү интолеранттуулук проблемаларын чечүүнүн мүмкүн болгон жолдору.

Билим алышат:

- Ата-энелер жана өспүрүмдөрдүн толеранттуу жана интолеранттуу өз ара аракеттешүүсүндөгү өзгөчөлүктөр, интолеранттуулук проблемасын чечүү жолдору.

Көндүмдөргө ээ болушат:

- ата-энелер жана балдардын өз ара мамилесиндеги толеранттуулукту жана интолеранттуулукту көрсөтүүнүн өзгөчөлүктөрүн аныктоо жана анын негизинде үй-бүлө жана тарбиялануучу менен педагогикалык ишмердүүлүктү алып баруу.

Практикалык сабак – тренинг № 4 " Үй-бүлөдөгү ынтымак"**1. Көнүгүүлөр**

- Көнүгүү "Сөзү жок саламдашуу"

- Көнүгүү "Көңүл"

2. Негизги бөлүм

- Көнүгүү "Менин үй-бүлөм"

- Көнүгүү "Ооба" жана "Жок".

- Көнүгүү "Жардам бергиле"

- Көнүгүү "Баарашуунун жардамчылары"

3. Жыйынтыктоочу бөлүм

- Көнүгүү "Ролдор менен алмашуу"

- Көнүгүү "Укуктар жана милдеттер жөнүндө"

Студенттин өз алдынча иши

Өспүрүмдөрдүн ата-энелери менен мамилесиндеги толеранттуу жүрүм-турум деңгээлин аныктоочу маалыматтарды тактоо.

Тема 3.3. Мектептин социалдык чөйрөсүндөгү бала: социалдык-ролдук көз карашты кабылдоодогу толеранттуулук жана интолеранттуулук

Окуу материалынын мазмуну

Окуучунун окуу процессиндеги социалдык-ролдук көз карашынын өзгөчөлүгү: мектептеги жүрүм-турум эрежелерине, окуу иштерине жана талаптарына, окуу процесси учурундагы мугалимине классташтарына мамилеси.

Сабакта өз оюн эркин билдирүүсү. Окуу ишмердүүлүгүндөгү мажбурлоонун эффективдүүлүк чеги. Мектептеги социалдык чөйрөдө жүрүм-турумду жөнгө салуунун жана толеранттуулук проблемаларынын нормативдик жагдайлары.

Окуучуларды окутуу чөйрөсүнө жана толеранттуулук проблемаларына көнүктүрүү процесси. Билим берүүнүн коопсуз чөйрөсүнүн шарттары.

Билим алышат:

- социалдык-ролдук абалды кабылдоодогу толеранттуулук жана интолеранттуулук

Көндүмдөргө ээ болушат:

- толеранттуулук принциптерине таянуу менен мектептеги социалдык чөйрөсүндө педагогикалык ишмердүүлүктү уюштуруу.

Практикалык сабак

1. ЖАМУнун педагогикалык адистиктеринин 1-курсунун студенттери менен каралып жаткан маселе боюнча изилдөө ишин жүргүзүү. Күнүмдүк турмушундагы жүрүм-турум эрежелерине болгон мамилеси жана аны аткаруусу.

2. Студенттердин окуу процессиндеги социалдык-ролдук позициясынын өзгөчөлүгүн аныктоо.

3. Студенттин өз алдынча изилдөөсүнүн жыйынтыктарын мектептен алынган маалыматтар менен салыштыруу.

Студенттин өз алынча иши

Практикалык сабакта аткарылуучу тапшырмаларды тандоо.

Өз билимин текшерүүчү суроолор

1. Окуу процессинде окуучунун социалдык-ролдук позициясынын өзгөчөлүктөрүн мүнөздөө.

2. Окуу ишмердүүлүгүнө мажбурлоонун эффективдүүлүк принцибинин маанисин аныктоо.

3. Окуучунун окутуу чөйрөсүнө көнүктүрүүнүн өзгөчөлүгүн аныктоо.

4. Коопсуз окутуу чөйрөсүнүн шарттарын аныктоо.

Тема 3.4. Түрдүү курактагы балдарда гендердик толеранттуулукту көрсөтүүсү

Окуу материалынын мазмуну

Гендер түшүнүгү жана гендердик толеранттуулуктун өзгөчөлүгү. Мектеп жашына чейинки мезгилдеги гендердик окшоштук жана гендердик роль менен таанышуу- гендердик толеранттуулуктун негизи. Гендердик стереотиптер жана анын гендердик толеранттуулук менен байланышы. Гендердик стереотиптердин кенже курактагы, өспүрүм, жана жаштык курактагы курбулары менен өз ара аракеттешүүсүнө таасиринин өзгөчөлүгү.

Билим алышат:

- баланын ар түрдүү курактагы гендердик толеранттуулугунун өзгөчөлүгү.

Көндүмдөргө ээ болушат:

- гендердик толеранттуулуктун табияты жөнүндөгү билимине ылайык тарбиялык ишти жүзөгө ашырат.

Практикалык сабак – тренинг № 5 "Мамиленин магиясы"

1. Көнүгүү

– Көнүгүү "Бийдеги саламдашуу"

- Көнүгүү "Бири-бирибизди түшүнүүгө үйрөнөбүз"

2. Негизги бөлүм

-Көнүгүү "Мен сени кандай элестетем"

- Көнүгүү "Айтканы боюнча тартабыз"
- Көнүгүү "Жагымдуу топ"
- 3. Жыйынтыктоочу бөлүм
- Көнүгүү "Тамашалуу кат"
- Көнүгүү "Кең пейил гном"

Студенттин өз алдынча иши

Класс коллективинде балдар менен кыздардын өз ара мамилесинде толеранттуулукту өнүктүрүү боюнча тарбиялык иш чараларды иштеп чыгуу.

Өз билимин текшерүү үчүн суроолор

1. Гендердик толеранттуулукка аныктама берүү жана анын компоненттери.
2. Баланын ар түрдүү курактагы гендердик толеранттуулугунун өзгөчөлүгүн аныктоо.

Тема 3.5. *Баланын чөйрөсүндөгү улуттук жана конфессионалдык толеранттуулук*

Окуу материалынын мазмуну

Балдардын чөйрөсүндөгү конфессионалдык толеранттуулуктун өзгөчөлүгү; улуттар аралык мамилелердин алкагында өспүрүмдөргө тиешелүү калыптанган көз караштар (башка диндин өкүлдөрүнө, секталарга, диний агымдарга).

Улуттар аралык толеранттуулуктун өзгөчөлүктөрү, окуучуларда этникалык таанып билүүнү калыптандыруу.

Улуттар аралык интолеранттуулуктун белгилери: ксенофобия, этноцентризм, геноцид. Балдардын чөйрөсүндө интолеранттуулуктун болушу жана анын өзгөчөлүктөрү; улуттар аралык, жеке адамдар арасындагы чыр-чатактар, башкаларга үстөмдүк кылуу ж.б.

Конфессионалдык жана улуттук толеранттуулукту калыптандыруунун педагогикалык шарттары.

Билим алышат:

- Балдардын чөйрөсүндөгү конфессионалдык жана улуттук толеранттуулуктун өзгөчөлүктөрү.

Көндүмдөргө ээ болушат:

- мектеп окуучуларында конфессионалдык жана улуттук толеранттуулукту өнүктүрүү боюнча тарбиялык ишти жүзөгө ашырат.

Практикалык сабак "Улуттук аң сезим, улуттар аралык толеранттуулукка тарбиялоонун концептуалдык негиздери".

1. Улуттук аң сезим түшүнүгү. Аны калыптандыруу процесси.
2. Улуттук аң сезим улуттар аралык толеранттуулуктун негизи катары.
3. Улуттук аң сезимди жана улуттар аралык толеранттуулукка тарбиялоого бирдиктүү мамиле.
4. Окутуу процессин этнопедагогикалаштыруу.
5. Улуттук аң сезимди калыптандыруу процессин башкаруу принциби

Студенттин өз алдынча иши

Конфессионалдык жана улуттук толеранттуулукка тарбиялоо боюнча иш чара иштеп чыгуу.

Өз билимин текшерүү үчүн суроолор.

1. конфессионалдык толеранттуулукка аныктама берүү жана балдар чөйрөсүндө аны калыптандыруунун өзгөчөлүктөрүн белгилөө.
2. конфессионалдык мамилелер алкагында өспүрүмдөргө тиешелүү болгон көз караштарды аныктоо.
3. конфессионалдык жана улуттар аралык толеранттуулукту калыптандыруунун педагогикалык шарттары.

Тема 3.6.Толеранттуулук педагогикасынын концептуалдык жана программалык камсыздалышы

Окуу материалынын мазмуну

Концепция жана программа түшүнүктөрү, алардын жалпы жана өзгөчөлөнгөн белгилери. М.И.Рожковдун толеранттуулукка тарбиялоо концепциясы, С.Д.Сивачокдун “Толеранттуулукка үйрөнөбүз” программасы, “Толеранттуулукка тарбиялоо педагогикасы” тренингинин программасы, “Педагогикалык баарлашуу тармагында маалымат-психологиялык агартуу программалары” (Г.В. Безюлев, Г.М. Шеламов), “Толеранттуу кызматташуу жашоо нормасы” факультативдин программасы.

Билим берүүчүлүк:

- толеранттуулук педагогикасынын концептуалдык негиздери жана программалык камсыздоо.

Көндүмдөргө ээ болот:

- сунушталган программалардын, концепцияларга ылайык практикалык ишмердүүлүгүн ишке ашыруу, өзүнүн программасынын элементтерин моделдештирүү.

Практикалык сабак

Жогоруда сунушталган программалардын бирөөсүнө мүнөздөмө берүү.

Студенттин өз алдынча иши

Өзүнүн программасынын элементтерин моделдештирүү.

Өз билимин текшерүү үчүн суроолор

1. Концепция менен программанын өзгөчөлүктөрүн аныктоо.
2. Толеранттуулукка тарбиялоо программаларынын айрымдарынын өзгөчөлүктөрүн көрсөтүү.

Практикалык сабактардын -Тренингдердин программасы

№ 1. "" Бардыгыбыз ар түрдүүбүз, бирок бардыгыбыз бирдейбиз"

Максаты: айланабыздагылардын өзгөчөлүгүн таануу жана өзүн-өзү таануу зарылдыгына түрткү берүү, топтогу “биригүү фактору” жөнүндө түшүнүктү калыптандыруу, өзүнө жана группалаштарына болгон толеранттуулук.

I. Көнүгүү

"Дүйнөлүк саламдашуу".

Айрым мамлекеттердин саламдашуу жолун колдонуу аркылуу группалаштарга сөзү жок саламдашуу:

- ☐ Россия – кучакташуу жана үч жолу жаактарын алмак-салмак тийгизип учурашуу.
- ☐ Китай – колду көкүрөккө кайчылаштырып коюу менен башын ийүү.
- ☐ Франция – кол алышуу жана эки бетинен өбүү.
- ☐ Индия – жеңил ийилүү, алакадар эки капталга карайт.
- ☐ Япония – жеңил ийилүү, кол жана алакан эки жанын көздөй тартылат.
- ☐ Испания – бетинен өбүү, алакан өнөктөштүн ийининин алдына коюлат.
- ☐ Германия – жөн эле кол алышуу жана бири-биринин көзүнө кароо.
- ☐ Малайзия – эки колдоп учурашуу, манжалардын учтары менен тийүү.
- ☐ Эскимостор традициясы – бири-бирин мурдунун учу менен тийиштирип, сүрткүлөө [6, с. 16].

Көнүгүү "Өзгөрүүчү бөлмө" (модификация)

Бөлмөнүн ичинде нары бери жүрүп анын “өзгөрүүсүнө” көңүл буруу. Бөлмөнүн дубалы, полу ачык сары түскө толгон. Ангыча бөлмөгө каардуу, коркунучтуу, оозунан ачуу сөздөн башка чыкпаган адам кирип келип, бөлмөнүн ичи караңгылыкка толду. Ангыча бул коркунуч жоголуп, бөлмөнүн айнегинен жарык нуру көрүнүп, акырындык менен бөлмө жарыкка толот. Бирок бөлмөнүн ичи адамга жармашкан чоюлчаак катмар менен капталып калган. Силер бул катмар аркылуу өтүүгө туура келет... Бир убакта эле боз жаан башталып, айлана ным, кунарсыз болуп калат. Мындай кырдаалга адам көбүнчө кандай мамиле кылат?

II. Негизги бөлүк.

Мен- жакшымын, сен- жакшысың.

Катышуучулар тегерек болуп турат. Алып баруучу өзүнүн атынын баш тамгасынан башталган жакшы сапатын айтып, топту өйдө ыргытат. Андан кийин катышуучулардын бирине ал адамдын башкы тамгасынан турган жакшы сапатын айтып топту ыргытат. Ушундай тартипте топ катышуучулардын бардыгына жетиши керек [3, 113-б].

- ☐ Өзүңдүн жакшы сапатын тууралуу айтуу үчүн топ колуңа тийгенде кандай сезимдерди байкадыңар?
- ☐ Башка адамга комплимент айтып жатып кандай сезимдерге туш болдуңар?
- ☐ Башка адам сага комплимент айтып жатканда кандай сезимдерге туш болдуңар?

Көнүгүү " эч ким билбейт ..."

Катышуучулар бири-бирине “бул жердегилердин эч кимиси (менин же менде) ... (акча бар экенин, атам орус экенин, эки жогорку билимим бар экендигин) билбейт деген сөз менен топту ыргытат [3, с.115].

☐ тапшырма кыйын болдубу жана эмне үчүн?

☐ башкалар жөнүндө жаңы маалымат ала алдыңарбы, болсо ой бөлүшкүлө.

Көнүгүү “ Ийгилик куржуну”

Алып баруучу катышуучуларга турмушта ийгиликке жетишүү үчүн ириде адамдар менен туура мамиле кылууну билүүсү керек. Бирок бул өтө татаал. Башка адамдар менен мамиле кылуунун бир катар сапаттарды талап кылат.

Мугалим студенттерге “ийгилик куржунун” жыйыштырууну сунуштайт. Ал үчүн ар бир студент барактарга эки сапатты жазат: ийгиликке жетүү үчүн жардам берген сапаты, экинчиси тескерисинче ийгиликке жетүү үчүн тоскоол болгон сапаттар. Бардык барактарга жазган соң, аларды бир ачык түстөгү баштыкчага жыйнашат. Андан ары иш төмөнкүдөй типте улантылат.

Педагог рюкзагын ичиндеги жазылган кагаздарды бирден алып чыгып окуйт, ал эми студенттер бул сапат кимге таандык экендигин аныкташат;

☐ Бул көнүгүүдө эмне кыйын болду?

☐ Өзүңдү оптимист же пессимист деп эсептейсиңби?

☐ Ийгилик деген сөздү кандай түшүнүсүң?

☐ Өзүңдүн жакшы сапаттарыңды кандайча өнүктүрөсүң жана жаман сапаттарың менен кантип күрөшөсүң?

Көнүгүү "Бириктиргичтер"

Бөлмөдөгү стол, стулдар катышуучулардын эркин жүрүүсүнө тоскоол болбой турган жерге жылдырылат. Көнүгүү төрт раундда өткөрүлөт. Ар бир раундга А3 форматындагы төрттөн барак жана аны дубалга илүү үчүн скотч керектелет. Бөлмөнүн төрт бурчуна төрт кагазды илип, алардын ар бирине бирден түстү жазып дубалга илүү керек (кызыл, жашыл, көк, сары).

Катышуучулар бөлмөнүн ортосуна топтолуп турушат. Бул көнүгүү бири-бирин жакшы билүү үчүн аткарылаарын түшүндүрөт. Андан кийин аларга өздөрүнө жаккан түстөгү дубалга илинген кагаздын жанына барып туруусун сурайт. Ал жанына кимдер келгенин эстеп калуусун эскерет. Анткени андан кийинки раундда керек. Андан кийин аларды кайрадан ортого чакырат. Ар бир катышуучу эмне үчүн бул түстү тандагандыгын бири-бирине айтып беришет (3минута). Экинчи раундда жылдын төрт мезгили жазылган кагаздар илинет. Үчүнчү раундда төрт музыкалык аспаптын аты, төртүнчүдө төрт геометриялык фигураны жазууга болот. Эрежеси жогорудагыдай эле. Көнүгүүнүн акырында катышуучуларга төмөнкүдөй суроолор берилет:

☐ Кайсыл катышуучулар бири-бири менен көбүрөөк биригишти?

- ☐ Кайсыл катышуучулар бир эле жолу биригишти?
- ☐ Бири-бириңер жөнүндө кандай кызыкдарды билдиңер?

Көнүгүү "Алмашуучу топтор"

Бөлмөдөгү стол, стулдар катышуучулардын эркин жүрүүсүнө тоскоол болбой турган жерге жылдырылат. Ышкырык же конгуроо керектелет. Төрттүктөр деген команда берилгенде төрттөн болушат. кол кармашып өзүңөрдү тааныштыргыла деген тапшырма берилет. Улам кийинки команда берилгенде жаңы тапшырмалар берилет. Оюндун идеясы катышуучулар дайыма кыймылда болуп турушу керек жана көбүрөөк адамдар менен мамиле түзөт.

Ар бир раундда берилүүчү варианттар:

- ☐ "Үчтүктөр!" – катышуучулар кол кармашып кандай жыттарды жактыра тургандыгын бири-бирине айтышат;
- ☐ "Алтылар!" – катышуучулар оң ийинин алдыга чыгарып, эмнени жакшы жасай ала тургандыгын айтышат;
- ☐ "Төрттүктөр!" – топтун бардык мүчөлөрү колдорун жогору көтөрүп, өзүлөрүнүн кайсыл жерде туулгандыгын айтышат ж.б.;

Сабактын аягында бардык катышуучулар ортого топтолушат жана катарга тизилишип, бири-биринин белдеринен кармап турушат. Алып баруучу бир кадам алдыга жылууну сурайт. Катышуучулар бири бирине өтө жакын болгондо: "А–а–а!" деп кыйкырышат.

- ☐ Жаныңарда кимдер менен көбүрөөк чогуу болуп жаттыңар? Эмне себептен деп ойлойсуңар?
- ☐ Тапшырманы аткаруу кыйын болдубу?
- ☐ Ар бир жолу биргелешип иштөөгө мүмкүндүктөр болдубу?

Көнүгүү "Ким тууралуу сөз болуп жатканын тап"

Ар бир катышуучу мүмкүн болушунча объективдүү жана сындабастан каалаган бир адамды сүрөттөп берет. Калган катышуучулар ким жөнүндө айтылып жаткандыгын табышат. Керектелүүчү **материалдар**: кагаз жана карандаштар. Топтун мүчөлөрү столдо бири-бирин көрө тургандай абалда олтурушат. Катышуучулар өзү тандаган адам тууралуу анын өзгөчөлүктөрүн, кийген кийими, турпаты, өзүнө мүнөздүү болгон жүрүм-туруму жөнүндө сүрөттөшөт. Тапшырманы аткарууга 6 минута убатыт берилет. Андан кийин ар бирине өзүлөрүнүн каарманы тууралуу баяндоо сунушталат, калгандары ким тууралуу сөз болуп жатканын айтышат [6, 53 б].

- ☐ Башка бирөөгө байкоо жүргүзүп, ал тууралуу баяндоо оңой болдубу?
- ☐ Какие чувства вы испытывали, когда вас описывали?
- ☐ Сен жөнүндө башка адамдын сүрөттөгөнүнөн өзүңдү оңой эле билдиңби?

- ☐ Башканы сүрөттөп жатканда кандай сезимдерге дуушар болдуң?
- ☐ Топто кимди көбүрөөк ал эми кимди азыраак сүрөттөштү?

III. Жыйынтыктоочу бөлүм.

Көнүгүү "Алыстагы өзүмө кат"

Ар бир катышуучу кийин бир канча жыл өткөн соң ачып окуй турган өзүнө кат жазуусу керек. Каттын планы: 1) саламдашуу, өзүнүн кызыгуулары жөнүндө баян, 2) келечекте өзүн кандай элестетет? 3) Азыр алдына койгон максаттары.

- ☐ Катты жазып баштаганда кандай сезимдерди байкадыңар? Кандай ойлор пайда болду?
- ☐ Катты жазып болгондо эмнени сиздинер?
- ☐ Берилген тапшырма кандай сапаттарды өнүктүрөт?

Көнүгүү "Кыйын күнгө осуяттар"

Доскада чоң таблицаны сызуу керек.

Катышуучулар айлана түрүндө олтурат. Алып баруучу ар бир катышуучуну сөзгө тартат. Силер өзүңөрдү бул турмушта эч кимге кереги жок, колунардан эч нерсе келбеген адам катары элестеткиле. Мындай учурда адамдын жетишкен ийгиликтери, жеңиштери, кубанычтуу күндөрү унутта калат. Бирок биз ар бирибиздин керегибиз тиээрин унутпашыбыз керек. Кээде адамдар өздөрүнүн жетишкендиктери, татыктуу сапаттары, жөндөмдүүлүктөрү жөнүндө белгилеп жүрүү пайдалуу. Көңүлүң чөгүп турганда бул эскерткичти окуу менен адам өзүнө баа берип, көңүлүн көтөрүүгө жардам берет. Алып баруучу ушул сыяктуу ишти алып барууну сунуштайт. Катышуучуларга таблицалар чийилген бланктарды таркатып берет жана төмөнкү графаларды ар бири өз алдынча толтуруусун сунуштайт.

"Менин мыкты сапаттарым": бул жерде ар бир катышуучу өзүнүн мүнөзүндөгү мыкты, күчтүү сапаттарын белгилейт.

"Мендеги талант жана шык": адам өзү сыймыктана турган ар тараптуу жөндөмү, таланты, шыгы жөнүндө жазат.

"Менин жетишкениктерим": бул графада катышуучунун каалаган тармактагы ийгиликтери жазылат.

Алып баруучу катышуучулардан ирети менен өzlөрү жазган эскерткичти окуп берүүнү сурайт. Жазылган барактар катышуучулардын өзүндө калат [5,1186].

- ☐ Кайсыл графаны толтуруу татаал болду?
- ☐ Бул таблица турмушта кандай жардам берет деп ойлойсуңар?

№2. "Түрдүү дүйнө-бир планета"

Максаты: толеранттуулуктун негизинде педагогикалык өз ара аракеттешүүгө зарыл мамиле кылуу жөндөмүн өнүктүрүү

Көнүгүү

"Кутман күн, шалом, салют"

Ар бир каышуучу үчүн ар түрдүү тилде “Саламатсыңбы” деген сөз жазылган карточкаларды даярдоо керек. Эгер бул көнүгүү көп улутту камтыган топто уюштурулса, ошол улуттардын саламатсызбы деген сөзүн да кошууга болот.

Катышуучуларды тегерек болуп туруп оюнду баштоосун сурагыла. Тегеректи айланып даярдалган карточкаларды катышуучулардын ар бири алуусун өтүнгүлө. Катышуучуларды бөлмөнүн ичинде алдынан жолуккан катышуучу менен колундагы карточкада жазылган саламдашуу сөзү менен саламдашуусун андан кийин атын айтуусун сурагыла. Жыйынтыгында өзлөрүн кандай сезгенин баяндашат [6, 186].

Катышуучунун карточкасы

Италия: Bongiorno	Россия: Здравствуй
Швеция: Gruezi	Чехия: Dobry den
США: Hi	Польша: Dzień
Англия: Hello	Израиль: Shalom
Германия: Guten Tag	Египет: Asalamu Aleikum
Испания: Buenos Dias	Чероки (США): Schijou
Гавайи: Aloha	Финляндия: Hyva päivää
Франция: Bonjours, Salut	Дания: Goddag
Малайзия: Selamat datang	Турция: Merhaba
Кыргызстан: Саламатсыңбы	Өзбекстан: Ассаломалейкум

Көнүгүү "Жаңы топ"

Көрсөтмө: "Кол кармашып тегерек болуп туруусун өтүнгүлө (эгер чоң тегерек болуп турууга бөлмөдө орун аз болсо кичине эки же үч тегерек болсо болот.) Колдорун кое беришсин. Бир аз убакытка көздөрүн жумуп, тынч туруп, өзү турган бөлмөдөгү абалын аныктап алышсын. Эми көздөрүн жумуп топтун ортосун көздөй жылышсын. Бул кыймылды акырын жасашсын. Эми колдорун кармашсын. Бул абалда көздөрүн ачпай турушсун. Кайрадан арт жакка акырын басып турушсун да көздөрүн ачышсын. Бул көнүгүүнү дагы бир ирет жасатуу кайталоо керек.

Педагог үчүн комментарий. Бул оюн көпкө чеин иштеген учурда адамдын ички абалын тынчтандырат, бири-бирине болгон урмат-сыйды, тилектештикти чындайт. Бири-бири менен кол кармашканда топтогу биримдикти ойготот. [7, 496].

II. Негизги бөлүк

Көнүгүү "Колдогу кат"

Көрсөтмө: Өзүңөргө өнөктөштү иаап, жакын тургула жана кимдин боюу узунураак болсо көзүн жумушу керек. Эгер бойлору тең болсо кимиси улуу болсо ошол жумат. Көзүн жумган өнөктөш оң колун жогору көтөрөт, ал эми

көзү ачык турган өнөктөш анын алаканына басма түрүндө жазат. Көзүн жумуп турган өнөктөш жазылган тамгалар аркылуу эмне деп жазганын айтуусу керек. Кийинки сөздү жазуу алдында мурда жазылган сөздү өнөгүнүн колунан сүртүп салуусу керек. Жазган тамгаларды, сөздү алгач оңой, кыска сөздөр менен берип, акырындык менен татаалдантса болот (30-60 секунд).

Жыйынтыгында өнөктөшүңүздүн колуна комплимент жазып, ролдор менен алмашасыңар.

Көнүгүү “Сыйкырчылар”

Көрсөтмө: үчтөн болуп бөлүнгүлө. Өтүлгөн теманы кайталоонун кызыктуу жана өзгөчө жолун карайбыз. Ал үчүн үч адамдын ар бири ар түрдүү ролду аткарат. Алардын экөөсү сыйкырчы болушат. Алар жанаша турушуп бири-биринин ийинине колдорун коюшат. Үчүнчү катышуучу окуучунун ролунда болот жана сыйкырчыларга бетме-бет турат. Окуучу сыйкырчыларды сыноодон өткөрөт. Ал акыркы сабакта өтүлгөн темадан каалаган суроону берет. “Толеранттуулук деген эмне” ж.б.у.с., “ооба”, “жок” деген жоопторду бербей турган суроолор болушу керек. Сыйкырчылар берилген суроолорго өзгөчө жооп бериши керек жана жооптор бири-бирин кайталабастан, айтылып жаткан ойду улантып кеткен жооптор болушу талап кылынат. Бир сыйкырчы бир гана сөз айтат, аны экинчиси улантат. Жооп берип жатканда бири-бири менен макулдашууга жол берилбейт. Жооп алынгандан кийин кийинки суроо берилип, жооп мурдагыдай эле алынат. Мугалим “Токтойбуз” деген команда бергенге чейин уланат (5 мин.).

Мугалим үчүн комментарий: Суроолорду окуучу өзү тандап берет. Сыйкырчылар үчүн бир аз ойлонууну талап кылат, себеби бир эле убакытта жооп берип, экинчиден экинчи шеригинин жообун улап кетүү тапшырмасы турат.

Рефлексия:

- ☐ Оюн учурунда кандай сезимдер пайда болду??
- ☐ Сыйкырчы болуп, суроолорго жооп берүү кандай болду?
- ☐ Көнүгүүнү аткарууда кандай кыйынчылыктар болду?

Көнүгүү “Сицилиялык дебаттар”

Көрсөтмө: Топту экиге бөлүү керек. Бир топ бөлмөдөгү терезенин жанына, экинчи топ эшиктин жанына турат. Ар бир топтон бирден каалоочуну чакырабыз. Алар бири-бирине бетме-бет турушат жана ортодогу аралык бир метрдей болушу керек. Калгандары өzlөрүнүн командасынан чыккан каалоочунун аркасында жарым айлана болуп турушат. Терезенин жанында турган топтон чыккан каалоочу “макулмун” деген аргументти, ал эми “эшиктин” жанындагы топтон чыккан каалоочу “каршымын” деген аргументин билдирет. Жоопторду так, кезеги менен жана кыска берүү зарыл. Дискуссия ыкчам болушу керек. Эгер ораторлордун бири аргументи жок болсо өзүнүн тобуна колун көтөрүп жардамга кайрылат, командадан бирөө анын колун кысып жардамга келет, мурдакы оюнчу оюндан чыгат. Кэде команда өз

ораторун эрте эле алмаштыруусу мүмкүн, ал үчүн оюнга киргиси келген оратор колун көтөрөт, оюндагы катышуучу жаңы оюнчунун колунан кысып, ордун бошотуп берет [7, 90б].

III. Жыйынтыктоочу бөлүм

Көнүгүү "Үңкүрдөгү кескелдирик"

Көрсөтмө: Сегиз адамдан турган топторго бөлүнгүлө. Топтон бирөө кескелдирик болот, калгандары үңкүргө окшоп буттарын керип же эки колу менен эңкейип жер таянып U формасында турушат б.а. кескелдирик силердин түзгөн аянтча менен сойлоп өтүүсү керек. Мүмкүн болушунча силер түзгөн аянтча кескилдирикти көбүрөөк сойлоого ылайыкталышы зарыл. Топтун ар бир мүчөсү кескелдирик болоорун унутпагыла.

Мугалим үчүн коментарийлер: Бул көнүгүү катышуучулар үчүн өтө жандуу өтөт, айрыкча үңкүрдү жаратып жаткан катышуучу үчүн, анткени кескелдирик үңкүргө кирип жатып ар бир катышуучу менен контактта болот. Бул контакт катышуучуларды жакындатат. Дагы бир көрүнбөгөн мааниси: ким окугусу келсе көптөгөн катмарлар аркылуу өтүп, алыстагы жарыкты көздөй умтулуусу керек [7, 64 б.].

Көнүгүү "Скульптура"

Көрсөтмө: Биз көптөн бери силер менен бир теманын алкагында иштеп жатабыз, бүгүн биз ошонун жыйынтыгын чыгарабыз. Ар бириңер ушул күнгө чейин эмнени алдыңар алган билимдериңерди кайда колдоносуңар ошону скульптура түрүндө чагылдыргыла. Ар бириңер өзүңөрдүн сезимиңерди билдиргиле. Ошол түзгөн скульптура абалында белгилүү убакыт туруу керек. Оюндун акырында бир чоң мааниси бар скульптура курулат деп ойлойбуз (6-10 минут).

Мугалим үчүн комментарийлер: Бул оюн катышуучуларды ойлонууга түрткү берет жана буга чейин бири-бири менен бир топко чейин иштеп калган топко ылайык. Бул тапшырманы ар бир катышуучу өзүнчө аткарууга берсе да болот, бирок көбүрөөк, 8-10 адамдан турган топко ылайык, алар жалпы сүйлөшүп, бир скульптура жасоосу мүмкүн. Тапшырманы тагыраак да берүүгө болот: толеранттуулук, этникалык түшүнүктөрдү, үй-бүлөлүк тууганчылык сыяктуу скульптура түзүү тапшырмаларын берүүгө болот.

№3. "Толеранттуулуктун күчү"

Максаты: Педагогикалык толеранттуулук көндүмдөрүн өнүктүрүү

I. Көнүгүү.

Көнүгүү "Жалпы ритм"

Максаты:

–топтун биримдигин жогорулатуу.

Катышуучулар тегерек болуп турушат. Алып баруучу бир нече жолу белгилүү ылдамдыкта алаканын чабат, алып баруучунун оң жагындагы адам бир ирет чабат, андан кийинкиси бир жолу ж.б. Бир эле адам чаап жаткандай туюлуусу керек. Бул көнүгүү бир жолку аракеттен болбой калышы ыктымал. Оюнда ритмди бузган катышуучу оюндан чыгат.

Алып баруучу кандайдыр бир музыканын ритмин берет кийинки катышуучу аны улантат.

[4, 32-б].

Көнүгүү "Акустикалар"

Студенттер унчукпай тегеректе олтурушат. Көздөрүн жумуп алгач сырттагы чыгып жаткан добуштарга андан кийин бөлмөнүн ичиндеги добуштарга кулак салышып, эмнени уккандыгын айтышат.

II. Негизги бөлүм

Көнүгүү "Мугалимдин сабырдуулугунун чеги"

Ар бир студент мугалимдин сабырдуулугунун чегин аныкташат. Жыйынтыктар коллективде талкууланат. Мугалим менен окуучунун мамилесинде колдонууга болбой турган он чек аралык принципти добуш берип аныкташат. Студенттер 3-4 адамдан болуп топторго бөлүнүшөт да ошол кырдаалдардын бирин аткарып беришет жана пайда болгон кырдаалдан чыгуунун жолун сунушташат.

Талкуулоо үчүн суроолор:

- ☐ Класста силер эмнени болтурбоого аракет кылат элеңер?
- ☐ Окуучулардын силерге карата кандай мамилесине жол бербейт элеңер?
- ☐ Ушулар тууралуу класста окуучулар менен макулдашып же талкуулайт белеңер? Кандай формада?

Көнүгүү "Карым катнашта кантип толеранттуу болуу керек" [модификация].

Ар бирибиз белгилүү бир учурда конфликттик кырдаалга туш болобуз: кимдир бирөө менен урушабыз, кимдир бирөөнүн орунсуз күнөлөөсүнө туш болобуз. Бул кырдаалдардан ар ким ар түрдүү чыгат-бирөөлөр таарынат, бирөөлөр жообун кайтарат, бирөөлөр конструктивдүү чечимге келүүгө аракеттенет. Конфликттик кырдаалдан башканы басмырлабай, толеранттуу жүрүм-туруму менен чыгууга болобу? Алып баруучу катышуучулардан кимдир бирөө аларды, же тааныштарын капа кылган кырдаалды эстеп айтып берүүсүн сурайт. Бул катышуучу капа болгон адамдын ролун, ал эми башка катышуучу капа кылган адамдын ролун аткарышат. Капа болгон адам түзүлгөн кырдаалдан татыктуу чыгууга аракет кылат. Мисалы апасы баласын досторунун алдында аткарбаган тапшырмасы үчүн урушту.

Кырдаалдан татыктуу чыгуунун схемасы:

1. Сени канааттандырбаган кырдаалды так жана конкреттүү айтуу менен сөздү башта: "Балдардын алдында мага кыйкыра баштаганызда..."

2. Ушул учурда сенде кандай сезимдер пайда болгондугун билдир: "...мен өзүмдү ыңгайсыз сездим..."

3. Сени капа кылган адамга сени канааттандырган же ал кандай мамиле кылуусу керек экендигин билдир. "...ошондуктан мындан кийин мага эскертүүнү досторумдун алдында бербечиңизди суранам..."

4. Эгерде ал адам өзүнүн жүрүм-турумун оңдосо өзүңдү кандай алып жүрөөрүңдү билдир. "... ошондо мен сиздин сыныңызды угам". Ушул сыяктуу

бир нече кырдаалды аткартып кырдаалдан чыгуу жолун көрүү же ушул алгоритм менен бир нече педагогикалык кырдаалды чечүүнү катышуучуларга сунуштагыла.

Талкуу:

- топтогу катышуучулар кайсыл кырдаалдан чыгуу ийгиликтүү болгондугун жана эмне үчүн деген суроолорго өз ойлорун билдирет [4, 56 б.].

Көнүгүү "Мен –айтуу, сен - айтуу"

Педагог Мен-айтуусу менен Сен-айтуусунун айрымасын түшүндүрөт. Мисалы, Мен-айтуусу сүйлөшүп жатканда башканы басмырлабай өз оюн айтууга жардам берет. Өзүнүн айтып жаткандарына, ойлоруна жооп бере тургандыгын камсыздайт ("Сен кечки ондо үйдө жок болсоң мен аябай кабатырланам"), Сен-айтуусуна багытталбаган, башканы күнөлөө үчүн эмес (Сен дагы кечки ондо келдиңби!). Эгерде биз Сен-айтуусун колдонсок ал адамданегативдүү эмоцияны пайда кылат: ачуулануу, кыжыры келүү, таарынуу. Ал эми Мен-айтуусун пайдаланганда ал адам сени унчукпай угат жана оңой сүйлөшүүгө болот. Алып баруучу төмөнкү кырдаалдар үчүн Мен-айтуусун жазууну сурайт:

1. Сенин мугалимиң сени жаныңда олтурган кошунандан текшерүү ишин көчүрүп алдың деп негизсиз күнөөлөдү.

2. Сен көп машыгууларга келбей жаткандыгыңды тренер айтты, ошондуктан ал сени командадан чыгарып жатат.

3. Сенин мугалимиң сенин жыйынтыктарыңды башкалардын жыйынтыгы менен салыштырат.

Рефлексия:

☐ Бүгүн силер толеранттуу мамиленин кандай жолдорун билдиңер?

☐ Конфликттик кырдаалдарды чечүүдө сизге кандай жүрүм-турум мүнөздүү деп эсептейсиз?

☐ Толеранттуу мамиленин кандай артыкчылыктары бар? [4, 57б]

III. Жыйынтыктоочу бөлүм.

Көнүгүү "Жагымдуу жана жагымсыз"

Студенттер экиден же үчтөн болуп, өзлөрү колдонгон, мугалимдерден же башка студенттерден угуп жүргөн жагымдуу жана жагымсыз сөздөрдү жазуусун сурагыла. Сөздөр өтө жагымсыз болсо да жазышсын. Жазылган сөздөр албетте башка жакка айтылбасын билдириңиз. Студенттер коменттарийсиз жазылгандарды окушат. Алып баруучу бардык жазылган кагаздарды жыйнап алат. Кийинки оюндун алдында мугалим эки диалогду тандап алат да (бири “жагымдуу”, экинчиси “жагымсыз”) катышуучулардын алдында бир студент менен аткарат.

Мектептеги балдарга биз айткан жагымдуу сөздөр:
Мектептеги балдарга биз айткан жагымсыз, урушкан сөздөр:

Жыйынтык: Ролдук оюнду аткаргандан кийин төмөнкү суроолорду студенттер менен талкуулагыла:

- ☐ Бул диалог учурунда эмнени байкадыңар?
- ☐ Жагымдуу жана жагымсыз сөздөрдүн айрымасы эмнеде?
- ☐ Кимдир бирөө жагымсыз сөздөрдү сүйлөп жатканда өзүңөрдү канадй сезесиңер? (Мисалы “Мен аябай капаланам, же мага баары бир”) Мындай учурларды кандай кабыл аласыңар?
- ☐ Кандай учурларда силер башкаларга жагымсыз нерселерди айтасыңар?
- ☐ Жагымдуу сөздөрдү айтканда силер өзүңөрдү кандай сезесиңер (Мисалы, мен уялам, мага жагат, ким айтканына жараша болот) Мындай учурларды кандай кабыл аласыңар?
- ☐ Кайсыл учурда башкаларга жагымдуу сөздөрдү айтасыңар? Бул учурда өзүңөрдү кандай сезесиңер? Кайсынысы жеңил: башкаларга жагымдуу сөз айтуубу же иренжиткен сөздөрдү айтуубу? Эмнеге?

Көнүгүү "Толеранттуулук жөнүндө поэма"

Биринчи вариант.

Бардык катышуучулар бирден А4 форматындагы кагаз жана маркер алышат. Алардын ар бири барактарына поэма башатала турган саптарды жазышат (мисалы, толеранттуулук-бул бири-бирин сыйлоо, урматтоо, досторду табуу, ж.б.). Алып баруучу бардык барактарды жыйнап алып поэма окугандай окуй баштайт.

Экинчи вариант.

Ар бир катышуучу бир саптан оюн жазып, оң жактагы кошунасына узатат. Бардыгы жазып бүткөн баракча алып баруучуга кайтып келет. Алып баруучу поэма менен тааныштырып окуп берет.

Поэманы көбөйтүп, бардык катышуучуларга таркатып берүүгө болот [4, 81- 6].

№4. "Үй бүлөлүк ымала"

Максаты: Үй бүлөдөгү конструктивдүү толеранттуу мамиленин көндүмдөрүн калыптандыруу.

Көнүгүү.

"Сөзү жок учурашуу"

Айланадагылар менен алып баруучунун командасынын астында мимика жесттердин жардамы менен үн чыгарбай саламдашуу керек.

Алып баруучу берүүчү болжолдуу команда:

- ☐ көздөрүңөр менен учурашкыла;
- ☐ чыпалактарыңар менен учурашкыла;
- ☐ согончоктор менен учурашкыла;
- ☐ кулактарыңар менен учурашкыла ж.б.

Көнүгүү "Көңүл"

Бул оюн көкө чейин олтуруп иштеп калган учурда ойнолтулса жакшы болот. Ал адамдын фантазиясын, ойлонуусун, элестетүүсүн өнүктүрөт, өзүнүн "Мен" образына даярдыгын эксперименттейт.

Көрсөтмө: "Бөлмөнүн ичинде нары-бери басып, өзүңдүн денеңдин бардык мүчөлөрүнө көңүл бур, колунду, бутунду, омурткаларыңды, башыңды... Денеңдин кайсыл бөлүгү уйкусураган, кайсыл бөлүгү шамдагай экендигин байкагыла. Эми өзүңөр ушул байкаганыңарга ылайык, абалыңарды чагылдырып көңүлүңөр кандай экендигин көрсөткүлө. Бул учурда башка катышуучулар менен сүйлөшпөгүлө, жолтоо болбогула (15 секунд).

Эми силер өзүңөрдүн басышыңар менен аябай чарчап чаалыккан адамдын көңүлүн чагылдыргыла. (15 секунд).

Эми аябай шаттуу, кубанычтуу кабар уккан адамдын көңүлүн чагылдыргыла (15 секунд).

Аябай корккон адамдын (15 секунд).

Эми көзү ачык туруп уктап жатып басып кеткен адамды чагылдыргыла (15 секунд).

Өзүн күнөөлүү сезген адамды (15 секунд)

Гений сыяктуу-жаңы эле Нобель сыйлыгын алган адамдай (15 секунд).

Арканда басып бара жаткан адамдай (15 секунд)

Акырында өзүңдүн каалаган образды чагылдырып баскыла (15 секунд).

Бир азга токтоп азыр өзүңөрдү кандай сезип жатканыңарды байкагыла. Өз ордуңарга бара жатып бул көңүлдү чагылдыргыла" [7, 37-б].

Көнүгүү "Менин үй бүлөм" [модификация].

Адамдын мезгил-мезгили менен өз үй бүлөсү тууралуу айтып туруу мүмкүндүгү өзүн сыйлаган адамга тиешелүү касиет болуп саналат.

Бул көнүгүүнүн жүрүшүндө студенттер өзлөрүнүн үй бүлөсүнүн сүрөттөрү менен жагымдуу коментарийлерди берип айтып берет. Студенттерге

алдына ала үй бүлөсүнүн сүрөттөрүн алып келүүнү сурагыла. Үй бүлөсүнүн сүрөтүн алып келе албай калган студенттер аны атайын баракка тартышып тааныштырышат. Мугалим өзү да үй бүлөсүнүн сүрөтүн алып келип тааныштырат.

Материалдар: Ар бир студенттин үй бүлөсүнүн сүрөтү, скотч, ватман.

Көрсөтмө: Бүгүн биз бири-бирибизге үй бүлөбүз жөнүндө айтып беребиз. Мен өз үй бүлөм жөнүндө айтып берейин. (үй бүлөң менен тааныштырып, сүрөттү доскага же мурдатан даярдалган ватманга илип коюу керек). Келгиле силер да үй бүлөңөрдүн сүрөтүн зынчө бөлүп ватманга илип койгула.

Бардык сүрөттөр илинип бүткөн соң студенттер менен алардын үй бүлөсүндөгү өзгөчөлүктөрү жөнүндө сүйлөшкүлө. Мисалы, “Кимиңер үйдөгү жалгыз баласыңар?”, “Кимдер чоң-эне, чоң атасы менен чогуу жашайт?”, “Эркек балдардын кимисинин иниси же агасы бар?”, “Чоң үй бүлөдө кимдер жашайт?” ж.б. Ар түрдүү үй бүлөлөр бар экендигин белгилегиле. Студенттер менен ар бир үй бүлө мүчөсүнүн орду, ролу жөнүндө талкууласаңар болот. “Сен өзүңдү үй бүлөңдө эмне үчүн маанилүүмүн деп эсептейсиң?”. Үй бүлөсү жакшы жана жагымдуу жашоо үчүн сен эмне кылып бере аласың? Силердин үй бүлөңөрдө проблемалуу кырдаалды кантип чечесиңер? Толеранттуу болууга кантип аракеттенесиңер?

Көнүгүүнү талдоо:

- ☐ Сенин үй бүлөң эмнеге сен үчүн маанилүү?
- ☐ Сенин үй бүлөң жок болсо кантип жашайт элең?
- ☐ Сен качандыр бир үй бүлөңдү абдан сагынган учуруң болду беле?
- ☐ Сенин бир туугандарыңдын көп же аз болушун каалайсыңбы?
- ☐ Үй бүлөңдө эмне менен сыймыктанасың?
- ☐ Үй бүлөңөрдө кандай өзгөчөлүк бар? [8, 118-б].

II. Негизги бөлүк.

Көнүгүү ““Ооба”жана “Жок” айтпагыла” [модификация].

Бул оюнду бардык жерде жактырат. Оюндун башында суроолор ар түрдүү берилет. Андан кийин мугалим каралып жаткан теманын алкагында бере баштайт.

Катышуучулар суроолорго жооп берип жатып эки нерсени ойлонот-жообунун маанисине жана тыюулар, эрежелер жана чектөөлөр жөнүндө эстеши керек.

Көрсөтмө: Эки топко бөлүнгүлө. Терезеге жакын олтурган топ “А” тобу, ал эми алардын каршысында олтурган топ “Б” тобу деп аталат. “А”тобунан бир каалоочу чыгып “Б” тобунун алдына келет да өзү калаган адамды көз карашы менен тандап алат. Тандап алган адам бир минутанын ичинде “А” тобунун адамына суроолорду бере баштайт. “А”тобунун катышуучусу берилген суроолорго жооп берет.Суроолор ата-эненин атынан баласынын жашоосу

жөнүндө билгиси келген суроолорду берет. Суроолорго жооп берип жатканда “ооба” же “жок” деген жоопторду бербеши керек. Эгерде бул жоопторду колдонуп алса оюндан чыгат. Эгер бир минутанын ичинде ооба же жок деген жоопторду колдонбой жооп берген катышуучу жеңишке ээ болот да суроолорду берүү башка командага өтөт.б.а. “А” тобу суроо берет “Б” тобу жооп берет. Бир минута суроолорго эрежеси менен жооп берген катышуучуга кол чабуулар болушу керек.

Көнүгүү "Биздин тынчсыздануулар"

Бул көнүгүүнүн негизги максаты—студентке ата-энелердин жана балдардын проблемаларын жана тынчсызданууларын көрүүгө мүмкүндүк берүү.

Көрсөтмө:

1) Баракчаларга силер өзүңөрдүн тынчсызданууларыңарды жана проблемаларыңарды (кызыл түстөгү баракчаларга) жана ата-энелериңердин тынчсызданууларын жана проблемаларын (көк түстөгү баракчаларга) жазгыла. Проблемалардын ичинен эң маанилүү дегендерин бөлүп алгыла (аткарууга 2-3 мин.).

2) Маанилүү деп бөлүп алган проблемалар жазылган баракчаларды алдына ала даярдалган ватманга илгиле, ата-энелерге тиешелүүсүн ватмандын оң жагына, балдарга тиешелүүсүн сол жакка илүүнү сурагыла.

Рефлексия:

☐ Өзүңөрдүн жана ата-энеңердин проблемаларын баракка жазуу таттал болдубу?

☐ Ата-эне менен балдардын ортосундагы тынчсыздануулардын ортосунда байланыш барбы? Бар болсо кандай байланыш?

☐ Аябай көп тынчсыздануулар жана проблемалар топтолгон үй бүлөдөгү абал кандай болот?

☐ Мындай учурда эмне кылуу зарыл?

☐ Ата-энелер балдарынын тынчсызданууларына жана проблемаларын чечүүгө кандай жардам бере алат?

Көнүгүү "Баарлашуунун жардамчылары"

"Диалог – өз ара аракеттешүүнүн түрү, сүйлөшүүнүн түрү, бул учурда сүйлөшүп жаткан тараптар бирдей позицияга ээ болуп, бири-бирине урмат-сый менен мамиле кылат. Үй бүлөдө баарлашуу маанилүү. Азыр силерге 5 минута убакыт берилет, бул убакыттын ичинде силер үй бүлөдө баарлашууга зарыл деп эсептеген сапаттардын тизмесин жазасыңар. Канчалык көп сапаттарды тизмеге киргизсеңер биз үчүн иштөө кызыктуу болот. Тизмени жазып жатканда үйүңөрдөгү баарлашуулар жөнүндө эстегиле. Баарлашууга кайсыл сапаттар жардам бере тургандыгын жана ал учурда үй бүлө мүчөлөрүндө кандай сапаттар пайда болот?

Үй-бүлөлүк баарлашуу үчүн зарыл болгон маанилүү сапаттарын тизмелөө максатында талкуу жүргүзүлөт. Талкууда бардык пикирлер угулат, көбүрөөк макул болгон сапаттар маанилүү деп эсептелип, тизмеге киргизилет.

Мисалы:

Сапат	Үй-бүлөдөгү сапаттарды баалоо
Башканы кунт коюп уга билүүсү	...
Башканы ынандыра билүүсү	...
Мамиле жасай билүүсү	...
Кең пейилдүүлүгү	...

Андан кийин катышуучулар “ата-эне” жана “балдар” деген топторго бөлүнүшөт. Эки топко ата-энелердин көз карашы жана балдардын көз карашында тизмедеги кандай сапаттар маанилүү экендигин аныктоо тапшырмасы берилет. 2 ата эне, 2 бала топтору биригишип өздөрү иштеп чыккан сапаттарды салыштырып, талкуулашат.

Рефлексия:

- ☐ Кайсыл этап кызыктуу болду? Эмне үчүн?
- ☐ Кайсыл этап татаал болду? Эмне үчүн?
- ☐ Силер ата-эне, балдар топторунда иштеп жатканда силер аныктаган сапаттар башкалардыкы менен окшоштубу? Тизмени түзүп жатып эмнени байкадыңар?
- ☐ Таблицадан маанилүү сапаттарды аныктагандан кийин кайрадан кийинки топ менен иштеген учурда окшош көз караштар болдубу? Кандай кыйынчылыктар болду? [3, 128-б.]

III. Жыйынтыктоочу бөлүм

Көнүгүү “Ролдор менен алмашуу”

Катышуучулардан экиден жуптарга “ата-эне-бала”, болуп бөлүнүүнү сурагыла. Бири ата-эне, экинчиси баланын ролунда болот. Ар бир топко проблемалуу кырдаалды чечүү тапшырмасы берилет. Бул учурда ар бири өз ролун аткаруусу керек.

Кырдаалдын мисалдары:

- ☐ Баласынын кымбат баалуу буюмду сатып берүү өтүнүчү;
- ☐ Баласынын үйүнө кеч келүүсү ж.б.

Рефлексия:

- ☐ Бул көнүгүү силерде кандай сезимдерди пайда кылды?
- ☐ Ролду аткаруу кыйын болдубу?
- ☐ Баарлашуу учурунда жакшы сапаттарды көрсөтө билүү кыйын болдубу?
- ☐ Силердин үй бүлөнөрдө да ушундай кырдаалдар болобу, ал кырдаалдан кантип чыгасыңар?[3,129-б.]

Көнүгүү “Билль укук жана милдеттер жөнүндө”

Адам укуктары жөнүндөгү декларациянын негизинде сунушталат. Баланын укуктары жөнүндөгү конвенция, “Билль укуктар жана милдеттер”

өздөрү түзүшөт. Алып баруучу студенттер түзгөн “Билли” талкуулоону сунуштайт.

№5. "Мамиленин магиясы"

Максаты: Балдар менен кыздардын ортосундагы кызматташуу жөндөмдүүлүктөрүн калыптандыруу.

I. Көнүгүү "Бийдеги саламдашуу"

Жай музыканын ыргагында балдар бөлмөнүн ичинде бийлешет. Музыка токтогондо жанындагы адам менен саламдашат жана жагымдуу сөздөрдү айтышат. Оюн бир нече жолу кайталанат [3, 116-б.].

Көнүгүү "Бири-бирибизди түшүнүүнү үйрөнөбүз"

Топтун мүчөлөрү бөлмөдө эркин басып жүрүшөт. Сиздин “Токто” деген белгиңиз менен бири-бирине жакын турган катышуучунун бет маңдайына келип турат. Бири-бирине сөз сүйлөбөй тиктешип турушат- мимикасы, дем алганы, көз караштары бири бирине кандай таасир этип жаткандыгын байкашат. Жанындагы катышуучунун эмоциялык абалын сезүү менен өзүнүн да абалына баа берүүсү керек. Жарым минутадан кийин катышуучулар бири-бири жөнүндөгү өздөрүнүн сезимдери менен бөлүшөт. Тапшырманы аткаруу үчүн 2 минута убакыт берилет. Катышуучулар бөлмөнүн ичинде кайрадан баса башташат. Дагы эки үч адамдын жанында болууга мүмкүндүк бергиле. Катышуучулар оюндун жыйынтыгын төмөнкү суроолорго жооп берүү менен талкуулашат:

- ☐ Эмне үчүн адамдарга дененин тилин билүү маанилүү?
- ☐ Тигил же бул оюнчуну жакшыраак билүүгө канчалык деңгээлде жетиштиңиз?
- ☐ Сүйлөшпөй туруп канчалык деңгээлде өнөктөшүңдүн ички дүйнөсүн биле алдыңар? [6, 192-б.]

Негизги бөлүм

Көнүгүү "Мен сени кандай көрүп турам"

Катышуучуларга бул оюндун натыйжасында ар бири топтогулардын айрымдарын жакшы билип калуу мүмкүндүгү түзүлөөрүн жана алар жөнүндө оюндун акырында топтогуларга айтып бере тургандыгын түшүндүргүлө. Топтогуларды жуптарга бөлгүлө. Алар 3 минутанын ичинде бири-бири менен сүйлөшүшөт. Сүйлөшүүнүн максаты- өнөктөшүнө өзү жөнүндө таасир калтыруу. Катышуучулар кайрадан топторго келишет. Өзүнүн өнөктөшү жөнүндө айтып беришет. Өнөктөшү жөнүндө айтып жатып, ал өнөктөшүнүн образын элестетип сүйлөөсү керек. “Мисалы, Айнура мага жаңы ачылган гүлдөй сезилди. Анткени ал аябай ажарлуу жана назик кыз экен” [6, 67-б.].

Көнүгүү "Айтып туруу боюнча сүрөт тартабыз"

Катышуучулар олтуруп иштөө үчүн столдору, стулдарды жылдыргыла. Эки жөнөкөй сүрөт даярдагыла, биринде бир нече үч бурчтук жана квадрат жана эки айлана тартылган (Сүрөттөр бири-биринен айрымаланып туруусу керек) жана ар бир жупка жете турган санда болуусу зарыл. Топтун жарымы А сүрөтүн, жарымы – Б сүрөтүн алышат. Көнүгүүнү аткарганга чейин катышуучулар сүрөттөрдү көрбөшү керек.

Катышуучуларды жуптарга бөлгүлө. (мүмкүн болушунча кыз-бала кылып бөлүүгө аракеттенгиле). Алар бири-бирине ийиндерин тийгизишип олтуруусун сурагыла. Алардын өз каалоолору боюнча бири “Ай” экинчиси “Күн” болушат. Бардык “Айларга” сүрөттөр, ал эми “Күндөргө” таза барактар жана маркерлер таркатылып берилет. “Айлар” колундагы кагаздагы сүрөттү түшүндүрүп айтат, ал эми “Күн” ал сүрөттү айтылгандай тартуусу керек. Оюндун жүрүшүндө “Күндөр” сүйлөбөйт, сурабайт, укканы боюнча тартат. Ал эми “Айлар” сүрөттү мисалы мындайча түшүндүрөт “кагаздын ортосуна айлана сыз, оң жагына четинен 4 см калтырып үч бурчтук ж.б.у.с. “Күндөр” укканы боюнча сүрөттү тартышат. Тапшырманы аткарууга 3-5 минута керектелет. Ролдорду алмаштырып, башка сүрөттөр берилип, тапшырма кайрадан аткарылат. Оюндун акырында талкуу жүргүзүлөт.

Талкуулануучу суроолор:

☐ Кандай көрсөтмөлөр силердин тапшырманы аткарууңарга жардам берди, ал эми кандай көрсөтмөлөрдө кыйынчылыктар болду?

☐ Өнөктөшүңөр менен көрбөй туруп маалымат алышууда эмнени сездиңер?

☐ Кайсыл ролдо өзүңөрдү жакшы сездиңер? [6, 112-б.]

Көнүгүү "Жагымдуу топ"

Катышуучулар алты адамдан болуп топторго бөлүнүшөт. Ар бир катышуучу өзү мурда биле элек өнөктөштү тандайт. Биз күнүмдүк турмушта бири-бирибизге комплименттерди айтпайбыз. Азыр силер ар бириңер өзүңөрдүн жактырган сырткы келбетиңер жөнүндө ойлонгула. Өзүңөргө жаккан жана адамды өзүнө тарткан, сымбаттуу белгилер кайсылар деп ойлойсуңар? Ойлонууга 30 секунда берилет. Тапшырма: "Эми силер айлананарды катышуучуларды карап, алардын силерди кызыктырган ар бириндеги өзгөчөлүктөрдү белгилегиле. Андан кийин кагазга катышуучунун атын жазып, анын силерге жаккан сыпаттарын жазгыла. Кимдир бирөөнүн чачы, кимдир бирөөнүн кашы, көзү ж.б. болушу мүмкүн. Тизмени жазып жатканда өзүңөрдүн да жаккан сырткы келбетиңерди сыпаттап жазгыла. Тапшырманы аткарууга 3-5 минута бөлүнөт. Топтогулар барактагы жазгандарын аты жазылган катышуучунун жанына барып комплиментти айтышат жана өзүнүн жаккан сырткы келбети жөнүндө да айтып берет. Андан кийин бардыгы топко келип олтурушуп төмөнкү суроолордун алкагында талкуу жүргүзүшөт:

- ☐ Бул көнүгүү силерге эмнеси менен жакты?
- ☐ Оюндан кийин өзүңөрдү кандай сезип жатасыңар?
- ☐ Комплименттерди айтуу жана угуу оңой болдубу?
- ☐ Көнүгүү кандай сезимдерди пайда кылды? [6,200-б.]

Жыйынтыктоочу бөлүм

Көнүгүү "Тамашалуу кат"

Проблемаларды чечүүдө оптимисттик мамиле эле кылбастан, юмор менен да мамиле кылуу керек. Бул көнүгүүнүн жүрүшүндө балдар өzlөрү мамиле түзүүдөн тартынган адамдарга жаза алышат. Мисалы балдар кыздарга же тескерисинче.

Материалдар: ар бир балага карандаш жана ак кагаз.

Көрсөтмө: Өзүңөргө көптөн бери мамиле түзө албай жүргөн, таарынышып кеткен, капа болуп жүргөн адамды тандап алгыла. Ал адамга тамашалуу кат жазгыла. Ал адам жөнүндө эмнелерди ойлонуп жатканыңарды мүмкүн болушунча тартынбай жазгыла, анын күнөөсүн да абдан күчөтүп жазууга болот.

Каалоочулар каты менен тааныштырып окуп берүүсүн сурагыла. Бул көнүгүүнү карчалар көнүгүүсү менен аяктагыла. Балдар бардыгы колундагы каттарын тоголоктоп урнага ташташат.

Көнүгүүнүн анализи:

- ☐ Тамашалуу катты жазып жатып силер кандай абалда болдуңар?
- ☐ Катты жазууда эмне кыйын болду?
- ☐ Өзүңдүн ачууң келип, капа болгонунду күчөтүп жазуу жеңил эле болдубу?
- ☐ Өзүңө күлгөн учурларың болобу?
- ☐ Сен кат жазган адам бул катты окуса эмне деп айтат эле деп ойлойсуң?
- ☐ Чыр чатакка качан күлгөн пайдалуу? [8, 143-б.]

Көнүгүү "Жашыруун дос"

Алдына ала ар бир катышуучуга бирден карточка даярдап коюу керек. Катышуучулар карточкаларга аттарын жазышат. Карточкаларды ичи көрүнбөй турган баштыкчага салабыз. Кайрадан ал карточкаларды катышуучуларга бирден алуусун өтүнөбүз. Кимдин аты жазылгандыгын башкалар билбеши керек. Ал адамга бир жума бою билгизбей жакшы маанай тартуулоо керек.

Мисалы, жагымдуу сөздөр жазылган открыта калтыруу, белек берип жиберүү ж.б.

Жуманын аягында жыйынтык чыгаруу керек.

- ☐ Сенин жашыруун досуң ким болду деп ойлойсуң?
- ☐ Белектерди алуу жагымдуу болдубу?
- ☐ Белек берүү кыйынчылык туудурган жокпу?

Колдонулган адабияттар:

1. Байбаков А.М. Введение в педагогику толерантности: Для педагогов и старшеклассников, М., 2002.
2. Кукушкин В.С. Воспитание толерантной личности в поликультурном социуме, Ростов–на–Дону, 2002.
3. Рожков М.И., Байбородова Л.В., Ковальчук М.А. Воспитание толерантности у школьников, Ярославль, 2003.
4. Солдатова Г.У., Шайгерова Л.А., Шарова О.Д. Жить в мире с собой и другими. Тренинг толерантности для подростков, М., 2001.
5. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика). Сборник научно–методических статей, М., 2002.
6. Фопель К. Как научить детей сотрудничать, часть I, М., 2000.
7. Фопель К. Сплоченность и толерантность в группе, М., 2002.
8. Фопель К. Энергия паузы, М., 2002.
9. Эл аралык толеранттуулук үчүн коомдук фондунун тренингдик материалдары, 2009-2010-жж.

Толеранттуулук жана окутуунун ыкмалары (тренинг-семинардын программасы)

Максаты: Мугалимдер ОТТдогу маселелер менен таанышат.

Мугалимдер:

- ◆ ОТТнун мазмуну;
- ◆ аны окутуунун усулу;
- ◆ негизги максаттары, милдеттери;
- ◆ окутуунун активдүү усулдарын колдонууга мүмкүндүк алышат.

Эмнени калыптандырышат:

◆ Мугалимдер ОТТнун максаттары, маселелери, маанисин, толеранттуулукка тарбиялоонун жолдорун, интерактивдүү окутуу усулунун философиясын, этикасын жана жалпы бул курсту окутуу усулдарын өздөрүндө калыптандырышат.

Муз жаруу.

Максаты: Семинардын катышуучулары бири- бири менен жакыныраак таанышышат.

Көнүгүү – таанышуу: «Калканчалар».

1. Катышуучуларга А4 кагазды таркатып бергиле.
2. Кагазды төрт бөлүккө сызып бөлгүлө деп сурангыла. (Мугалим таблицаны флипке же комнатага доска болсо толтурсун).
3. Ар бир суроого жообуңарды сүрөт менен чагылдыргыла (Мугалим 1-суроого сүрөт аркылуу жооп берет. Катышуучулар жоопторун чагылдырганча мугалим күтүп турат. Бүткөндөн кийин калган суроолорго жооп берүү ушул тартипке аткарылат. Ар бир суроого жооп берүүгө 2 мин. убакыт берилет).

Суроолор:

1. Мен өзүмдү кандай элестетем?	2. Мен өзүмдүн ишим менен элге эмне бергим келет
3. Мен тандаган кесибимден өзүмө эмне алам?	4. Менин эсимде калган күлкүлүү окуя.

4. Бардык катышуучулар тапшырманы аткарып бүткөндөн кийин, ар бири кезек менен топтун алдына чыгып, аткарган тапшырмасы тууралуу айтып берүүсүн өтүнгүлө (Бул техника чакан аудиторияда колдонулат).

Эскертүү:

Чоң аудиторияда катышуучулар бөлмөнүн ортосуна кагаздары менен чакырылат. Аукцион формасында өткөрүлүп, максат-мүмкүн болушунча көп адам менен таанышуу болуш керек. Ким эң көп адам менен таанышса, ал жеңүүчү болуп эсептелинет (10мин.)

Катышуучулар кайрадан орундарына олтурушат.

Ким канча адам менен таанышкандыгын айтат.

Жеңүүчү аныкталат (Таанышкан адамдардын аттарын атап чыксын. Кимдин окуясы күлкүлүү экендигин айтат. Анын автору окуясын айтып берет.)

5. Баракчаларды дубалга илишсин же өзүлөрүндө калтырса да болот.

Талкуулоо үчүн суроолор:

1) Көнүгүүнүн максаты эмнеде?

2) Бул көнүгүүнү өткөрүү үчүн мугалим кандай кадамдарды жасаганын ирети менен айтууларын сурагыла.

3) Бул ыкманы пайдаланууда кандай артыкчылыгы жана кемчилиги бар?

4) Бул көнүгүүнү сиз өзүңүздүн иш тажырыйбаңызда качан пайдаланасыз?

Жыйынтык: жаны таанышып жаткан аудитория учун колдонуу максатка ылайык болот

«Алтын» эрежелер.

Максаты: Тренингде иштин эффективдүү болушу үчүн атайын эрежелерди иштеп чыгуу жана аны тренингдин акырына чейин сактоо.

Алтын эрежени кабыл алуунун максатын жана бул көнүгүүнү аткарууда колдонулган ыкма тууралуу билишет.

Мисалы:

1. Ар бир катышуучу 2 минутадан ашык сүйлөбөө.

2. Сессияларга кечикпөө.

3. Кол көтөрүп сүйлөө, ж.б.,

Тапшырма:

1. Семинардын катышуучулары тренингде сакталуучу эрежелерди сунуш кылышат.

2. Бардык сунуштар флипке тренер тарабынан жазылып турат.

3. Семинардын катышуучулары кабыл алган эрежелер менен макул экендигин аныктоо үчүн катышуучулар флипке келип кол коюусун сурайт.

4. Алып баруучу кагазды көрүнөө жерге илип коет.

Талкуулоо үчүн суроолор:

1. Көнүгүүнүн максаты эмнеде?

2. Алтын эреже ким тарабынан кабыл алынат? Эмне үчүн?

3. Балдарды толеранттуулукка тарбиялоого бул эрежени кабыл алуунун мааниси кандай деп ойлойсуңар?

4. Класста же аудиторияда “Алтын эреже” жазылган кагаздын орду кайсыл жерде болуусу керек?

5. Катышуучуларды эки топко бөлүп, “Алтын эрежени” кабыл алууда тренер (окутуучу) кандай кадамдарды аткаргандыгын жазып чыгууларын сурагыла. (5мин).

6. Топтор бири-бири менен жазгандарын алмаштырып, толуктоолорду жүргүзүшсүн.

7. Бир топтун ишин доскага илип талкуу жүргүзгүлө.

8. Бул көнүгүүнү сиз өзүңүздүн иш тажрыйбаңызда качан пайдаланасыз?

Жыйынтык: Алтын эреже окуу курсу жүрүп жаткан учурда курстун катышуучулары үчүн кабыл алынган эреже, курстун эффективдүү болуусуна жардам берет. Ал эми окуучулар өзүлөрү кабыл алган эреже алардагы көндүмдөрдүн жана баалуулуктардын калыптануусуна мүмкүндүк берет

Алтын эрежени кабыл алууда Мээ чабуулу ыкмасы колдонулгандыгын билишет.

Көнүгүү: Инсан жана жаран.

Максаты: «Инсан» деген түшүнүккө аныктама иштеп чыгуу. Бул толеранттуулукка тарбиялоо курсунда субъект катары каралат.

Тапшырма

1. Катышуучулардан «инсан» деген түшүнүккө аныктама берүүсүн сурангыла.

2. Жоопторду флипке түшүрүп тургула.

3. Андан кийин катышуучулардан «жаран» деген түшүнүккө аныктама берүүсүн сурагыла.

4. Жоопторду башка флипке түшүрүп тургула.

5. Катышуучуларды жуптарга бөлгүлө жана ар бир жупка А4 кагазын бергиле.

6. Алардан жогорудагы эки флипте пайдаланып «жаранды» «инсандан» айырмалаган 5 өзгөчөлүгүн аныктоолорун сурагыла. 5 мин. (жуптар жоопторун баарына окулгандай даана жана кыска жазышсын).

7. Жуптар өз иштерин доскага илишсин.

8. Жуптар менен бирге А4 кагаздардагы кайталанган түшүнүктөрдү сызып салгыла (бир варианты калат).

9. Калган түшүнүктөргө катар номер койгула.

10. Эки жупту бириктирип 4 адамдан турган майда топторду түзгүлө.

11. Номер коюлган идеялардын ичинен «жаран» түшүнүгүн ачып көрсөткөн негизги экөөсүн тандап алуусун сурагыла. 2 мин.

12. Майда баракчаларды таркатып бергиле жана өздөрү тандап алган аныктамалардын номерин жазуусун сурагыла.

13. Кагаздардын жыйнап алгыла жана ал боюнча жалпы добуштардын жыйынтыгын чыгаргыла.

14. Аныктамалардын жанына канча добушка ээ болгондугун жазгыла.

15. А4 кагазын топторго таркатып бергиле.

16. Эң көп добушка ээ болгон 3түшүнүктү пайдаланып «жарандын» аныктамасын жазуусун сурагыла.

17. Алынган аныктаманы топтор доскага илүүсүн сурангыла.

18. Бардык топтордун аныктамасын окуп бергиле (Аныктамалар дээрлик окшош экендигин белгилегиле.)

Талкуулоо үчүн суроолор:

1) Бул көнүгүүнү эмне максат менен аткарганыңарды катышуучулар менен биргеликте талкуулагыла.

2) “Жаран” статусу кимдерге берилет?

Жыйынтык: «Жаран» деген түшүнүккө аныктама берүү, адамдар улутуна, туткан динине, жаш өзгөчөлүгүнө, социалдык абалына карабастан “жаран” статусуна ээ болоорун билишет.

(Көнүгүүнүн уландысы)

1) Катышуучуларды 4 топко бөлгүлө;

2) Топтордон инсан жана жаран көнүгүүсүн аткарууда мугалим тарабынан жасалган бардык кадамдарды жазып чыгуусун сурагыла (5 мин.)

3) Топтор саат стрелкасынын багыты боюнча жазган жыйынтыгын алмаштырышып, бири-бирин толуктайт, ар бир топтун ишин карап чыгууга 2 минута убакыт берилет.

Топтун өзүнүн иши кайрадан өzlөрүнө келгенде бир топтун ишин доскага илип, презентация жасалат.

Талкуу үчүн суроолор:

1) Бул көнүгүү силер үчүн эмнеси менен пайдалуу болду?

Жыйынтык: бир эле сабактын ичинде кээде мугалим теманы түшүндүрүү, жеткирүү үчүн бир нече ыкманы колдоноорун практикалык көрүшөт.

Көнүгүү: Чыр - чатак деген эмне?

Максаты: Катышуучулар чыр-чатактин түрлөрү, чыгуу себептери жөнүндө түшүнүк алышат.

Тапшырма:

1. Катышуучуларды 3 топко бөлгүлө.

2. Топторго флип, маркер таркатып бергиле.

3. Чыр-чатакка аныктама бергиле деп сурагыла (5мин).

4. Топтор өз аныктамаларын презентация жасоосун сурагыла.

5. Мурда даярдалган “чыр-чатактын” аныктамасы жазылган кагазды доскага илип, алар жазган аныктамага окшош аныктамаларды карап, жалпылагыла.

Чыр-чатак -бул бири-бирине туура келбеген ой-максаттары бар эки же андан көп тараптардын ортосундагы мамилелер.

Кандай чыр-чатак болбосун өзүнүн негизинде көз караштарда, кызыкчылыктарда, баалуулуктарда ж.б. жаткан карама-каршылыктарга ээ. Эгерде, бул ырастоону негиз деп алсак, анда чыр-чатак өсүүнүн жана өнүгүүнүн зарыл шарты, күндөлүк жашоонун ажырагыс бөлүгү.

Чыр-чатак – конструктивдүү чечүүнү талап кылган карама-каршылык. Эгерде, чечим оң болсо, анда ал өнүгүүнүн жаңы сапаттык деңгээлине көтөрөт. Эгерде, чечим терс болсо жана тараптар бир макулдашууга келбесе, анда биз ылайыксыз натыйжага / жыйынтыкка ээ болобуз- кагылышуу, бөлүнүү / бөлүнүү

Мини лекция

Чыр-чатактын түрлөрү

Чыр-чатактын түрү	Мүнөзү
Ички	Адамдын өзүнүн жеке максаттарындагы көйгөйдүн келип чыгуусу.
Жеке адамдардын ортосундагы	Эки жана андан ашык адамдардын ортосунда жүрөт, дайыма болуп туруучу көрүнүш.
Топтор аралык	Коллективдин, топтордун ж.б. ортосунда жүрүүчү чыр-чатактар. Чыр-чатактын татаал түрү бир канча керектөөлөрдүн натыйжасында келип чыгат.
Глобалдуу	Бир канча мамлекеттердин катышуусунун натыйжасында келип чыгат.

Чыр-чатактардын чыгуу себептери

Каражаттардын жетишсиздиги	Жашоо үчүн эң керектүү тамактын, суунун, абанын жетишсиздиги.
Баалуулуктардын айырмачылыктарынын натыйжасында	Коомдогу жарандардын дин тутумуна, жынысына, жаш өзгөчөлүктөрү боюнча баалуулуктардын натыйжасында.
Кабыл алуудагы айырмачылыктардын натыйжасында	Бир эле нерсе тууралуу ар башка ой жүгүрткөн адамдардын ортосунда келип чыгат. М; бир эле көйнөктүн түсү боюнча эки адамда эки башка ой пайда болот.
Кызыкчылыктардагы	Окшош эмес проблемлардын натыйжасында келип

айырмачылыктардын натыйжасында	чыгат.М: музыка боюнча бир адам РЭП экинчиси классикалык музыканы жактырат.
Психологиялык муктаждыктардын натыйжасында	Бул бизге керектүү болгон ишенимдүүлүк, жоопкерчилик жана керектүү, маанилүү дени сак жашоо образынын зарылчылыгы.

Чыр-чатактар күнүмдүк турмушта кадам сайын кездешет. Анын түрлөрүн карап көрсөк, айрымдарын чыр-чатактагы тараптар өзлөрү эле сүйлөшүүлөр аркылуу, компромисске келүү менен чечүүгө болот, ал эми айрымдары атайын үчүнчү тараптардын кийлигишүүлөрү аркылуу чечүүнү талап кылат.

Адамдар өзлөрүнүн эмоцияларын, жүрүм-турумун, көзөмөлдөп башкара алган сапаттарды өзүнө калыптандырган кезде, көп чыр-чатактарды сүйлөшүүлөр аркылуу чечүүгө болот. Мындай сапаттар көпчүлүк адабияттарда белгиленгендей, толеранттуулук маданияты болуп саналат.

Көнүгүү: Толеранттуулук деген эмне?

Максат: Толеранттуулук түшүнүгүнө берилген аныктамаларды анализ кылышат. Адабияттарда берилген аныктама менен таанышышат. Топторго бөлүү техникасын практикалык көрүшөт.

1. Катышуучуларды 3 топко бөлгүлө. Топторго бөлүүдө түстүү кагаздан геометриялык фигураларды катышуучулардын бардыгына жеткидей жана бирдей санда (квадрат, айлана, үч бурчтук) даярдап алып, аны таркатып берип, кимге айлана түрүндөгү фигура тийсе алар бир топ, квадраттар бир топ, үч бурчтуктар бир топко топтолуусун сурагыла.

2. Топторго флип, маркер таркатып бергиле.

3. Толеранттуулукка аныктама бергиле деп сурагыла (5мин).

4. Топтор өз аныктамаларын презентация жасоосун сурагыла.

5. Мурда даярдалган толеранттуулуктун аныктамасы жазылган кагазды доскага илип, алар жазган аныктамага окшош аныктамаларды карап, жалпылагыла.

6. Топтордун иштерин презентациядан кийин көрүнөө жерге илгиле (Көбүнчө досканын алдына илинет).

Жыйынтык: *Толеранттуулук - башка бирөөнүн өзүңдүкүнө окшобогон көз карашына, позициясына, дин тутумуна, башка улуттардын каада-салтына сабырдуулук менен мамиле кыла билүү, ж.б.*

Көнүгүү: «Толеранттуу окуучунун портрети»

Максат: Толеранттуулукка тарбиялоо курсунун максатын аныкташат.

Толеранттуу окуучунун моделин түзүшөт.

Тапшырма:

1. Катышуучуларды 5 майда топко бөлгүлө.

2. Майда топтордон «толеранттуу окуучунун портретин» жаратуусун (сүрөт, диаграмма түрүндө) жана анын негизги сапаттарын санап көрсөтүүсүн сурагыла. Топторго флип жана маркер таркатып бергиле (10 мин).

3. Майда топтордон өз иштерин презентация кылуусун сурагыла.

4. Топтордун иштерин презентациядан кийин көрүнөө жерге илгиле (Көбүнчө досканын алдына илинет).

5. Бул көнүгүүнү эмне максат менен аткарганыңарды сурагыла.

Жыйынтык: Толеранттуулук маданиятына ээ болгон окуучунун портрети чагылдырылат. Болочок педагог мектепке барганда ОТТнун жыйынтыгы кандай болоорунун картинасын элестүү билет. Бул өз учурунда толеранттуулукка тарбиялоо курсунун максаты катары кызмат кылат.

Көнүгүү: Толеранттуулукка тарбиялоо курсун окутууда кайсыл темаларды окутуу керек?

Максаты: Болочок педагогдор «толеранттуу окуучуну» тарбиялоодо окутуулуучу темаларды аныкташып, анализдешет.

Тапшырма:

1. Мугалимдин кириш сөзү: (Өзүңөрдү Толеранттуулукка тарбиялоо курсун окуткан мугалим катары элестеткиле. Ал курс «толеранттуу окуучуну» калыптандыруу үчүн кайсы темаларды камтыйт эле?)

2. Катышуучулардан мурдагы сессиялардын жыйынтыгына таянып толеранттуулукка тарбиялоо курсунун темаларды атоону сурагыла.

3. Идеяларды флипке жазып тургула (идеялар «Толеранттуу окуучу» сессиясынан алынуусу, бирок кайталанбоосу керек б.а. курстун бардык темалары «Толеранттуу окуучуну» тарбиялоого багытталуусу зарыл)/

Жыйынтык: Курска төмөнкү темалар камтылуусу максаттуу: (толеранттуулук, чыр-чатак, анын түрлөрү, дискриминация, стереотип, чыр-чатактерди чечүү жолдору, баарлашуу).

Көнүгүү: Билим, көндүм, баалуулук.

Максат: Толеранттуулукка тарбиялоо курсу үчүн зарыл болгон билим, көндүм, баалуулуктарды аныктоо жана аларды «толеранттуу» жаранды калыптандырууда колдонуу.

Тапшырма:

1. Катышуучуларды үч майда топко бөлгүлө.

2. Ар бир топко флип жана маркер таркатып бергиле.

3. Ар бир топко жарандык билим берүү курсу жакшы жаранды кандай билимге, көндүмгө жана баалуулукка ээ кылышы жана калыптандыруусу керектигин топторунда талкулоосун сурагыла (10 мин). Ар бир топко төмөндөгүдөй тапшырма бергиле:

№1 топ: Толеранттуу жаран эмнени билиши керек?

№2 топ: Толеранттуу жаран кандай көндүмдөргө ээ болуусу керек?

№3 топ: Толеранттуу жаран кандай баалуулуктарга ээ болуусу керек?

4. Топтор иштеп бүткөндө, презентация кылуусун сурагыла жана флиптерди иерархия ирети менен илгиле (билим, көндүм, баалуулук).

5. Катышуучулардан флипти эмне үчүн мындай тартипте жайгаштырганыбызды сурагыла.

6. «Билим, көндүм жана баалуулуктар» деген таркатманы катышуучуларга бергиле.

7. Бул көнүгүүнү эмне максат менен аткарганыңарды сурагыла.

Жыйынтык:Тарбиялоо процесси ар түрдүү элементтерден турат. Алган билимине карата адам көндүмдөргө ээ болот. Өз учурунда бул эки компонент адамда баалуулуктарды калыптандырат. Бул үч компонентти өзүнчө бөлүп кароо мүмкүн эмес. Толеранттуу окуучуда бул үч компонент тең болушу зарыл. (Мугалим толеранттуу окуучунун портретине таянып иш алып баруусу керек).

Көнүгүү: Толеранттуу окуучуну тарбиялоого тиешелүү тараптар.

Максаты:ОТТго тиешелүү тараптарды аныктоо.

Тапшырма:

Катышуучулардан бул үч компонентти окуучуда калыптандыруу үчүн кимдер жооптуу экендигин сурагыла.

1. Жоопторду доскага же флипке түшүргүлө (Негизги төртөө менен чектелгиле: окуучу, ата-эне, мугалим (мектеп), коомчулук).

2. Катышуучуларды майда 4 топко бөлгүлө жана А4 кагазын бергиле.

3. %тик көрсөтмөдө алар канчалык деңгээлде жоопкерчиликти ала алышаарын талкуулап аныктоолорун сурагыла (жалпы 100%деп эсептесек),(2 мин).

4. Иштин жыйынтыгын доскага илүүсүн сурагыла.

5. Басымды окуучунун жоопкерчилиги көбүрөөк экендигине коюп, топтордун оюн талкуулагыла.

Жыйынтык: Өз жүрүм-турумун баалай билген, сынчыл ой жүгүртө алган, жоопкерчиликти өз мойнуна ала алган жаран толеранттуу болот.

Көнүгүү: «Толеранттуулукка тарбиялоо» курсунун методологиясы

Масаты: Окутуунун бардык усулдарын аныктап, талдашат.

Сабакта тандап алган усулдар жөнүндө маалымат алышат.

Тапшырма:

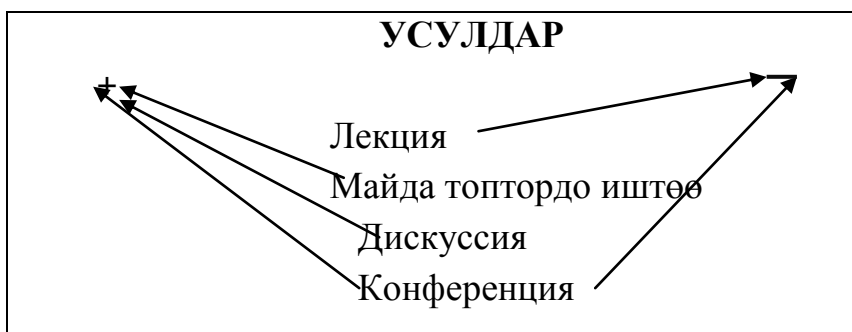
1. Катышуучулардан өздөрү сабакта колдонгон бардык усулдарды атоону сурагыла.

2. Бардык идеяларды флипке жазып тургула.

3. Флиптин сол жак башына «+» белгисин, оң жак жагына «-» белгисин

койгула.

4. Катышуучуларды алынган тизме боюнча кайсынысы мугалим менен окуучунун, окуучу менен окуучунун ортосунда көбүрөөк өз ара аракеттешүүнү жана кайсынысы өз ара аракеттешүүнү аз талап кылуучу усулдар экендигин ажыратуусун сурагыла. Көбүрөөк өз ара аракеттешүүнү талап кылган усулдарды «+» белгиси бар тарапка стрелка менен көрсөткүлө, ал эми азыраак өз ара аракеттешүүнү талап кылуучу усулдарды «-» белгиси бар тарапка стрелка менен көрсөткүлө. Мисалы,

5. Алынган жыйынтык боюнча бул усулдарга аныктама берүүсүн сурагыла.

Көнүгүү: Окутуунун интерактивдүү, традициялуу усулдарын толеранттуулукка тарбиялоо курсунда колдонуу.

Максаты: Окутуунун интерактивдүү жана традициялык усулдарындагы окшоштуктары менен айырмачылыктарын салыштырып, усулдарды максатка ылайыктуу колдонуу керектигин билишет.

Тапшырма:

1. Катышуучуларды эки топко бөлүнүүсүн сурагыла.

2. Флип маркер таркатып бергиле.

3. 1-топтон окутуунун интерактивдүү усулунун негизги максатын, мүнөздөмөлөрүн санап чыгууну жана өтүү жолдорун талкуулап, айтып берүүсүн сурагыла.

4. 2-топтон окутуунун традициялык усулунун негизги максатын, мүнөздөмөлөрүн жана өтүү жолдорун талкуулап айтып берүүсүн сурагыла.

5. Топтор өз ойлорун презентациялагандан кийин ыраазычылык билдиргиле жана «Традициялык окутуу усулдары» жана «Интерактивдик окутуу усулдары» аттуу таркатмаларын бергиле.

6. Таркатманы окуп чыгуусун сурагыла жана мындагы пикир менен макул же макул эмес экендигин белгилегиле.

Жыйынтык: Окутуунун усулдарын максатка ылайыктуу колдонуу керектигин жана алар бири - биринен мугалим менен окуучунун өз ара аракеттешүү деңгээли боюнча гана айрымалана тургандыгын белгилегиле.

Көнүгүү: Мифтер

Максаты: *Катышуучуларга окутуунун интерактивдүү усулун туура эмес кабыл алганда жана туура эмес колдонгондо келип чыккан коркунучтарды көрсөтүү менен бул усулдун маанилүүлүгүн аныктоо.*

Тапшырма: Мугалимдин сөзү: Интерактивдүү усулдар жөнүндө ар кандай ойлор айтылат. Ошону менен бирге эле бул усулга карата жалган түшүнүктөр да кездешет. Булардын топтомун «мифтер» деп атап, аларды талкуулап көрөлү.

1. Флипке төмөндөгү аныктамалардын ирети менен жазгыла. Ар бир аныктама боюнча катышуучулар менен бирге талкуу жүргүзгүлө.

Эскертүү: талкуу учурунда катышуучулар ар бир мифтин аягында көрсөтүлгөн тыянакка келүүсү керек. Окутуучу катышуучуларды талкуунун жүрүшүндө ошол жоопту алууга багытталган суроолорду берүүсү зарыл.

Жаңы- (интерактивдүү ыкмалар традициялыкка караганда жаңы деп айтышат. Бул ойго силердин оюңар кандай, кошуласыңарбы? Эмне үчүн?

Тыянак: Жок, жаңы эмес. Бул методу мурда деле колдонуп жүргөнсүздөр. Бир гана формасы жана коюлуучу талаптар өзгөргөн. мисалы, счет менен калькулятордун функциясы бирдей, бир гана формалары ар кандай.

Кызыктуураак - интерактивдүү ыкмалар традициялыкка караганда кызыктуу, ошондуктан, окуучуларга кызыктуу болгону үчүн мен колдоном» деген ой айтылган. Буга оюңузда кандай?

Тыянак: Жок, усулду балдарга кызыктуу болгондугу үчүн эле колдоно бербеш керек. Ар бир усулду сабактын максатына, класстын деңгээлине жана жергиликтүү шартка (маданиятка) жараша колдонушубуз керек. Негизинен «эмне үчүн бул усулду ушул жерде колдоном» деген суроого жооп берип алып анан колдонуш керек.

Карама-каршы - «Интерактивдүү усул традициялык усулга карама-каршы усул» деген түшүнүк бар. Буга кандай оюңузда бар?

Тыянак: сабакта колдонулуучу усулдарды мугалим менен окуучунун, окуучу менен окуучунун ортосунда көбүрөөк же азыраак өз ара аракеттешүүнү талап кылуу принцибине ылайык гана бөлүштүрөбүз. Бир эле сабактын ичинде мугалим бир канча жолу мугалим менен окуучунун, окуучу менен окуучунун ортосунда көбүрөөк өз ара аракеттешүүсүн жана азыраак өз ара аракеттешүү техникаларын колдонот. Бул жактан караганда сабак ошол үчүн жандуу болот..

Жакшыраак - интерактивдүү ыкмалар традициялыкка караганда жакшы, ошондуктан мен бул усулду өз сабагымда колдоном, деген түшүнүк бар, сиздин оюңуз кандай?

Тыянак: Устага араа, балта, теше кандай керек болсо, мугалимге ыкмалар да ошондой керек. Араа менен жасай албаганды балта менен, балта

жасай албаганды теше менен жасоого болот, натыйжада усулдар да жакшы жаман деп бөлүнбөйт, интерактивдик ыкма бере албаганды, традициялык жана тескерисинче, традициялык ыкма бере албаганды интерактив берет, бул эки ыкма максатка ылайыктуу колдонулганда бири-бирин толуктап турат.

Пассивдүү- интерактивдүү ыкмаларды сабакка колдонууда мугалим пассивдүү позицияны ээлейт. Окуучуларга тапшырманы берип койгондон кийин, алар өзүлөрү иштей беришет деген ой бар? Сиздердин пикириңиздер кандай?

Тыянак: интерактивдүү ыкмада мугалим коюлган максатка жетүү үчүн дайыма багыттоочу позициясында болот. Балдардын туура жыйынтык чыгаруусу үчүн, багыттап иш алып барат. Даяр жоопту эч качан мугалим айтпайт. Жыйынтыкка окуучу келет, бул жерде мугалим ошол туура жоопту алууга багыттап олтурат.

Каражаттар жетишпейт- интерактивдүү ыкмаларды сабакка колдонууда көп каражат керектелет. Ал каражаттын жоктугунан мен бул ыкманы сабакта колдоно албайм-деген түшүнүк бар. Сиздин пикириңиз кандай?

Тыянак: көпчүлүк учурда мугалимдер каражатка шылтап, ыкмаларды пайдалануудан качышат, флиптин ордуна досканы, окуучунун тетрадын, маркердин ордуна бор, ручканы пайдаланып өтүүгө болот.

Талкуулоо үчүн суроолор:

Бул көнүгүүнүн максаты эмнеде?

Көнүгүү эмнеси менен пайдалуу болду?

Жыйынтык: усулдар сабактын максатына ылайык тандалып алынуусу керек.

Таблица 3.2.1 Болочок мугалимдердин ОТТго даярдыгынын
эксперттик баалоо анкетасына берилген жооптордун жыйынтыгы

к/№	X	Y	U	Z
1	16	18	15	16
2	15	18	13	18
3	18	18	15	15
4	16	17	14	16
5	13	15	19	17
6	14	16	19	19
7	17	15	17	17
8	15	18	18	18
9	16	15	16	16
10	20	18	15	20
11	15	16	20	16
12	16	18	15	15
13	18	18	16	18
14	18	20	18	18
15	15	21	18	18
16	16	17	15	15
17	14	16	16	16
18	15	17	14	14
19	16	18	15	16
20	12	15	20	15
21	16	16	20	20
22	18	18	16	18
23	17	16	15	16
24	15	15	10	15
25	15	18	20	18
26	16	16	18	18
27	16	15	15	16
28	13	15	16	15
29	18	16	12	13
30	19	20	20	19
31	21	22	19	22
32	15	21	22	22
33	12	15	20	14
34	18	18	15	15
35	19	19	16	16
36	15	20	21	15
37	16	18	20	20
38	15	16	17	21

к/№	X	Y	U	Z
39	18	17	14	19
40	19	12	16	16
41	20	21	18	18
42	18	19	19	18
43	15	16	16	16
44	16	16	17	17
45	12	15	15	12
46	16	18	20	20
47	13	15	16	16
48	14	15	18	14
49	15	16	16	17
50	16	15	15	17
51	12	15	18	15
52	15	16	17	16
53	14	16	18	18
54	15	17	22	15
55	18	19	20	19
56	18	17	19	19
57	16	16	14	16
58	16	20	21	20
59	18	16	17	17
60	20	20	15	20
61	15	15	18	15
62	17	17	19	20
63	13	14	16	17
64	15	16	20	15
65	16	18	18	18
66	13	15	19	15
67	18	19	22	19
68	15	16	15	16
69	16	18	17	18
70	15	16	15	15
71	18	19	18	18
72	13	15	19	16
73	16	18	20	19
74	18	20	17	17
75	17	20	20	20
76	15	18	20	15

к/№	X	Y	U	Z
77	16	18	18	18
78	16	18	20	20
79	13	15	18	13
80	10	15	21	10
81	18	18	16	17
82	15	18	20	20
83	16	15	15	15
84	13	16	18	15
85	16	12	13	14
86	15	16	17	17
87	18	19	16	16
88	16	18	19	16
89	15	16	15	15
90	15	17	16	15
91	16	15	14	18
92	18	18	20	18
93	20	19	19	19
94	21	21	13	18
95	15	16	17	17
96	16	18	14	12

Мында,

X – мотивациялык-баалуулук компоненти боюнча баллы

Y – когнитивдүүлүк компоненти боюнча баллы

U – эмоциялык-эргтик компоненти боюнча баллы

Z – коммуникативдик-ишмердүүлүк компоненти боюнча баллы

Эсептөөлөр төмөнкү формуланын жардамы менен жүргүзүлдү.

$$r_{xy} = \frac{\sum x_i y_i - (\sum x_i)(\sum y_i) / N}{\sqrt{[\sum x_i^2 - (\sum x_i)^2 / n][\sum y_i^2 - (\sum y_i)^2 / n]}} \text{--мында } r \text{ - корреляция коэффициенти}$$

1. ОТТго болочок мугалимдин даярдык компоненттеринин корреляциялык көз карандылыгы (эксперттердин баалоосу)

Аралык эсептөө	Жыйынтыктоочу эсептөөлөр
$n = 96$ $\sum_{i=1}^{96} x_i = 1531$ $\sum_{i=1}^{96} y_i = 1637$ $\sum_{i=1}^{96} x_i^2 = 24841$ $\sum_{i=1}^{96} y_i^2 = 28279$ $\sum_{i=1}^{96} x_i y_i = 26333$	$r_{xy} = \frac{26333 - (1531)(1637)/96}{\sqrt{[24841 - (1531)^2 / 96][28279 - (1637)^2 / 96]}} =$ $\frac{26333 - 26106.73}{\sqrt{[4841 - 24416.26][8279 - 27914.26]}} =$ $\frac{226.27}{\sqrt{427.74 - 364.74}} = \frac{226.27}{393.5984} = 0.5748$

2. Мотивациялык-баалуулук (X) жана когнитивдик (Y) компоненттеринин ортосундагы корреляция коэффициентин эсептөө жолу

Компоненттер	мотивациялык- баалуулук	когнитивдик	Эмоциялык -эргтик	Коммуникативдик- ишмердүүлүк
мотивациялык- баалуулук		0,58	-0,16	0,5
когнитивдик	0,58		0,3	0,5
Эмоциялык - эргтик	-0,16	0,3		0,34
Коммуникативдик- ишмердүүлүк	0,5	0,5	0,34	

Матрицанын жардамы менен жыйынтыктоочу эсептөөлөр жүргүзүлөт:

$$(r) = \begin{pmatrix} 1 & 0,58 & -0,16 & 0,5 \\ & 1 & 0,3 & 0,5 \\ & & 1 & 0,34 \\ & & & 1 \end{pmatrix}$$